

T. C.
SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
KAMU YÖNETİMİ ANABİLİM DALI

**1980 SONRASI YÖNETİMDE NEO-LİBERAL POLİTİKALAR (ANAVATAN
PARTİSİ'NİN TURGUT ÖZALLI DÖNEMİ)**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

DANIŞMAN
Prof. Dr. Ali ACAR

HAZIRLAYAN
Emre GÖK

KONYA 2008

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER	<i>i</i>
ÖZET	<i>iii</i>
ABSTRACT	<i>iv</i>
KISALTMALAR	<i>v</i>
Giriş	<i>1</i>
I. BÖLÜM	<i>3</i>
LİBERALİZM, SERBEST PİYASA EKONOMİSİ, ÖZELLEŞTİRME	<i>3</i>
1.1. Liberalizmin Tanımı	<i>3</i>
1.2. Liberalizmin Türleri	<i>5</i>
1.2.1. Klasik Liberalizm	<i>6</i>
1.2.2. Sosyal Liberalizm	<i>8</i>
1.2.3. Ahlaki Liberalizm	<i>9</i>
1.2.4. İktisadi Liberalizm	<i>11</i>
1.2.5. Siyasi Liberalizm	<i>12</i>
1.3. Neo-Liberalizm	<i>13</i>
1.4. Liberal Demokrasi	<i>15</i>
1.5. Liberalizmin Unsurları	<i>16</i>
1.5.1. Bireycilik	<i>17</i>
1.5.2. Özgürlük	<i>19</i>
1.5.3. Sınırlı Devlet	<i>21</i>
1.5.4. Serbest Piyasa Ekonomisi	<i>23</i>
1.6. Özelleştirme	<i>25</i>
II. BÖLÜM	<i>27</i>
BATI'DA LİBERALİZMİN ORTAYA ÇIKIŞI ve TÜRKİYE'DE LİBERALİZMİN GELİŞİMİ	<i>27</i>
2.1. Batı'da Liberalizmin Ortaya Çıkışı	<i>27</i>
2.1.1. İngiltere'de Liberalizmin Temelleri	<i>31</i>
2.1.2. Amerika'da Liberalizmin Temelleri	<i>33</i>
2.1.3. Fransa'da Liberalizmin Temelleri	<i>34</i>
2.2. Türk Tarihinde Liberalizm	<i>35</i>
2.2.1. Osmanlı Döneminde Liberalizmin Gelişimi	<i>35</i>
2.2.2. Cumhuriyet Döneminde Liberalizmin Gelişimi	<i>41</i>
2.3. 12 Eylül 1980 Tarihinden Sonraki Siyasi Gelişmelerin Liberalizme Etkileri	<i>47</i>

<i>2.3.1. 12 Eylül 1980 Öncesi Yaşanan Demokrasi Bunalımları</i>	<i>48</i>
<i>2.3.2. Yaşanan Şiddet Olaylarının Liberalizm Açısından Değerlendirilmesi</i>	<i>53</i>
<i>2.3.3. 12 Eylül Harekatı ve Demokrasiye Etkileri</i>	<i>56</i>
<i>2.3.4. 1982 Anayasasının Hazırlanması ve Ülkemiz Liberalizmine Etkileri</i>	<i>60</i>
III. BÖLÜM	66
<i>12 EYLÜL SONRASINDA SİYASİ PARTİLEŞME SÜRECİ ve ÖZAL HÜKÜMETLERİ</i>	<i>66</i>
<i>3.1. Siyasi Partiler Kanunu</i>	<i>67</i>
<i>3.2. 12 Eylül 1980 Sonrası Kurulan Siyasi Partiler</i>	<i>70</i>
<i>3.2.1. Milliyetçi Demokrasi Partisi</i>	<i>73</i>
<i>3.2.2. Halkçı Parti</i>	<i>74</i>
<i>3.2.3. Büyük Türkiye Partisi</i>	<i>75</i>
<i>3.2.4. Sosyal Demokrasi Partisi</i>	<i>76</i>
<i>3.2.5. Doğru Yol Partisi</i>	<i>76</i>
<i>3.2.6. Anavatan Partisi</i>	<i>77</i>
<i>3.3. 6 Kasım 1983 Milletvekili Seçimleri ve Birinci Anap Hükümeti</i>	<i>79</i>
<i>3.4. 29 Kasım 1987 Milletvekili Seçimleri ve İkinci Anap Hükümeti</i>	<i>84</i>
<i>3.5. Özal Hükümetleri Döneminde Ekonomik ve Siyasi Yapı</i>	<i>86</i>
<i>3.5.1. Ekonomik Yapı</i>	<i>86</i>
<i>3.5.1.1. 24 Ocak Kararları ve Sonuçları</i>	<i>86</i>
<i>3.5.1.2. Askeri Yönetim (Ara Rejim) Döneminde Ekonomi Politikaları</i>	<i>90</i>
<i>3.5.1.3. Özal'ın Ekonomi Anlayışı</i>	<i>91</i>
<i>3.5.1.3.1. İthalat ve İhracat</i>	<i>95</i>
<i>3.5.1.3.2. Vergi Sistemi</i>	<i>98</i>
<i>3.5.1.3.3. Özelleştirme</i>	<i>100</i>
<i>3.5.2. Özal'ın Siyasi Kimliği</i>	<i>105</i>
<i>3.5.2.1. Özal Döneminde Siyasi Liberalizm</i>	<i>112</i>
<i>3.5.2.2. Yeni Sağ Anlayışı</i>	<i>124</i>
<i>Sonuç ve Değerlendirme</i>	<i>126</i>
KAYNAKÇA	128

1980 Sonrası Yönetimde Neo-Liberal Politikalar (Anavatan Partisinin Turgut Özal'ı Dönemi)

Emre GÖK

ÖZET

Bu çalışmada, yönetim alanında büyük etkilere sahip olan liberalizm kavramı, ayrıntılı bir şekilde ele alınarak, tarihi gelişimi ve ülkeler üzerinde ki etkileri de göz önünde tutularak değerlendirilecektir. Ülkemiz açısından önemli sayılabilecek gelişmelerin yaşandığı Osmanlı'nın son dönemleri ve Cumhuriyet'in ilk yıllarındaki serbestleşme hareketlerine kısaca değinildikten sonra, özellikle 1960 askeri müdahalesi, 1971 muhtırası ele alınacak ve konumuzun asıl içeriğini oluşturan 1980 harekatı ve Özal hükümetleri dönemi incelenecektir. Askeri müdahalenin ardından normale dönüş süreci, siyasi partilerin kurulması ve yapılan seçimler konumuz içeriği açısından önemli noktalar. Ülkemiz liberalizmi açısından dönüm noktası olarak adlandırılan Özal Hükümetleri dönemindeki uygulamalar, ekonomik ve siyasi liberalizm açısından ayrı ayrı ele alınarak, eleştirel bir yaklaşımla değerlendirilecektir.

Liberalizm özellikle batılı ülkeler tarafından kabul gören, en popüler ve en fazla taraftar toplayan yönetim tarzlarından biri haline gelmiştir. Dünyaya sırtını çevirmeyen ülkemiz, tamamen liberalizmi benimseyen bir tutum sergilemese de, sürekli kendi şartlarını da göz önüne alarak gelişim ihtiyacını gidermeye çalışmıştır. Yaşanan gelişmelere ve bu gelişmelerin ait olduğu dönemlere bakıldığında, en dikkat çeken dönemin Özal Hükümetleri dönemi olduğu görülmektedir. Turgut Özal, siyasi kimliği ve kabulleri ile liberalizmin gereklerini ülkemize en etkili şekilde uygulama şansı bulan lider olmuştur.

ANAHTAR KELİMELEER: Liberalizm, Turgut Özal, Anavatan Partisi, 12 Eylül, Ekonomik Liberalizm, Siyasi Liberalizm

**Neo-Liberal Policies in Turkey Since 1980s (Term of The Anavatan
Party with The Turgut Ozal Years)**

EMRE GÖK

ABSTRACT

In this study the concept of liberalism which has great effects on leading system will be assessed comprehensively keeping in mind its historical development and effects on countries. Just after mentioning about the Reform Movements both in the first years of Republic and in the last times of Ottoman Empire in which there occurred many important developments that have still remained so worthy on the account of our country, especially 1960 military coup, 1971 military memorandum will be issued and the 1980 military coup which constitutes the main issue of our study and the period of Ozal Governments will be evaluated. The process of passing in to the normal life after coup, founding the political parties and the elections that have been held are important topics as to the contents of this study. The policies in the period of Ozal Governments will be assessed in a critical approach being taken into consideration separately both in the aspect of economical and political liberalism.

Liberalism has become ne of the leading systems which have gathered the most supporters, have been the most favourite and accepted especially by the western civilizations. Although our country, which did not turn his back to the world has not presented an attitude of full adoption of liberalism, it has tried to meet the need of self development by taking its own conditions into account. If we look at the developments being done at this point and the eras to which they belong, the most striking is that of the periods of Ozal Governments. Turgut Ozal became te leader who had the chance of applying the necessities of liberalism most effectively with his political identity and concept.

KEY WORDS: Liberalism, Turgut Ozal, Anavatan Party, 12th of September, Economical Liberalism, Political Liberalism

KISALTMALAR

ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
ANAP	: Anavatan Partisi
AP	: Adalet Partisi
ASALA	: Armenian Secret Army for the Liberation of Armenia
BM	: Birleşmiş Milletler
BTP	: Büyük Türkiye Partisi
CHP	: Cumhuriyet Halk Partisi
Dev-Genç	: Devrimci Gençlik
DM	: Danışma Meclisi
DP	: Demokrat Parti
DPT	: Devlet Planlama Teşkilatı
DSP	: Demokratik Sol Parti
DYP	: Doğru Yol Partisi
GSMH	: Gayri Safi Milli Hâsıla
IMF	: International Monetary Fund – Uluslararası Para Fonu
HP	: Halkçı Parti
HSYK	: Hâkimler ve Savcılar Yüksek Kurulu
KDV	: Katma Değer Vergisi
KİT	: Kamu İktisadi Teşekkülleri
MBK	: Milli Birlik Komitesi

MÇP	: Milliyetçi Çalışma Partisi
MDP	: Milliyetçi Demokrasi Partisi
MGK	: Milli Güvenlik Konseyi
MGK	: Milli Güvenlik Kurulu
MHP	: Milliyetçi Hareket Partisi
MİT	: Milli İstihbarat Teşkilatı
MÖ	: Milattan Önce
MSP	: Milli Selamet Partisi
NATO Örgütü	: North Atlantic Treaty Organization- Kuzey Atlantik Antlaşması
RP	: Refah Partisi
SCF	: Serbest Cumhuriyet Fırkası
SHP	: Sosyaldemokrat Halkçı Parti
SODEP	: Sosyal Demokrasi Partisi
TBMM	: Türkiye Büyük Millet Meclisi
TCF	: Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası
TCMB	: Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası
TCK	: Türk Ceza Kanunu
THKP-C	: Türkiye Halk Kurtuluş Partisi-Cephesi
TİKKO	: Türkiye İşçi-Köylü Kuruluşu Ordusu
TÖB-DER	: Tüm Öğretmenler Birleşme ve Dayanışma Derneği

TSK : Türk Silahlı Kuvvetleri

TÜİK : Türkiye İstatistik Kurumu

GİRİŞ

Batılı ülkeler, yönetim anlayışı ve uyguladıkları sistemler açısından, özellikle son yüzyıllarda bütün dünyayı etkileyebilme kabiliyetini yakalamış pozisyondadırlar. Bu anlamda sayılabilecek birçok kabul olmasına rağmen, bunlardan genel çerçevesi itibarıyla en çok etki alanına sahip olan ve en çok kabul gören, liberalizm kavramıdır.

Gerçekte liberalizm, insan hakları, sanayileşmenin ilerlemesi, sivil yönetimlerin öneminin artması ve daha sayılabilecek birçok nedenden dolayı yönetimleri etkileyen bir konuma gelmiştir. Amerika, Fransa, İngiltere gibi yönetimleriyle bütün dünyayı etkileme gücüne sahip ülkeler, liberal kabulleri en fazla bünyesinde barındıran devletler haline gelmişlerdir. Böylece liberalizm, daha fazla gelişme şansı yakalayarak, diğer ülkeleri de etki alanına almaya başlamıştır. Ülkemiz için önemli etkilenmeler Osmanlı'nın son dönemlerinde ortaya çıkmaya başlamıştır. Yönetim alanında reform ihtiyacı duyan Osmanlı Devleti, batılı ülkeleri model alarak değişim ihtiyacını gidermeye çalışmıştır. Böylece yönetim kültürümüz, liberalizmin etkisi altına girme sürecini yaşamaya başlamıştır.

Aynı ihtiyaç, kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk yıllarından başlamak üzere ilerleyen her yılda kendisini hissettirmiştir. Zaten reformlar üzerine kurulu olan cumhuriyet, ihtiyaç duyduğu noktalarda, kendi özel şartlarını da hesaba katarak değişim hareketlerini sürdürmüştür.

Keskin ve önemli adımların atılmadığı uzun yılların ardından, ülke demokrasisi açısından kabul göremeyecek olan askeri müdahaleler süreci başlamıştır. Ülkenin belli değişimleri sağlamaya çalıştığı bir dönem olan Menderes Hükümetlerinin hemen ardından 1960 askeri müdahalesi gerçekleşmiş, bunun ardından çok geçmeden 1971'de yayınlanan muhtıra, demokrasimiz açısından olumsuz bir notun daha siyasi tarihimizde yerini almasına neden olmuştur. Aslında ülkenin içinde bulunduğu durumlar tam olarak değerlendirildiğinde, siyasilerin basiretsizliğinden kaynaklanan bir sorunlar yumağının ülkeyi teslim aldığı görülse de, demokrasi açısından sivil yönetime vurulan darbeler kabul edilebilir değildir.

Askeri müdahalelerin en etkili ve günümüz siyasi yapısını etkilemesi açısından en kayda değer olanı 1980 askeri müdahalesidir. Bu müdahalenin ardından, ülke siyasi,

ekonomik v.b yönlerden farklı bir sürece girmeye mahkum edilmiştir. Fakat çok sürmeden normalleşme sürecinin yaşanması için gerekli girişimler yapılmaya çalışılmış ve sivil yönetime geçiş adımları atılmaya başlanmıştır.

1982 askeri müdahalesinin ardından siyaset sahnesine girerek uzun yıllar ülkemiz yönetimini elinde bulunduran ve Türkiye için çok önemli yıllara imza atmış olan isim, Turgut Özal karşımıza çıkmaktadır. Özal, ülkemizin yaşamış olduğu son askeri müdahalenin ardından, ülkeyi normalleşme sürecine taşıyacak olan isim idi. Esas olarak böyle bir görev üstlenmesinin yanında Özal, siyasi kimliği ve misyonu ile liberalizmi savunan bir lider olarak görülüyordu. Ekonomiden yönetime her alanda serbestleşmenin sağlanması ve devletin olabildiğince küçültülmesi gerektiğini savunan Özal, iktidarda olduğu yıllarda bu söylemlerini hayata geçirebilme şansını yakalamıştır. Yaptığı uygulamalar zaman zaman liberalleşme yönünde atılan adımlar olurken, bazen de bu adımlar tam tersi yönde neticelerle son buluyordu.

Çalışmamızda Turgut Özal'ın Anavatan Parti'nin lideri olduğu yıllarda, ülkemizde ekonomik, sosyal ve siyasal alanda yaşanan gelişmeleri analiz etmeye çalışacağız.

I.BÖLÜM

LİBERALİZM, SERBEST PİYASA EKONOMİSİ, ÖZELLEŞTİRME

1.1. Liberalizmin Tanımı

Liberalizm, siyasal hayatta ortaya çıkan kavramlar arasında yeni sayılmasına rağmen, öneme alınması ve yönetim tarzlarını etkilemesi açısından dikkat çeken bir akımdır. Ortaya çıkışına bakıldığında temeli Avrupa ülkelerine dayanan liberalizm, daha sonra bütün modern yönetim tarzlarına sahip ülkeleri etkisi altına almaya başlamıştır.

Liberalizm, “özgürlük”, “hürriyet”, “serbestlik” gibi anlamlara gelen İngilizce “liberty” kelimesinden türemiştir.¹ Bu anlamları içeren liberalizm, daha sonraları modern devletlerin yönetim tarzlarında en önemli yeri almıştır. Gelişimiyle beraber modern yönetim tarzlarından biri olan liberalizm, zaman zaman popüleritesini korurken, bazı gelişmelerle arka plana itilmiştir.

Liberalizm kelimesi ilk kullanıldığı yer açısından bazı soru işaretlerini içerse de, Adam Smith, “Ulusların Zenginliği” adlı eserindeki “Liberal İhracat ve İthalat Sistemi” ifadesiyle liberal kavramını ilk kullanan yazar olmuştur.

Liberalizm hakkında ki tanımlara bakıldığında aslında tam olarak üzerinde birleşilemeyen bir durumun ortaya çıktığını rahatça görebiliriz. Yorumların çoğunun ortak noktası bireysel hürriyet olmuştur. Bunun yanında genel kabul gören tanımları; liberal bir felsefe, liberal bir siyasal doktrin ve elbette ekonomik anlamda liberalizmdir.

Liberalizm; bireyciliğe dayalı, bireylerin ekonomik ve siyasal alandaki hak ve özgürlüklerini güvence altına alan, piyasa ekonomisinin doğal işleyişine bırakılarak devletin ekonomiye müdahalesinin en az düzeye indirilmesi gerektiğini savunan bir doktrindir.² Liberalizm, serbest piyasa ekonomisini, özel mülkiyeti ve ferdin hürriyetini temel kabuller olarak gören bir akımdır.

Liberalizmin esas itibariyle temelini oluşturan yorumlar iki başlık altında toplanmaktadır. Düşünürlerden bazıları liberalizmi siyasal bir doktrin olarak adlandırırken,

¹ C.Can, Aktan, “*Klasik Liberalizm, Neo-Liberalizm ve Libertarianizm*”, Amme İdaresi Dergisi, Cilt:28, Sayı:1, Mart 1995, s:3

² C.Can, Aktan, *Turgut Özal’ın Değişim Modeli ve Değişime Karşı Direnen Güçlerin Tahlihi*, Türkiye Günlüğü Dergisi, Sayı:40, s:13

bir diğerk kısmı bir iktisadi doktrin olarak kabul etmektedirler. Bu farklı yorumların oluşmasının sebebi olarak, liberalizmin birçok alanı etkilemesi ve kapsaması gösterilebilir. Hayek'in yaptığı şu yoruma dikkat etmek gerekir. "Liberalizm prensiplerinde, liberalizmin değişmez bir dogma haline gelmesini icap ettirecek hiçbir cihet yoktur; liberalizmin bir defaya mahsus olmak üzere tespit edilmiş, sabit kaideleri mevcut değildir. Bir temel prensip vardır: İşlerin idaresinde kendiliğinden doğan içtimai kuvvetlere kabil olduğu kadar yer verilmeli ve zorlayıcı, tazyik edici tedbirlerden mümkün olduğu kadar kaçınılmalıdır. Fakat bu prensibin, sonsuz derecede çeşitli tatbik çeşitleri olabilir".³

Liberalizmi savunan düşünürler, insanın birey olarak çok daha verimli ve akılcı olduğunu söylerken, buna karşılık toplumsal düzeyde ise kuşatıcı bir akıl olmadığı için başarısız olunmaya mahkûm olduğunu savunmaktadırlar. Bu nedenle toptancı ideolojik düşünceler düzeni kendiliğinden totalitarizme götürecektir.⁴

Ferdin kendi kendine yön verebileceği, serbestiyet temeli üzerine kurulu, fertleri özgürlüğe kavuşturmak, temel hak ve özgürlükleri korumak bireysel özgürlüğü, sosyal hak ve hürriyetleri güvence altına almayı hedefleyen bir sistem olarak tanımlanabilecek liberalizm, esas itibariyle klasik ve sosyal liberalizm olarak iki başlığa ayrılabilir.⁵ Bunun yanında bir diğerk ayırmda siyasal liberalizm ve ekonomik liberalizm ayırmda yaşanmaktadır. Siyasal liberalizmin kurucusu olarak Locke, ekonomik liberalizmin kurucusu olarak da Adam Smith kabul edilmektedir.

Klasik liberalizm, liberal düşüncenin temelini oluşturmaktadır. Klasik liberalizm Locke'un eserleriyle doğmuş ve 18.yy ile 19.yy da gelişimini devam ettirmiştir. Fakat liberal düşünce geleneğinin doğuşunun 1215 Magna Carta veya daha eskilere dayanan Yunan Şehir Devletlerine kadar uzandığı söylenmektedir. Klasik liberalizm geleneği, kurucuları olan Locke ve Hume'un dönemi olan 17.yy.dan günümüze kadar gelmektedir. Klasik liberalizm; negatif özgürlük, negatif adalet, bireycilik, liberal rasyonalizm, devletin sosyal hayattaki yerinin küçültülmesi, kendiliğinden gelişen sosyal düzen, serbest piyasa ekonomisi gibi konuları esas almaktadır.

Sosyal liberalizm, T.H.Green tarafından bir yandan klasik liberalizme tepki için, diğerk yandan klasik liberalizmi geliştirerek ona sosyal içerik kazandırmak amacıyla

³ Atilla, Yayla, *Liberalizm*, Liberte Yayınları, Ankara,1998, s: 16, 17

⁴ Mustafa, Erdoğan, *Türkiye Özgürleşebilir mi?*, Liberte Yayınları, Ankara, 2002, s:27

⁵ Necati, Zincirkıran, *İzm'ler Nedir?*, Hürriyet Gazetesi Neşriyatı, İstanbul, s: 8

geliştirilmiştir. Sosyal liberalizm; pozitif özgürlük, toplumculuk, sosyal adalet, devletin toplum ve birey hayatında daha fazla yer edinmesi, pozitivizmin belli ölçülerde benimsenmesini savunmuştur.⁶

1.2. Liberalizmin Türleri

Liberalizm, tanımı üzerinde tam olarak ortak bir payda bulunamayan bir kavram olduğu ve farklı yorum ve uygulama alanlarına sahip olduğu için birçok liberalizm çeşidi ortaya çıkmıştır. Bu farklılıkların ortaya çıkmasının bir başka nedeni de, liberalizmin uygulandığı ülkelerde farklı gelişim alanları bulmasıdır. Örneğin İngiltere’de ki liberalizm negatif özgürlük esasına dayanırken, Fransız liberalizmi daha çok pozitif özgürlük ekseninde gelişmiştir. Bunlara karşılık Alman liberalizmi iki farklı süreçten geçmiştir. Eski gelenek doğal hukuk, doğal haklar, sınırlı devlet gibi anlayışları benimsemiştir. Fakat daha sonra gelişen yeni akımda devlet bireyler üzerinde önceliğe sahip olmuştur. Bunda Alman milliyetçiliğinin gelişmesinin büyük etkisi olmuştur.⁷

Ülkeler arasında görülen bu farklılık düşünürler arasında da kendini göstermektedir. Bunlardan biri olan Hayek, liberalizmi ikiye ayırır. Hayek’e göre liberalizmin haricinde birde sahte liberalizm vardır. Sahte liberalizmi, liberal olmayıp da liberalizmi kendine mal edenler ortaya çıkarmıştır. Hayek Kıta Avrupası’nda ki liberal gelenekten dikkatle ayırdığı kendi liberalizm tanımını şöyle yapmaktadır; ‘ ‘ İlk defa İngiltere’de ortaya çıkan ve 19.yy sonuna kadar uzanan dönemde kişisel özgürlük fikrini savunan, arzuya şayan bir siyasal düzendir.’’⁸

Diğer bir düşünür olan Maurice Cranston’da Hayek gibi liberalizmi ikiye ayırmıştır.⁹ İlki Locke’cu liberalizm, ikincisi ise pozitif özgürlükleri savunan etatist liberalizmdir. J.Locke’un teorilerinden kaynaklanan Locke’cu liberalizm, 1688 İngiliz devriminden sonra uygulama alanı bulmuştur. Locke’cu liberalizm devleti minimize etmeyi hedeflemiştir. Bu anlayış, devletten özgürlüğü savunmuştur. Etatist liberalizmin etkilendiği isim ise Rousseau’dur. Pozitif özgürlük temelli bu düşünce, özgürlüğü yönetilmemek ve müdahale edilmemekten ibaret bir kavram olarak görmeye karşı çıkmaktadır. Onlara göre devlet, minimize edilmek yerine yeniden şekillendirilmelidir. Çünkü liberal özgürlük ancak devlet aracılığıyla gerçekleştirilebilir.

⁶ Atilla, Yayla, *Liberal Bakışlar*, Liberte Yayınları, Ankara, 2000, s:158–160

⁷ Atilla, Yayla, *Liberalizm*, Liberte Yayınları, Ankara, 1998, s: 21

⁸ Atilla, Yayla, *Liberalizm*, Liberte Yayınları, Ankara, 1998, s: 23

⁹ Atilla, Yayla, *Liberalizm*, Liberte Yayınları, Ankara, 1998, s: 25

Liberalizmi eleştirmesi ile tanınan Michael Sandel, haklara dayalı liberalizm ve komüniteryen liberalizm olmak üzere iki ayrı tanım yapmıştır. Haklara dayalı liberalizmde kendi arasında eşitlikçi ve liberteryen liberalizm olarak ikiye ayrılmaktadır. Eşitlikçi liberaller refah devletini destekler, sivil haklarla beraber refah, eğitim, sağlık hizmetleri hakkı gibi belirli sosyal ve ekonomik hakları savunurlar. Bunun yanında liberteryen liberaller ise pazar ekonomisini savunurlar.¹⁰

Norman Barry'de çağdaş liberalizmde iki ana akım ortaya koymuştur.¹¹ Bunlardan birincisi, bilimsel ve estetik gerçeğin aranmasında zorlayıcı gücün kullanılmasına şiddetle karşı olan, fakat ekonomik konulara gelince bu bakımdan daha esnek davranan bir yaklaşımdır. Bu liberalizm, entelektüel özgürlüklerle ekonomik özgürlükler arasında bir ayırım yapar ve entelektüel özgürlüklerin daha önemli olduğunu savunur. Bu anlayışta ekonomide üretim ve dağıtım faaliyetleri arasında keyfi bir ayırım yapılır ve bu ayırım sosyal adalet teorisinin özünü teşkil eder.

Görüldüğü gibi liberalizm tanımlarında düşünürler iki farklı liberalizm çeşidi ortaya koymaya çalışmışlardır. Bunlardan biri klasik liberalizm diğeri ise genellikle pozitif özgürlükleri savunan liberalizm kavramlarıdır. Tabi bu ayrımların yanında liberalizm çeşidi olarak daha birçok başlık karşımıza çıkmaktadır. Bunları sıralayacak olursak;

- Klasik liberalizm
- Sosyal liberalizm
- Ahlaki liberalizm
- İktisadi liberalizm
- Siyasi liberalizm kavramlarıdır.¹²

1.2.1. Klasik Liberalizm

Klasik liberalizm, liberal düşüncenin temelini oluşturmaktadır. İlk olarak ortaya çıkan ve daha sonra ki liberal hareketlere de öncülük etmiş olan akım klasik liberalizmdir.

Klasik liberalizm ilk olarak 17.yy'dan başlayarak günümüze kadar gelmiştir. Kurucuları Locke ve Hume'dur. Klasik liberalizm negatif özgürlük, adalet, bireycilik,

¹⁰ Atilla, Yayla, *Liberalizm*, Liberte Yayınları, Ankara, 1998, s: 25

¹¹ Atilla, Yayla, *Liberalizm*, Liberte Yayınları, Ankara, 1998, s: 26

¹² Atilla, Yayla, *Liberalizm*, Liberte Yayınları, Ankara, 1998, s: 26

liberal rasyonalizm, devletin sosyal hayattaki alanının daraltılması, kendiliğinden gelişen sosyal düzen, müdahalesiz piyasa ekonomisi gibi unsurları bünyesinde barındırmaktadır.¹³

Klasik liberalizmin merkez teması, onun bireyciliğin en uç noktadaki biçimine duyulan bağlılıktır. Beşeri varlıklar egoist, yalnızca kendi çıkarını gözeten ve kendine güvenen yaratıklar olarak görülür. Macpherson'un sahiplenici bireycilik olarak kavramlaştırdığı bu yaklaşımda bireyler, kendi kişiliklerinin ve kapasitelerinin sahibi olan ve topluma veya diğer bireylere hiçbir şey borçlu olmayan varlıklar olarak görülürler. Bu atomist toplum yaklaşımı, müdahalesizlik veya birey üzerinde dışsal bir zorlamanın yokluğu anlamındaki negatif özgürlük inancıyla desteklenir. Bu yaklaşımda, devlete ve tüm biçimleriyle hükümet müdahalesine karşı derin bir sempatisizlik vardır.¹⁴

İktisadi anlamda klasik liberalizmin kurucusu da Adam Smith'tir. Klasik iktisat bilimi piyasayı etkinlik ve fayda mülahazalarına da dayandırmakla beraber, piyasanın başka bir boyutu bireysel özgürlüğün bir uzantısı olarak ortaya çıkmaktadır. Bu anlamda piyasa, kendi amaçlarını gerçekleştirmek ve çıkarlarını gerçekleştirmek isteyen bireylerin özgür iradelerine dayanan sınırsız sayıda ki müdahalelerin oluşturduğu amorf bir düzen olarak görülebilir. Böylece sözleşme özgürlüğü kendini, bir yandan bireysel özgürlüğün iktisadi alanda ki bir devamı olarak, öte yandan serbest piyasa düzeninin temel dayanağı olarak göstermektedir.¹⁵

Klasik liberalizm anlayışını en iyi temsil eden düşünür olarak Spencer'ı belirtebiliriz. Spencer, evrimci bir anlayışa sahiptir ve tabiatın kendi kendini ayarlama özelliği üzerinde durur. Ona göre tabiat gibi toplumunda kendi kendini ayarlamalıdır. Çünkü toplumun tabii kanunlarına müdahale topluma büyük zarar verecek ve toplum ancak uyum gösteremeyenin tasfiyesiyle gelişecektir. Bunun önlenmesi ise topluma iyilik olmaktan çok kötülük olacaktır. Bu nedenle Spencer sınırlı devlet üzerinde önemle durmakta ve devletin müdahalesiyle tabii durumu bozmaması gereğini vurgulamaktadır. Ona göre devletin görevi sadece düzeni korumak ve adli idareyi sağlamak olmalı, mülkiyet, iş hayatı, fakire yardım, sağlık gibi alanlara müdahale etmemelidir.¹⁶

¹³ Atilla, Yayla, *Liberal Bakışlar*, Liberte Yayınları, Ankara, 2000, s:159

¹⁴ Andrew, Heywood, *Siyaset*, Çev: Bekir Berat Özipek, Ed: Buğra Kalkan, Liberte Yayınları, Ankara, 2006, s:62-63

¹⁵ Mustafa, Erdoğan, *Liberal Toplum, Liberal Siyaset*, Siyasal Kitabevi, Ankara, 1998, s: 9

¹⁶ Aytekin, Yılmaz, *Çağdaş Siyasal Akımlar*, Vadi Yayıncılık, Ankara, 2001, s:32-33

1.2.2. Sosyal Liberalizm

Sosyal liberalizm, klasik liberalizme bir tepki olarak ortaya çıkmış ve klasik liberalizmi çeşitli boyutlardan farklılaştırıp, ona sosyal içerikler ekleyerek gelişmiştir. Sosyal liberalizmin kurucusu T.H. Green'dir. Sosyal liberalizm, klasik liberalizmin aksine pozitif özgürlük, toplumsuluk, sosyal adalet, devletin toplum ve birey hayatında daha fazla yer edinmesi, kartezyen rasyonalizm ve pozitivizm gibi kavramları benimsemiştir. Sosyal liberalizmin temelini doğal haklar oluşturmaktadır ve bu sistem doğal haklar sistemi olarak adlandırılmaktadır.¹⁷

Liberalizmin kabul ettiği toplum türünde insanların farklı yapıları ve değerlere sahip olması gayet normal olarak görülmektedir. Zaten insan doğuştan farklı özelliklere sahip olarak dünyaya gelmektedir ve insanlar bu farklılıklarıyla yaşama hakkına sahiplerdir. Bu farklılıklar devamında toplumun sistemi ve sosyal yaşamını renklendirerek geliştirecektir. Eğer bu farklılıklar söz konusu olmazsa, siyasal propagandalar olmayacak, devamında farklı görüşlere sahip siyasal partiler ortaya çıkamayacağı için demokratik sistemden gittikçe uzaklaşılacaktır. Çünkü demokrasinin temelini esas olarak farklılıklar oluşturacaktır. Eğer toplum farklılıklar üzerine inşa edilmez ise insanların tercih şansı olmayacağı için, tek düze bir toplum şekli ortaya çıkacaktır. Bunu engellemek içinde hoşgörünün hâkim olduğu bir toplum düzeni sağlamak gerekecektir. Liberalizm ancak bu şartlarda uygulanabilir hale gelir.¹⁸

Sosyal liberaller pozitif özgürlük anlayışını benimseyerek, devletin rolünü arttıran ve ona aktif bir görev alanı bırakmak isteyen görüş tarzını benimsemiştir. Çünkü onlara göre özgürlük sadece bireysel değil toplumsal bir kavramdır. Bu özgürlük anlayışı bireyin toplum içinde üretilen değerlerden pay almasını gerektirmektedir. Yani devlet aktif bir rol üstlenerek özgürlüğün sağlanabilmesi için çaba sarf etmelidir.¹⁹

Sosyal liberallere göre liberal toplumun amacı, özgür bir toplumun varlığını desteklemek ve zorlamayı en aza indirmektir. Nihai amaç, kişilerin kendi kaderlerini belirleme ve saygı görme haklarını herkese tanımaktır. Toplum üyelerinin ahlaken eşit insanlar olarak bir araya gelmelerinin ve birbirlerine saygılı davranmalarının sağlanması gerekmektedir. Bunun için toplumda zorlamanın en aza indirilmesi gerekmektedir. Bu

¹⁷ Atilla, Yayla, *Liberal Bakışlar*, Liberte Yayınları, Ankara, 2000, s:160

¹⁸ Ömer, Çaha, *Dört Akım, Dört Siyaset*, Zaman Kitabevi, İstanbul, 2001, s:52-53

¹⁹ Mustafa, Erdoğan, *Liberal Toplum, Liberal Siyaset*, Siyasal Kitabevi, Ankara, 1998, s:11

ihtiyaç devletin uyguladığı zorlama için geçerli olduğu kadar, kişileri özgür ahlaki bireyler olmaktan çıkararak diğer zorlama türleri içinde geçerlidir. Böylece yasal zorlamayı haklı kılan şeyde, daha az katlanılır olan öbür zorlamaları önlemesi ve gidermesidir.²⁰

Sosyal liberalizmin esas aldığı bir diğer kabulde, kendiliğinden düzendir. Kendiliğinden düzen herhangi birinin müdahil olmadığı, toplumun kendi dinamikleri içinde geliştiği, insanların kendi doğal görüntülerini rahatlıkla sergileyebildiği, toplumun kendiliğinden bir değişim süreci yaşadığı toplum düzenidir. Bu konuda önemli bir isim olan Hayek, kurgulayıcı akla şiddetle karşı çıkmış, toplumun kendiliğinden ve aşama aşama değişmesini savunmuştur.²¹

Sosyal liberalizm ile klasik liberalizm arasındaki en büyük fark devletin sisteme müdahale edip etmemesidir. Minimal devleti kabul eden klasik liberalizme karşı sosyal liberalizm devletin müdahalesini şart olarak görmüştür. Bu noktada sosyal liberalizmle klasik liberalizm arasındaki farkları sıralayan Ebensein'nin sıraladığı şu ayrımlar önemlidir.

- Her insana asgari maddi gelir sağlanması düşüncesi,
- Yaşam standardının bilimsel bilgi ve ilerlemeyle temin edilebileceği düşüncesi,
- Özel girişimin başarısızlığında devletin müdahale edebileceği düşüncesi.²²

Sosyal liberalizmin gelişiminin etkisiyle, 20.yy'ın başlarından itibaren bireysel özgürlük ve negatif devlet üzerindeki geleneksel liberal vurgunun yerini, toplumsal özgürlük ve aktif devlet anlayışı almaya başlamıştır. Yeni liberalizmin görevi, bireyi devletten çok özel organizasyonların baskısından kurtarmaktır. Bu ise çalışma, adil ücret, dinlenme gibi yeni haklar anlamına gelmektedir. Refah devleti taraftarı bu düşünceler zamanla batı demokrasilerinde hâkim konuma gelmiştir.²³

1.2.3. Ahlaki Liberalizm

Ahlaki liberalizm özellikle üç önemli ilkesiyle ön plana çıkarmakta ve önem kazanmaktadır. Bunlar sırasıyla bireycilik, özgürlük ve hoşgörüdür. Bu kavramlardan

²⁰ Aytekin, Yılmaz, *Çağdaş Siyasal Akımlar*, Vadi Yayıncılık, Ankara, 2001, s:39

²¹ Ömer, Çaha, *Dört Akım, Dört Siyaset*, Zaman Kitabevi, İstanbul, 2001, s:53

²² Aytekin, Yılmaz, *Çağdaş Siyasal Akımlar*, Vadi Yayıncılık, Ankara, 2001, s:40

²³ Mustafa, Erdoğan, *Liberal Toplum Liberal Siyaset*, Siyasal Kitabevi, Ankara, 1998, s:12

bireycilik ve özgürlük kavramlarını liberalizmin unsurları başlığı altında incelediğimiz için bu bölümde sadece hoşgörü kavramı ele alınacaktır.

Liberalizm hoşgörüyü felsefi ve ahlaki bir doktrin olarak kabul etmektedir. Hoşgörü özgürlük ve bireycilik kavramları içinde oldukça önemlidir. Çünkü farklılıkların rahatça yaşayabilmesi için hoşgörülü davranmak gerekir. Hoşgörünün olmadığı bir yerde hiçbir özgürlükten bahsedilemez ve bu da liberalizmden uzaklaşmak anlamına gelir. Katı sosyal kuralların, örf ve adetlerin bulunduğu ortamlarda farklılıklar kolay kolay kabul görmez. Locke'de kendi döneminde ki hoşgörüsüzlüğün sebebini kilise olarak görmüş ve bu yönde yaptığı eleştirilerden dolayı cezalandırılmıştır.²⁴

Birlikte yaşamak durumunda olan insanların hepsinin her konuda anlaşması ve birbirlerini sevmeleri elbette ki beklenemez. Bunun için insanların beraber yaşayabilmeleri için saygı esaslı hoşgörüyü benimsemeleri gerekir. Bireyin kendi yaşamını rahatça sergileyebilmesinin yolu, başkasına başkasının kendisine saygı göstermesinden geçer. Kendi farklılığını yaşaması için başkasından saygı beklediği gibi kişinin kendisinin de başkasına saygı göstermesi gerekmektedir.²⁵

Hiçbir insana herhangi bir şeyi sevdirmeye hakkı hiç kimseye verilmemiştir. Bir devleti, bir milleti, bir vatani veya yaşam biçimini insanlara sevdirmeye hakkı kimseye verilemez. Sevmek, subjektif bir duygunun ürünüdür. Bireyin içinden kaynaklanır. Buna hükmetmeye kalkışmak bireyin yaşama hakkına tecavüz etmekle aynı anlama gelmektedir. Oysa saymak objektif bir gerekliliktir. Bir toplumda ortak yaşamı düzenleyen kuralları, beraberliği sürdüren değerleri sevmediği halde saymak ahlaki bir ödevdir. Aksi takdirde toplumsal düzen ve barış söz konusu olamaz.

İnsanların birbirlerini anlamaları için kullanılan empati kavramı, toplum bilimciler tarafından sosyal empati kavramı olarak ortaya konulmuştur. Sosyal empati kendimizi başkasının yerine koyarak onu anlamaya çalışma çabası içinde olmamızı öngörür. Başkasını olmadık yere yargılamama, sorgulamama ve onları anlamamızın tek yolu sosyal empatidir.

Hoşgörü esas alındığı zaman özgürlükler açısından en iyi slogan şudur.” Bizim özgürlüğümüz başkasının özgürlüğünden ibarettir.”

²⁴ Ömer, Çaha, *Dört Akım, Dört Siyaset*, Zaman Kitabevi, İstanbul, 2001, s:25

²⁵ Ömer, Çaha, *Dört Akım, Dört Siyaset*, Zaman Kitabevi, İstanbul, 2001, s:27-33

1.2.4. İktisadi Liberalizm

İktisadi liberalizm, ekonomide özgürlüğü savunmaktadır. Liberalizmde ekonomik özgürlük, ekonomik faaliyetlerde bulunmak veya daha açık ifadeyle ekonomik girişimcilik hakkına sahip olmaktır. Ekonomik özgürlüğün olması demek, piyasa özgürlüğünün var olması anlamına gelir. Piyasa özgürlüğünün olmadığı bir yerde ekonomik özgürlükte yoktur. Piyasa ekonomisi kaldırıldığında, bütün siyasi haklar ve özgürlükler ortadan kalkar. Bu yüzden iktisadi liberalizmin savunduğu ekonomik alanda ki özgürlük diğer özgürlüklerinde yaşanması için şarttır. Özgürlüğü yaratan, kanunlar veya anayasalar değildir. Sadece piyasa ekonomisidir. İnsanlar serbestçe iktisadi faaliyet gösterirken rekabet sayesinde özgürlüğü elde ederler.²⁶ Gerçek anlamda serbest piyasa ekonomisine sahip olmayan ülkelerde, demokrasi ve özgürlüklerin yaşanması söz konusu olamaz. İktisadi liberalizm, liberalizmin siyasi ve sosyal boyutlarının ön şartını oluşturmaktadır.

İktisadi liberalizm için vazgeçilmez kavramlar; mülkiyet, miras hakkı, mübadele, sözleşme özgürlükleri gibi kavramlardır.²⁷ Bunun yanında iktisadi liberalizmin dört tane ilkesi bulunmaktadır. Bunlar; rasyonel birey, serbest seçim hakkı, devletin piyasadan elini çekmesi ve serbest piyasadır. Rasyonel birey kendileri için en iyi seçimi yapabilecek kişidir. Kendi çıkarlarını en iyi yine kendisi bilecek olan birey, bu noktada en iyi kararı yine kendisi verecektir. Rasyonel birey serbest pazarda serbest bırakıldığında kendisi için neyin iyi, neyin kötü olacağına rahatlıkla karar verebilir. Ekonomik yaşama müdahale edilmesi durumunda birey kendisi açısından yanlış tercihlere zorlanabilmektedir.

En önemli konu başlıkları, devletin küçülmesi ve serbest piyasadır. Devletin yer aldığı bir ekonomide bireyler rekabetin fırsatlarından yararlanamayacak ve böylece devletin desteklediği kişiler daha avantajlı duruma gelecektir. Bu hal liberalizm için kabul edilemez bir durumdur. Serbest piyasa ekonomisinde birey sahip olduğu para ile kendisine en fazla faydayı sağlayacak malları birçok seçenek içerisinde istediği gibi seçebilecektir. Aynı şekilde üreticide kendi karını maksimize edecek şekilde üretim faaliyetlerini yönlendirecektir. Rekabet şartlarının geçerli olduğu bir ortamda üreticiler kendi malının tercih edilmesi için bir mücadeleye girecek, böylece hem üretilen malların çeşidi ve kalitesi artacak, hem de tüketici daha fazla seçenek arasından en iyisini seçebilme şansını yakalayacaktır. Adam Smith'in bahsettiği ulusların zenginliğinin sırrı sınırsız üretimden

²⁶ Atilla, Yayla, *Liberal Bakışlar*, Liberte Yayınları, Ankara, 2000, s:185

²⁷ Mustafa, Erdoğan, *Türkiye Özgürleşebilir mi?*, Liberte Yayınları, Ankara, 2002, s:10

geçmektedir. Serbest piyasada tüketiciler ve üreticiler sınırsız seçim ve sınırsız üretim hakkına sahiptirler. Böylece sınırsız üretim gerçekleşecek ve üreticiler kendi zenginlikleriyle beraber başkalarının da zengin olmasına yardımcı olacaktır.²⁸

Kişilerin sınırsız bir mübadele özgürlüğü içinde kendi çıkarlarını geliştirmek üzere hareket ettikleri piyasa mekanizması, kendi çıkarlarını azamileştirmek isteyen bireylerin kastetmemiş olmalarına rağmen, gizli bir el yardımıyla kamu yararının gerçekleşmesini sağlar. Böyle bir ortamda herkesin çıkarları arasında bir uyum ortaya çıkar. Bu sürece dışardan yapılacak herhangi bir müdahale, sistemin tabiatında var olan özgürlük ve eşitliği ortadan kaldırır.²⁹

İktisadi liberalizmin kurucusu olan Adam Smith'in açıkladığı bir diğer önemli kavramda, sermayenin serbest dolaşımıdır. Bu kavramın ülkeler için önemini Smith şöyle açıklamıştır. "Ülkelerin zenginliği kendi etrafına ördükleri gümrük duvarlarını kaldırarak dünya ticaretiyle birleşmelerinden geçmektedir. Bir ülke diğer ülkelerde üretilen mallara karşı gümrük duvarlarını kaldırdığı zaman buraya büyük bir mal akışı olacak ve tüketici çok sayıda seçenekle karşı karşıya kalacaktır. Böylece hem verimlilik artacak hem de insanlar kendi ülkelerinde üretilmeyen mallara da ulaşma şansı bulacaktır. Tüm bunlar beraberinde fayda ve zenginlik getirecektir."³⁰

1.2.5. Siyasi Liberalizm

Siyasi liberalizm, iktisadi liberalizm kavramını tamamlayan bir kavramdır. Her iki liberalizm birbirini destekleyen, birinin olması diğerinin varlık şartına bağlıdır. Her iki liberalizm içinde ortak noktalardan biri rıza kavramıdır. Locke devletin varlık sebebi olarak bireyin doğal hukukunun korunması esasını şart koşmaktadır. Doğal hukuk, bireyin insan onurundan kaynaklanmakta ve evrensel nitelik taşımaktadır. Onun için bütün siyasi sistemler doğal hukuku esas almalıdır. Doğal hukukta birey seçme hak ve hürriyetine sahiptir. Locke'a göre devletin esas amacı bireylerin hizmetinde olmaktır. Devlet meşruiyetini sağlamak için bireye hizmet etmelidir. Devlet bu amacının dışına çıkmamalıdır. Liberal yönetimler ideolojik devletlerin aksine, meşruiyetin temelini bireyin rızasına dayalı hukuk sistemi olarak görürler. Her alanda esas olan bireyin rızasıdır. Rızayı

²⁸ Ömer, Çaha, *Dört Akım, Dört Siyaset*, Zaman Kitabevi, İstanbul, 2001, s:38

²⁹ Mustafa, Erdoğan, *Liberal Toplum, Liberal Siyaset*, Siyasal Kitabevi, Ankara, 1998, s:9

³⁰ Ömer, Çaha, *Dört Akım, Dört Siyaset*, Zaman Kitabevi, İstanbul, 2001, s:39

esas alan yönetimler toplumsal taleplere zaten açık oldukları için zora başvurmaya gerek görmezler.

Toplumsal rızanın modern versiyonu serbest seçimlerdir. Birey demokratik ortamda, başka bir deyişle serbest bir ortamda yarışan programlardan, partilerden herhangi birini serbest seçimiyle tercih etme hakkına sahiptir. Rızaya dayalı bir yönetim ancak demokratik bir toplumda oluşabilir. Liberal bir ortamda gruplar programlarını belirlerler ve devamında propagandalarını yaparlar. Serbest bir ortamda gerçekleşen bu olaylar neticesinde bireyler tercihlerini yaparlar ve en fazla kabul gören, doğal olarak yönetimi eline geçirir. Liberalizmin siyasi projesi olan demokrasilerde, toplumun onayı, başka bir deyişle bireylerin rızası yönetimin meşruiyeti için esas ve yeter şarttır.³¹

Siyasi liberalizmin bir diğer ilkesi de temsil mekanizmasıdır. Liberal düşüncenin öngördüğü yönetim biçimi temsili demokrasidir. Temsili demokrasi doktrin, ideoloji, inanç gibi kavramlara karşı çıkmaktadır. Liberalizmin öngördüğü temsili sistem mutlak bir otorite değil, denetime açık ve sınırlı bir otoritedir. Yöneticiler belirli bir süre için seçilir ve toplum yeniden desteklemediği zaman bu kişilerin görevi sona erer.

Siyasi liberalizmin bir diğer önemli ilkesi de, minimal devlettir. Liberalizme göre özgürlüklerin önünde ki en büyük engel devlettir ve devletin mutlak olarak sınırlandırılması gerekir. Bunun yolu olarak devletin hukuk ile sınırlandırılmış, anayasal bir devlet olması gerektiğini savunmuşlardır. Bu noktada devreye sokulması gereken konu güçler ayrılığı kavramıdır. Güçler ayrımı, devlet işlerinin farklı organlara bölünerek daha işlevsel hale gelmesinden çok, devletin ana omurgasını oluşturan organların birbirlerini denetlemesini öngörmektedir. Siyasi liberalizm, yasama ve yürütmeyi yargı organının denetimine tabi tutarak yöneticilerin tüm faaliyetlerinin ve kararlarının hukukun çerçevesi içinde seyretmesini sağlamaktadır. Liberal devlet, söz konusu faaliyet alanlarının tamamına yakından elini çekmeli, ekonomik alanda ve hizmet alanında küçülmelidir.³²

1.3. Neo-Liberalizm

Neo liberalizm, Friedrich Hayek ve Milton Friedman gibi serbest piyasa iktisatçılarının ve Robert Nozick gibi filozofların yazılarında geliştirilen klasik siyasi

³¹ Ömer, Çaha, *Dört Akım, Dört Siyaset*, Zaman Kitabevi, İstanbul, 2001, s:43

³² Ömer, Çaha, *Dört Akım, Dört Siyaset*, Zaman Kitabevi, İstanbul, 2001, s:43

iktisadın güncelleştirilmiş bir türüdür.³³ Liberalizmin önündeki “Neo” eki liberalizmin yeni bir türünün ortaya çıktığını göstermektedir.

Avrupa’da doğan iktisadi liberalizm, 1800’lerde ve 1900’lerin başlarında ABD dahil, bütün dünyada hakim iktisadi görüş haline geldi. Ta ki 1930’ların büyük depresyonuna kadar. Kapitalist ekonominin 1930’larda yaşadığı büyük kriz sonrası Keynes, liberalizmin sermayeciler için en iyi politika olduğu görüşüne meydan okuyan bir teori ortaya attı. Bu teoriye göre; kapitalizmin büyümesi için tam istihdam gerekiyordu; bunu sağlamanın tek yolu ise hükümetlerin ve merkez bankasının istihdamı artırıcı müdahalelerde bulunmasıydı. Böylece devletin kamu yararını gözetmesi gerektiği anlayışı, geniş kabul görmeye başladı. Özellikle son 25 yılda yaşanan kapitalist kriz sonrasında kar hadlerinde ki düşüş, büyük sermaye çevrelerinde iktisadi liberalizmin yeniden canlanmasını sağlamıştır. Böylece ortaya çıkan yeni liberalizm anlayışı, noeliberizm adını almıştır.³⁴

1960’lı yıllar ve özellikle 1970’li yılların başlarından itibaren klasik liberalizmin temel ilkelerini savunan başlıca üç çağdaş liberal düşünce okulu akademik ve politik çevrelerde seslerini duyurmaya başlamıştır. Friedrich Hayek’in kurucusu olduğu Neo-Avusturya Okulu; Milton Friedman’ın liderliğini yaptığı Chicago İktisat Okulu; James M. Buchanan’ın liderliğini yaptığı Virginia Politik İktisat Okulu liberalizmin yeniden gün ışığına çıkmasında önemli rol oynadılar. Nobel Ekonomi Ödülü’nü kazanan üç düşünürün muhtelif eserleri ile Neo-liberalizm doğmuştur. Klasik liberalizmin temel ilkelerinde birleşmekle birlikte bu iktisatçıların mensubu oldukları iktisat okullarının liberalizm anlayışlarında bazı farklılıklar söz konusudur. Bu saydığımız liberal düşünce okulları dışında Almanya’da Freiburg Okulu’na mensup ORDO liberalleri de Neo-liberalizmin doğuşunda önemli rol oynadılar. Öte yandan, ABD’de ortaya çıkan Libertarianizm akımı da liberalizmin aşırı bir ekseni olarak özellikle 1970’li yıllarda kendine yer edinmeye başlamıştır.³⁵

Neo-liberalizmin temel kabulleri şunlardır;

- Piyasanın kayıtsız şartsız egemenliği,
- Özelleştirme,

³³ Andrew, Heywood, *Siyaset*, Çev: Bekir Berat Özipek, Ed: Buğra Kalkan, Liberte Yayınları, Ankara, 2006, s:70

³⁴ Göksel N. Demirer, *Neo-liberal Saldırı, Kriz ve İnsanlık*, Ütopya Yayınevi, Ankara, 1999, s: 95–96

³⁵ C.Can, Aktan, *Müdahaleci Devletten Sınırlı Devlete*, Yeni Türkiye Yayınları, İstanbul, 1998, s:147

- Deregülasyon: Çevre korunması ve iş güvenliği dâhil tüm alanlarda, karları azaltabilecek tüm devlet düzenlemelerinin getirilmesi ve nihayetinde tamamıyla ortadan kaldırılması,
- Eğitim ve sağlık alanlarında sosyal hizmetler için yapılan kamu harcamalarının kesilmesi,
- Kamu yararı kavramının yerini bireysel sorumluluğun alması.³⁶

1.4. Liberal Demokrasi

En yalın haliyle “bireysel özgürlüğün, hukuki savunmanın ve anayasacı devletin teori ve pratiği olan” liberalizm ile en basit tanımıyla “halkın halk için halk tarafından yönetimi” demek olan demokrasi terimlerinin bir araya getirilmesiyle oluşturulan liberal demokrasi, İkinci Dünya Savaşı sonrasında Batı toplumlarında var olan siyasal kurumları, bu kurumların var oluşlarını güvence altına alan hukuk kurallarını ve bu kurum ve kurallar içinde işlemekte olan siyasal süreci anlatmak üzere kullanılan bir kavramdır.³⁷

İnsan hak ve özgürlükleri, çoğulcu demokrasi gibi kavramlar esas olarak liberal felsefenin temel taşlarını oluşturmaktadır ve bu sayılan kabullerin hayata geçirilmesi için liberalizm vazgeçilmez bir unsurdur. Demokrasinin temelini oluşturan hak ve özgürlükler gibi kavramlar incelendiğinde, demokrasinin tabanını liberalizmin oluşturduğunu rahatça görürüz.

Liberal demokrasi toplumca kabul gören her türlü siyasi görüşün bir çatı altında uzlaşarak genel anlamda ulusun menfaatleri için gereken her türlü yönde esneye bilen bir yönetim politikası modelidir.³⁸

Liberal demokrasiyi anayasal demokrasiyle aynı anlamda kullanarak, devletin güç ve yetkilerinin sınırlandırıldığı, temel hak ve özgürlüklerin güvence altına alındığı bir sistem olarak ifade edebiliriz. Liberal sosyal düzenin ilkeleri toplumun uzlaşması sonucu meydana gelen, siyasal iktidarın ise anayasal bir çerçevede içerisinde güç ve yetkilerini kullandığı bir yönetim şekli olarak da tanımlayabiliriz.³⁹

³⁶ Göksel N. Demirer, *Neo-liberal Saldırı, Kriz ve İnsanlık*, Ütopya Yayınevi, Ankara, 1999, s: 96–97

³⁷ <http://kitap.antoloji.com/liberal-demokrasiyi-anlamak-kitabi/> (06.03.2008)

³⁸ http://tr.wikipedia.org/wiki/Liberal_demokrasi (06.03.2008)

³⁹ C.Can, Aktan, “*Demokrasi, Liberalizm ve Sınırlı Devlet*”, Yeni Türkiye Dergisi, Yıl 5, Sayı 25, Ocak-Şubat, 1999. s.142-145.

Liberal demokrasi, hukukun devletten de üstün olduğu, bireylerin hak ve özgürlüklerinin anayasa ile kutsandığı, çoğunluk karşısında azınlıkların varlıklarının ve haklarının da korunduğu, özel hayatların, özel mülkiyetin güvence altında bulunduğu bir demokrasidir. Hoşgörü ve çoğulculuk, kanun önünde herkesin ve her kurumun eşit olması, muhalefetin varlığı, kuvvetler ayrılığı gibi kavramlar, liberal demokrasinin olmazsa olmazlarıdır. Düşünceleri özgürce açıklamak, inanç ve ibadet özgürlüğü, serbest rekabet, şeffaf idare, liberal demokrasinin varlığının ön şartlarıdır.⁴⁰

Liberal demokrasinin, temel niteliklerini şu şekilde sıralayabiliriz:

Liberal demokrasi, demokrasinin temsili ve dolaylı bir biçimidir. Siyasi eşitlik prensibine uygun olarak yapılan düzenli seçimlerle iktidarın belirlendiği bir sistemi ifade etmektedir.

Liberal demokrasi, rekabete dayanan seçimlerle sürdürülür. Rekabet siyasi çoğulculuk, hoşgörü ve çatışan fikirlerin özgür bir biçimde varolabilmesi için gerçekleştirilmelidir.

Liberal demokraside, devlet ile sivil toplum arasında açık bir ayrım vardır. Bu ayrım ekonomik hayatın piyasa kurallarına göre organizasyon ve özerk grup ve çıkarların meşru kabul edilmesi şartına dayanır.⁴¹

Weber, Schumpeter ve Dahl gibi yazarlar, liberal demokrasilerde bireysel özgürlüklerin devlet iktidarına karşı korunması ve siyasal partiler ile açık seçimlerin varlığından dolayı liberal demokrasilerin koruyucu ve temsil boyutunu vurgulayarak bu kavramların eşanlamlı olduğunu belirtirler.⁴²

1.5. Liberalizmin Unsurları

Liberalizm; bünyesinde birçok alt konuyu, olmazsa olmaz temel ilkeleri barındırmaktadır. Bu ilkelere biri aksak işlediğinde veya eksik olduğunda liberal sistemin tam olarak işlediğini söylemek zor olmaktadır. Bu birbirinden önemli kavramlar birçok düşünür tarafından sıralansa da, birbirinden farklı içerikler ortaya çıkmıştır. Fakat hepsi özünde aynı anlamı ifade etmektedir.

⁴⁰ <http://arsiv.sabah.com.tr/2006/11/02.html> (06.03.2008)

⁴¹ http://tr.wikipedia.org/wiki/Liberal_demokrasi (06.03.2008)

⁴² Gülgün Erdoğan, Tosun, *Demokratikleşme Perspektifinden Devlet - Sivil Toplum İlişkisi: Türkiye Örneği*, Alfa Yayınları, İstanbul 2001, s:104

Liberalizm için önemli isimlerden biri olan Poper, liberalizmin temel ilkeleri olarak ‘‘yurttaşların özgürlüğü, soyut toplum, gönüllü birliktelik ve işbirliği’’ gibi kavramları sıralamıştır.⁴³ Bir diğer isim olan Mustafa Erdoğan ise liberalizmin unsurlarını ‘‘bireyselliğe verilen önem ve insan hakları, serbest piyasa ekonomisi, sınırlı devlet, liberal rasyonalizm ve hukuk devleti’’ şeklinde tanımlamıştır.⁴⁴ Atilla Yayla ise ‘‘bireycilik, özgürlük, piyasa ekonomisi, sınırlı devlet’’ kavramlarını liberalizmin temel unsurları olarak kabul etmiştir.⁴⁵

Bu anlatımların yardımıyla, liberalizm kavramını daha açık bir şekilde ifade edecek ve daha kapsayıcı bir içerik getirmek için çalışmamızda liberalizmin temel unsurları olarak bireycilik, özgürlük, sınırlı devlet ve serbest piyasa ekonomisi kavramları ele alınarak açıklanmaya çalışılacaktır.

1.5.1. Bireycilik

Bireycilik Hayek’in tanımına göre, ‘‘ferde fert olarak saygı göstermek; kanaat ve zevklerin, ne kadar dar olursa olsun, kendi sahası içinde, kendine ait bir mesele olduğunu kabul etmek; ferdi kabiliyet ve temayüllerini inkişaf ettirmelerinin arzuya şayan olduğuna inanmaktır.’’⁴⁶

Bireycilik esas itibarıyla rekabetçi toplumu ifade etmek için Saint Simon’cular tarafından ortaya atılmıştır. Tarihi neredeyse liberalizmin ortaya çıkışıyla aynı olan bireyciliğin geliştirilmesi Locke ile başlamış, devamında Hume, Mandeville, Tucker, Ferguson ve Smith ile devam etmiştir. İlerleyen zamanlarda da Mill, Spencer, Hayek, Nozick, Friedman gibi yazarlarda bireyciliği savunmuş ve gelişimine katkı sağlamışlardır.⁴⁷

Liberalizmin merkezine oturan bireycilik, bir bütün olan sosyal gruplara karşı çıkar ve bireyi tek başına en önemli değer olarak görür. Bireylerin hepsi eşit öneme sahiptir ve bireyler tek başlarına ellerinden gelenin en iyisini yaparak istenilen hedef doğrultusunda

⁴³ Karl, Poper, *Açık Toplum ve Düşmanları I*, Çev: Mete Tunçay, Türk Siyasi İlimler Derneği Yayınları, Ankara, 1967,s:186

⁴⁴ Mustafa, Erdoğan, *Liberal Düşünce Geleneği*, Yeni Forum, C.11,1990, s:20

⁴⁵ Atilla, Yayla, *Liberalizm*, Liberte Yayınları, Ankara, 1998, s:137

⁴⁶ Atilla, Yayla, *Liberal Bakışlar*, Liberte Yayınları, Ankara, 2000, s:163

⁴⁷ Atilla, Yayla, *Liberal Bakışlar*, Liberte Yayınları, Ankara, 2000, s:164

ilerlemek zorundadırlar. Bireyler bu süreçte hareketlerinde bir özgürlüğe sahiplerdir ve kendi ahlaki kararlarını kendileri alırlar.⁴⁸

Toplumun temel birimi olarak görülen birey iki önemli varlıktan meydana gelmektedir. Bunlardan biri beden, diğeri de insanı diğerlerinden ayıran zihindir. Beden insanların diğer canlılarla ortak olan yönüdür. Fakat zihin insanı diğer canlılardan ayıran, farklı kılan ve üstün kılan yönüdür. İnsan düşünerek, üretmek, icat ederek dünyada ki önemini her zaman koruyacaktır. Bu yüzden insan her zaman diğer canlılardan farklı ve üstün olacaktır.⁴⁹

Bireycilik liberalizm kavramı içerisinde o kadar önemli bir yere oturmuştur ki Constant liberalizmi tanımını yaparken şu ifadeleri kullanmıştır; ” Liberalizm bireyin hiç kimseden akıl almadan, izin almadan ve kimseye hesap vermeden yaşamasıdır. Devletin zorunun ve müdahalesinin olmadığı, yasaklanmayan her şeyin serbest olduğu bir toplumsal düzendir.”⁵⁰

Liberalizm bağlamında bireyciliğin tanımını yaparak önemini belirten bir diğer yazarda Kant’tır. Kant’a göre birey; doğal ilişkilerin belirleyiciliği dışında ampirik, rasyonel, moral ve politik bakımdan üstün bir varlıktır. İnsan kendi başına bir son, bir amaçtır, asla bir araç değildir. İnsanın üstünlüğü onun akıl sahibi olmasından kaynaklanır. İnsan diğer şeyler gibi bir nesne olmadığından bir araç olarak düşünülemez.⁵¹

Liberalizm bu kadar önemli olan birey kavramının uzantısında birkaç temel ifadeyi reddetmiştir. Bunlar kamu yararı, toplumun iyiliği, ortak iyilik gibi toplumsal bütünü ifade eden kavramlardır. Esas olan bireylerin kendi çıkarlarıdır ve bunun haricinde ki bütüncül çıkarlar bireyciliğin felsefesine uygun değildir. Bireyi toplumsal çıkarları sağlamak için bir araç olarak görülmemesi gerekir. Zaten bireyler teker teker kendi çıkarlarını sağladıklarında, devamında toplumsal çıkarda kendiliğinden sağlanacaktır.⁵²

Bireycilik, siyasal liberalizmde olduğu kadar iktisadi liberalizmde de önemli bir yere sahiptir. İktisadi liberalizmde en önemli kabullerden biri “homo economicus”

⁴⁸ Andrew, Heywood, *Siyaset*, Çev: Bekir Berat Özipek, Ed: Buğra Kalkan, Liberte Yayınları, Ankara, 2006, s:61

⁴⁹ Aytekin, Yılmaz, *Çağdaş Siyasal Akımlar*, Vadi Yayıncılık, Ankara, 2001, s:35

⁵⁰ Ayferi, Göze, *Siyasi Düşünceler ve Yönetimler*, Beta Yayınları, İstanbul, 1987, s:245

⁵¹ Immanuel Kant, *Ahlak Metafiziğinin Temellendirilmesi*, Çev: İoanna Kuçuradi, Türkiye Felsefe Kurumu Çeviri Dizisi:4, Ankara, 1995, s:45

⁵² Atilla, Yayla, *Liberalizm*, Liberte Yayınları, Ankara,1998, s:140

kavramı bireyi, rasyonel insan olarak doğruyu ve gerçeği ayırt edebilen, böylece çıkarlarına hizmet edebilecek kararlar alan faydacı insan olarak kabul etmektedir. İktisadi anlamda bireyciliğe göre, bireysel servet kazanımı toplum refahından daha önemlidir. Birey her türlü girişimi serbest olarak yapabilmelidir, çünkü en verimli sonuç ancak böyle alınabilmektedir. Bireyin psikolojik eğilimlerinin, toplumun iktisadi örgütlenmesinin gerekli temelini oluşturduğu ve bireylerin eylemlerinin toplumun iktisadi örgütlenmesi açısından yeterli görüldüğü için iktisadi denetim ve düzenlemeler ile her türlü sosyal ve siyasal değere karşı çıkmaktadır. Bu yüzden iki kurumun olması yeterlidir. Bunlar iktisadi özgürlük ve serbest mülkiyettir.⁵³

Özetle bireycilik; toplumsal bütünleri reddeden, bireyi sonuca varmak için en önemli varlık olarak gören ve bireyin tek başına yaptığı girişimlerden daha büyük faydalar elde edileceğine olan inançtır. Bireyin gelişimini ve üretkenliğini engelleyecek her türlü devlet ve toplum baskısının engellenmesinin, bireycilikten iyi sonuç alabilmek için şart olduğunu bilmek gerekir.

1.5.2. Özgürlük

Özgürlük tarih boyunca en çok tartışılan kavramlardan birisi olmasının yanında birçok farklı akımda yerini alarak onları oldukça fazla etkilemiştir. Böylece ortaya siyasi özgürlük, ekonomik özgürlük, basın özgürlüğü, seyahat özgürlüğü, kişi özgürlüğü, toplumsal özgürlük gibi daha birçok kavram ortaya çıkmıştır. Özgürlük kavramı esas itibariyle bağlı olmama, dışardan etkilenmemiş olma, zorlanmamış olma gibi kişiyi baskı ve denetimden uzak tutan bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır.⁵⁴

Liberal açıdan özgürlük kavramına baktığımızda karşımıza özgürlüğün iki temel özelliği çıkmaktadır. Bunlardan ilki özgürlüğün bireysel bir değer olarak kabul edilmesidir. Buna göre özgürlüğün öznesi toplum, sınıf, ulus gibi toplu varlıklar biçimi değil, sadece birey olarak insandır. Liberallere göre özgür toplum ayrı ayrı özgür bireyler tarafından oluşacaktır.

Liberal özgürlüğün ikinci temel özelliği ise özgürlüğün negatif bir değer olarak kabul edilmesidir. Negatif özgürlük; bireyin ancak herhangi bir keyfi kısıtlama veya baskı altında olmaması halinde özgür olduğunun kabul edilmesidir. Birey dışarıdan herhangi bir

⁵³ Mustafa, Özel, *Birey, Burjuva ve Zengin*, Kitabevi Yayıncılık, İstanbul, 1998, s:17

⁵⁴ Necati, Öner, *İnsan Hürriyeti*, Kültür Bakanlığı, Ankara, 1990, s:12

baskı ve kısıtlamaya maruz kalmadığı sürece, hangi amaçlara yöneleceğini tamamen kendisi karar verecektir.⁵⁵ Liberallere göre özgürlüğün negatif karakterli olması, özgürlüğün değeri açısından olumsuz bir unsur değildir. Bu konuda Mises, insan açısından asıl olumlu özgürlüğün negatif özgürlük olduğunu vurgulamaktadır.⁵⁶

Özgürlük, doğasının gereği bireye duyulan inançtan ve herkesin kendi seçtiği veya hoşlandığı şekilde davranmasını sağlama arzusundan doğmaktadır. Fakat liberaller bir bireyin özgürlüğünün diğer bireyin özgürlüğüne zarar verebileceği ve tamamen kuralsız yaşamının daha büyük sorunlar doğurabileceğini göz önüne alarak “hukuka bağlı özgürlük” kavramını ortaya atmışlardır. Böylece herkes aynı özgürlüğe sahip olacaktır.⁵⁷

Özgürlük için en büyük tehdit olarak devlet görülmektedir. Bu yüzden devletin bireylerin özgürlüğünü göz ardı eden bir despot olmasının önlenmesi şarttır. Devletin birey için var olduğuna inanıldığı zaman onu sınırlandırmak daha rahat olacaktır. Ne tek tek kişiler, ne kilise, ne de devlet insanların mallarına ve sivil haklarına tecavüz etme yetkisine sahip değildir.⁵⁸

Devletin bireylerin özgürlüklerini yok edecek bir tehlike olmaktan uzaklaştırılması gerekir. Bunun içinde devletin hareket alanının sınırlandırılması ve sıkı kurallarla bağlanması gerekmektedir. Negatif özgürlüğün yanında belli noktalarda müdahalelerin yapılması gerekli görülmektedir. Berlin’in şu ifadelerini dikkate almak gerekmektedir. Berlin’e göre “bireylerin özgürlüklerine saygı ve bu özgürlüklerin muhafazası, geniş bir bireysel haklar yelpazesini oluşturan ve koruyan bir siyasi sistemi gerektirir. Bu özgürlükçü siyasi sistemde, bireysel haklar, vatandaşların kendi mutluluklarını arayabilecekleri, dış müdahaleden mahzun bir alan oluşturur. Belli bir yaşa-çağa ulaşan bütün insanlar kendi eylemleri için karar verebilir ve kararları doğrultusunda hareket edebilirler. Devlet geleneksel olarak bireyin özgürlüğüne yönelik en büyük fiili ve potansiyel tehdit olarak görülür ve özgürlüğe yönelik devlet kaynaklı fiili ve potansiyel tehlikeleri gidermek için anayasal tedbirler alınır.”⁵⁹

⁵⁵ Mustafa, Erdoğan, *Türkiye Özgürleşebilir mi?*, Liberte Yayınları, Ankara, 2002, s:6

⁵⁶ Atilla, Yayla, *Liberal Bakışlar*, Liberte Yayınları, Ankara, 2000, s:177

⁵⁷ Andrew, Heywood, *Siyaset*, Çev: Bekir Berat Özipek, Ed: Buğra Kalkan, Liberte Yayınları, Ankara, 2006,s:61

⁵⁸ John, Locke, *“Civil Government”*, *Siyasal Düşünceler Tarihi*, Çev: Mete Tunçay, C.II, A.Ü.S.B.F. Yayınları, Sevinç Matbaası, Ankara,1969, s:28

⁵⁹ Atilla, Yayla, *Liberal Bakışlar*, Liberte Yayınları, Ankara, 2000, s:179

Liberal felsefede birey; sosyal ve siyasal özgürlüğe sahiptir. Siyasal ve sosyal anlamda özgürlük kişinin hiçbir şeyin etkisi altında kalmadan, özgürce her şeyi istediği gibi yapabilmesidir. Böylece bireyler istediği dine inanabilir, serbestçe düşünebilir ve düşündüklerini ifade edebilir. Bir diğer önemli faktörde kişilerin keyfi olarak suçlanamaması ve tutuklanamamasıdır.⁶⁰

Tüm bunların yanında, ekonomik özgürlükte liberalizm açısından önemli bir konudur. Fakat ekonomik anlamda mutlak bir özgürlükten bahsetmek bizi yanlış noktalara götürmektedir. Çünkü iktisadi açıdan başka insanlara bir şekilde bağlı bağımlı olmayan kimse yoktur. Bu yüzden liberalizm açısından ekonomik özgürlüğü, ekonomik faaliyette bulunmak ve ekonomik girişimcilik hakkına sahip olmak şeklinde tanımlamak daha doğru olacaktır. Ekonomik özgürlüğün sağlanabilmesi için gereken faktörlerden en önemlisi, piyasa ekonomisidir. Piyasa ekonomisinin olmadığı bir yerde özgürlükten söz etmek mümkün olmayacaktır. Piyasa ekonomisinin olduğu bir ortamda rekabet sayesinde özgürlük sağlanacaktır. Böylece çalışanlar ve girişimciler baskıların ve tehditlerin tuzağından kaçabileceklerdir.⁶¹

Neticede özgürlüğe hangi açıdan bakılırsa bakılsın, devlet unsurunu olabildiğince arka plana iterek, baskıcı tutumunu ortadan kaldırmak gerekir. Devamında bireysel serbestîye bırakılacak olan işleyiş, istenilen sonucu verecek ve liberalizm açısından ideal noktaya ulaşılabilecektir.

1.5.3. Sınırlı Devlet

Liberalizm için önemli iki kavram olan bireycilik ve özgürlükten bahsettikten sonra sıra sınırlı devlete gelmektedir. Bireycilik ve özgürlük kavramlarının tam olarak hayata geçirilebilmesi için devletin sınırlanması, küçültülmesi, daraltılması gerekir. Devlet her alana müdahale ettiği ve bireyi sınırlandırdığı sürece liberalizmin hayata geçirilmesi imkânsız hale gelecektir. Bu yüzden bireyi sınırlamamak için devleti sınırlandırmak gerekecektir. Bireyin özgürlüğü için tehdit konusu olan konulardan biride diğer bireyler olsa da, devlet en büyük tehlike olarak görülmektedir. Bunun için liberalizm vatandaşlar

⁶⁰ Ayferi, Göze, *Siyasi Düşünceler ve Yönetimler*, Beta Yayınları, İstanbul, 1987, s:246

⁶¹ Atilla, Yayla, *Liberal Bakışlar*, Liberte Yayınları, Ankara, 2000, s:184-185

üzerinde sonsuz otoriteye sahip olan, onlardan ayrı ve onlardan üstün bir varlık olarak bulunan devleti reddetmektedir.⁶²

Liberalizmin ulaşmak istediği, savunduğu düzen; hukuk kurallarının yerini rıza ve isteğe bağlı bireylerarası sözleşmelerin aldığı bir düzendir. Bu noktada Friedman ve Rothbard, devlet kurumuna tamamen karşı çıkmakta ve devletsiz toplum düşüncesini savunmaktadırlar. Diğer düşünürlerde bu tezlere yakın olan fikirleri savunmuşlar ve ortak noktaları minimal devlet olmuştur. David Friedman ideal toplumu anlatırken şunları ifade etmiştir. ‘‘ Libertarianizm, insanların yaşamlarını istedikleri şekilde düzenlemelerine izin verilmesini ifade etmektedir. İnsanların baskı ile kendilerinden korunmaları gerektiği düşüncesini reddediyoruz. Libertarian toplum; uyuşturucuya, kumara, pornografiye ve taşıtlarda zorunlu emniyet kemeri takılmasına ilişkin hiçbir zorlamaya ve kanuna sahip değildir. Libertarian toplum, bir refah programı uygulanması ya da sosyal güvenlik sistemi oluşturulmasına da karşıdır. Başkasına yardım etmek isteyenler, bunu özel bağışlar yapmak suretiyle gönüllü olarak yapabilirler. Ayrıca vatandaşlardan devlet hizmetlerinin finansmanı için vergi tahsil edilmesi düşüncesine karşıyız. Yaşlılık sigortasına sahip olmak isteyenler de bunu özel sigortalar aracılığıyla yapabilirler.’’

Sınırlı devletten bahsederken karşımıza hukuk devleti, kanun hâkimiyeti kavramları çıkmaktadır. Kanun hâkimiyeti anlayışında kanun ile hukuk aynı kavramlar olarak kabul edilmez, ikisinin arasında bir ayrıma gidilir. Kanun devlet kaynaklı ve devletin zor kullanma aracı olarak kabul edilse de, bütün kanunların devletten kaynaklandığı ve devletin icabında kanunlara uymayabileceği anlamını çıkarmamak gerekir. Devletten önce ortaya çıkmış olan ve devletten bağımsız olan doğal hukuk devleti de bağlayıcı niteliktedir. Devletten bağımsız olan sadece doğal hukuk kuralları değildir. Bunun yanında diğer hukuk kuralları da pek tabii devletten bağımsız olarak ortaya çıkabilir ve yaşayabilirler. Bazı hukuk sistemleri, kendiliğinden, bireyler arasındaki özgür değişimleri korumak için gerekli kuralları geliştirir, bunları geçerli kılmak için mutlaka devletin zorlayıcı gücünün ve bir yasama organının devreye sokulması gerekmez. Anglosaksonların ortak hukuk sistemi, kuralların geçerliliğini bir egemenin iradesine bağlamaya karşı çıkmaktadır. Kurallar önce kendi gelişir ve daha sonra onlara belki pozitif bir nitelik kazandırılabilir. Daha sonra bu kurallara uyulması beklenir ve bunlara uymayan bireyler farklı şekillerde cezalandırılır.

⁶² Atilla, Yayla, *Liberalizm*, Liberte Yayınları, Ankara,1998, s:187–188

Kanun hâkimiyeti konusunda önemli açılımlar yapmış olan Hayek, vatandaşların kanunların kendilerini nasıl etkileyeceğini bilmelidir demiştir. Bunun için kanunların 4 önemli özelliğini sıralamıştır. 1) Kanunlar tamamen genel olmalıdır, hiçbir bireye ve gruba, olumsuz veya olumlu özel muamele uygulamaya yönelmemelidir. 2) İnsanlara eşit olarak uygulanmalıdır. 3) Geçmişe dönük olmamalıdır. 4) Bütün kanunlar, her bireyi ve hükümet dâhil resmi veya gayri resmi her kurumu, her kuruluşu bağlamalıdır. Hayek'e göre kanunun kanun olabilmesi için bu özellikleri taşıması gerekmektedir.⁶³

Devletin tamamen ortadan kalkması gerektiği, yani anarşizmi savunanlar olmasına karşılık büyük çoğunluk minimal devletten yana açıklamalar yapmışlardır. Çünkü Amerika dahil hiçbir devlet, görev ve etkinlik alanını hedeflenen şekilde daraltmamaktadır. Çağdaş liberallerin çoğu, devletin iktisadi ve sosyal hayatı büsbütün kontrol altına almamak kaydıyla, bazı koordinasyon faaliyetlerini yerine getirmesini, tekelci olmamak kaydıyla eğitim öğretim kurumlarını kurmasını ve kendi kusurları olmaksızın geçinecek düzeyde gelir elde edemeyen yurttaşlara yardım edilmesini uygun görürler.⁶⁴ Şu tanım sınırlı devleti anlamak ve görevlerini kavramak açısından faydalı olacaktır. "Liberalizme göre devletin temel görevi dışardan gelebilecek tehlikelere karşı güvenliği, içeride de düzeni sağlamakla sınırlıdır. Devletin görevi trafik polisinde olduğu gibi kuralların konulmasından sonra kurallara uyulup uyulmadığını denetlemektir. Bunun için dışardan gelecek saldırıları önleyecek bir güvenlik sistemi, toplum içinde düzeni ve adaleti sağlayacak idare ve hukuk sistemi yeterlidir. Devlet bireylerarası anlaşmazlıklarda taraf olmayacak, hakem konumunda bulunacaktır. Ancak, devlet geleneksel toplumsal yapının devrettiği makul olmayan imtiyazları ortadan kaldırarak fırsat eşitliğini de sağlayacaktır."⁶⁵ Devlet, ekonomiden de elini çekerek piyasa ekonomisinin hayata geçmesi için uygun ortamı yaratmalıdır. Böylece ekonomik alanda da özgürleşme sağlanacak ve bireyler, girişimciler başarıya ulaşacaklardır.

1.5.4. Serbest Piyasa Ekonomisi

İnsanın kendi kendine bırakılması, özgürleştirilmesi fikri her alanda olduğu gibi ekonomik alanda da kendini göstermektedir. Liberallere göre insan yaşantısında ve dünya düzeninin işleyişinde tam odak noktada bulunan, her konuyla bir şekilde ilgili olan ekonomi de serbest şartlarda kendine yer bulmalıdır. Bu şekilde elde edilecek çıktı ile piyasa

⁶³Atilla, Yayla, *Liberal Bakışlar*, Liberte Yayınları, Ankara, 2000, s:206–207

⁶⁴Mustafa, Erdoğan, *Türkiye Özgürleşebilir mi?*, Liberte Yayınları, Ankara, 2002,s: 9

⁶⁵Aytekin, Yılmaz, *Çağdaş Siyasal Akımlar*, Vadi Yayıncılık, Ankara, 2001, s:36

ekonomisinin olmadığı bir durumda ortaya çıkacak sonuç aynı olmayacaktır. Her zaman için piyasa ekonomisinin mevcut olduğu şartlar bizi istenilen sonuca daha rahat götürecektir.

Mises, piyasa ekonomisinin tanımını kısaca şöyle yapmıştır. ‘‘ Piyasa ekonomisi, üretim araçlarının özel sahipliği altındaki işbölümünün sosyal sistemidir.’’⁶⁶

Liberalizm iki açıdan piyasa ekonomisiyle alakalıdır. Çünkü liberal düşünce mülkiyet ve miras hakkı ile mübadele ve sözleşme özgürlüklerini de özgür bir toplum için vazgeçilmez görür. Bu özgürlüklerde piyasa ekonomisinin özünü oluşturmaktadır. Bir diğer nokta ise liberalizmin kabullerinden biri olan sınırlı devlet kavramının uzantısında piyasa ekonomisini şart kılmasıdır. Sınırlı devlet idealinin gerçekleşmesi için devletin ekonomik alanda da küçülmesi gerekecektir. İktisadi ilişkileri yöneten ve üretim kaynaklarını elinde bulunduran devlet, kişi özgürlüklerine zarar verecektir.⁶⁷ Devlet piyasanın işleyişinden çekilmeli ve bu işleyişin asıl sahipleri olan özgür bireylere piyasayı teslim etmelidir.

Piyasa; bireylerin karşılıklı rızalarıyla oluşan ve toplumda ekonomik faaliyetlerin baskı olmadan düzenlenmesini sağlayan mekanizmadır. Kendi çıkarları en iyi kendisi bilen bireylerin yarışı ve işbirliğiyle toplum için en iyi olan ortaya çıkacaktır. Mises’ te ‘‘özgürlüğü korumanın en iyi yolunun kanunlar ve anayasalar değil, piyasa olduğunu’’ söylemektedir. Ona göre piyasada özgürlüğü sağlamanın aracı rekabettir ve piyasa insanlara sonsuz imkânlar sunarak onları özgür kılar. Böylece işçi işverenin insafına bel bağlamak durumunda olmadığı gibi tüketicide tek bir üreticiye bağlı olmayacaktır. Yani hiç kimse diğer kimselerin elini öpmek durumunda kalmayacaktır. Piyasa ekonomisinde zorlama yoktur ve insan ilişkileri gönüllülük esasına dayanır.⁶⁸

Piyasa ekonomisinde herkes kendi adına karar alır, fakat kendi ihtiyaçlarını elde etmek için uğraşan bireylerin eylemleri aynı zamanda diğer insanların ihtiyaçlarını gidermelerine de hizmet eder. Herkes diğer insanlara hizmet eder ve buna mukabil kendiside başka insanların sunduğu hizmetlerden yararlanır. Bu bağlamda her birey kendi başına bir son, bir amaçtır, hem de diğer insanların amaçlarına ulaşmak için yararlanacakları bir araçtır. Bu karşılıklı yarar için işleyen sistem pazar tarafından

⁶⁶ Atilla, Yayla, *Liberalizm*, Liberte Yayınları, Ankara,1998, s:180

⁶⁷ Mustafa, Erdoğan, *Türkiye Özgürleşebilir mi?* , Liberte Yayınları, Ankara, 2002, s:10

⁶⁸ Aytekin, Yılmaz, *Çağdaş Siyasal Akımlar*, Vadi Yayıncılık, Ankara, 2001, s:36-37

yönlendirilir. Pazar, bireylerin faaliyetlerini, insan ihtiyaçlarını tatmin etmede en başarılı oldukları alanlara doğru kanalize eder.⁶⁹

Piyasanın tam olarak işleyebilmesi için Friedman sistemde olması gereken 4 ayrı maddeden bahsetmiştir. Bunlar;

a) Kaynakların etkin dağılımı,

b) Bilginin işletilmesi,

c) Yasal düzenlemelere gerek duyulmaksızın ırk, dil, din ve cinsiyet ayrımının ortadan kaldırılması,

d) Politik fikir birliğine ihtiyaç olmadan farklı gerçeklerin tatmin edilmesi; bireylerin isteklerini piyasa yoluyla duyurabilmeleri.⁷⁰

Piyasa ekonomisi çerçevesinde gelir dağılımında farklılıklar ortaya çıkacaktır. Bu doğal bir durumdur ve gelir dağılımında eşitlik veya adalet sağlama gerekçesiyle piyasa sisteminin işleyişine müdahale edilmemelidir. Çünkü bu müdahaleler tür ve alan olarak çeşitlenip genişledikçe özgürlüklerin tahrip edilmesine ve özgür toplumlar yerine paternalistik sistemlerin doğmasına yol açacaktır.⁷¹ Piyasa her türlü olumsuzluğu yine kendi işleyişi içerisinde, dışardan müdahaleye gerek kalmadan çözecektir.

Liberalizmin unsurları değerlendirildikten sonra liberalizm ile alakalı bir kavramı daha ele almak konunun daha iyi, her yönü ile anlaşılması açısından faydalı olacaktır. Bu noktada öne çıkan özelleştirme kavramı önem arz etmektedir.

1.6. Özelleştirme

Özelleştirme kavramı olarak ve hayatımızda yer alması açısından çok yeni bir kavramdır. Bütün ülkelerde belli bir sermaye birikimi sağlanana kadar devlet üretim alanına el atmak zorunda kalmış ve daha sonrada ekonomik alandan kendisini çekmek ve işleyişi piyasa şartlarına bırakmak konusunda yetersiz kalmıştır. Bu da devamında hem piyasaların kötü ve verimsiz işlenmesini getirmiş, hem de liberalizmin arzuladığı piyasa

⁶⁹ Atilla, Yayla, *Liberalizm*, Liberte Yayınları, Ankara, 1998, s:180–181

⁷⁰ Milton, .Friedman, *Kapitalizm ve Özgürlük*, Çev: Doğan Erbek, Altın Kitap Yayınları, İstanbul, 1988, s:56

⁷¹ Atilla, Yayla, *Liberalizm*, Liberte Yayınları, Ankara, 1998, s.187

ekonomisini işlemez hale sokmuştur. 1900'lerin başına kadar genel doğru olarak savunulan devletçilik politikaları, ülkemizde dahil diğer ülkelerde liberalizmin hayata geçişini engellemiştir.

Önemi giderek artan özelleştirme kavramı olarak, genel olan bir malı özel hale getirme eğilimi, ekonomik alanda yer alan, devlet kontrolünde ki kurum ya da kuruluşların tasarrufunun devlet kontrolünün dışına çıkarılması, özel sermayenin kontrolüne bırakılmasıdır.⁷²

Özelleştirmenin mantığı, ekonomik alanda devletin küçülmesi ve bunun yerini özel teşebbüslerin alması sonucunda üretim kaynaklarının, sanayi ve hizmet kuruluşlarının özel sektöre devredilmesidir.⁷³

Özelleştirme bunun yanında ihaleye çıkarma yöntemini de içerir. Hükümet tarafından finanse edilen faaliyetlerin özel şirketlerce sunulması ve bu faaliyetlerin üstlenilmesi için özel şirketlerin kendi arasında ki rekabete dayalı olan bu sistem, devletin küçülmesi ve ekonomik alana liberal ilkelerin hâkim olmasını sağlar.⁷⁴

Özelleştirme batılı ülkelerde bile çok geç uygulanma şansı bulmuştur. Özelleştirmeyi ilk uygulayan ülke olan İngiltere, Thatcher zamanında özelleştirmelere başlamıştır. Ancak bundan sonra bir dalga halinde diğer Avrupa ülkelerini ve neticesinde dünya ülkelerini etkilemiştir.

Özelleştirmenin amaçlarına bakıldığında liberalizm için ne kadar önemli olduğu bir kez daha ortaya çıkmaktadır. Özelleştirmenin amaçlarını kısaca şu şekilde sıralayabiliriz.

- Serbest piyasa ekonomisinin güçlendirilmesi
- Ekonomide verimliliğin artırılması
- Gelir dağılımını iyileştirilmesi gibi bazı uzun vadeli hedeflerin gerçekleştirilmesi amaçlanmaktadır.⁷⁵

⁷² M. Berra, Altıntaş, *Kamu İktisadi Teşebbüslerinin Özelleştirilmesi ve Özelleştirmenin Sermaye Piyasasına Etkileri*, Ankara, Sermaye Piyasası Kurulu Yayınları, Yayın No:8,1988, s.50.

⁷³ Hulki, Cevizoğlu, *Özelleştirme*, İstanbul, Beyaz Yayınları, 1998, s.11.

⁷⁴ Kemali, Saybaşlı, *Liberalizm, Refah Devleti, Eleştiriler*, Bağlam Yayıncılık, Ankara, 1993, s:262

⁷⁵ M. Berra, Altıntaş, *Kamu İktisadi Teşebbüslerinin Özelleştirilmesi ve Özelleştirmenin Sermaye Piyasasına Etkileri*, Ankara, Sermaye Piyasası Kurulu Yayınları, Yayın No:8,1988 s.54

II. BÖLÜM

BATI'DA LIBERALİZMİN ORTAYA ÇIKIŞI ve TÜRKİYE'DE LIBERALİZMİN GELİŞİMİ

2.1. Batı'da Liberalizmin Ortaya Çıkışı

Liberalizm, batı ülkelerinde belli bir ortaya çıkış ve gelişim süreci yaşamıştır. Liberalizmin gelişimi sürecinde ön plana çıkan kavramlar olarak; feodalizm, şehirlerin kurulması, keşifler, sanayi devrimleri, kilise ve devlet ilişkileri, rönesans v.s. sayılabilir. Bu bölümde bu kavramların etkileriyle batıda liberalizmin yükselişi anlatılmaya çalışılacaktır.

Batı açısından liberalizm incelendiği zaman ilk olarak Ortaçağ Avrupası'na bakmak gerekir. Çünkü liberalizm ilk olarak Ortaçağdaki düzenin yıkılmaya başlamasıyla ortaya çıkmıştır. Ortaçağ Avrupa'sının düzeni, Roma İmparatorluğu'nun yıkılışının ardından ortaya çıkan güçlerin hâkimiyetinin söz konusu olduğu, kilisenin ruhani gücüyle baskısını her alanda hissettirdiği, imparatorun hâkim kılınması için kilisenin kutsamasına ihtiyaç duyulduğu bir düzendi. Bunun sonucunda doğal olarak güçler papa, imparator ve diğer mevcut odaklar arasında paylaşılıyordu. Söz konusu dönemde iktidarın meşruluğu kilisenin rızasına bağlıdır. Tam bu noktada liberalizm batının bu mevcut düzeninin çözülmesi sonucunda siyasal, sosyal ve ekonomik alanda yeni bir düzen oluşturma arzusu sonucunda ortaya çıkmaya başlamış ve gelişimini devam ettirmiştir. Liberalizm bu mücadele süresince merkezine bireyi oturtmuştur. Liberalizm bu süreçte esas olarak iki güç odağıyla mücadele etmiştir. Bunlardan ilki feodal yapı, diğeri ise kilisenin hâkimiyetidir.

Feodalizm; bütün ilişkilerin ve çatışmaların çerçevesini ve her şeyin meşruiyet kaynağını oluşturan, tek, bütün bölünmez bir Hıristiyan ülkesinin varlığı; iktidarın, hiyerarşik olarak birçok yönetim birimleri arasında dağılımı ve parsellenmesi; kralın dünyevi sahada evrensel nüfuz iddiası; papalığın uhrevi sahada evrensel nüfuz iddiası; kral ve kilise arasında Hıristiyan dünyasında ve toplumu üzerinde üstünlük mücadelesidir.

Feodalizm sistemine bakıldığında, toplum yapısında çeşitli yapıların oluştuğu görülmektedir. Bunlardan ilki yöneten-yönetilen ayrımıdır. İkinci ayrım ise yöneten sınıfın kendi arasında yapılıdır. Bu sınıfa şövalyeler, soylular ve rahipler mensuptur. Feodal yapı dua edenler, çalışanlar ve savaşanlar diye sınıflara ayrılmaktadır. Kilise bu güçleri

tanrının iradesi olarak adlandırarak meşrulaştırmaya çalışmıştır. Sınıflar arasında geçişlilik serbest değildi ve yönetilen sınıf boyun eğmek zorundaydı.⁷⁶

Kilise, Ortaçağ Avrupası'nda en büyük güce elinde bulunduran, yönetimin merkezine oturmuş bir birim olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu dönemde bütün düzen dinsel değerler üzerine kurulmuştur. Kilise hem maddi hem de manevi açıdan hâkim bir pozisyondaydı. Kilise eğitimden vergi toplamaya her alanda düzenlemeler yaparak müdahalede bulunuyordu. Kiliseye göre, kral papaya bağlı olmalı ve onun emirleri doğrultusunda yönetim faaliyetlerini sürdürmeliydi. Onlara göre hâkim olan tanrı krallığıydı ve dünya krallığı boyun eğmeliydi.⁷⁷ Bu dönemin ardından farklı gelişmelerin yaşanmasıyla beraber toplum ve yönetim yapısında değişimler yaşanmaya başlanmıştır. Bunda etkili olan gelişmeler; şehirlerin kurulması, ticaretin gelişmesi, kralın bireysel iradesinin güçlenmesi gibi daha birçok olayın yaşanmaya başlanmasıdır.

Kentlerin ortaya çıkışının ardından sosyal ve siyasal yapı değişmeye başlamış, ticaret gelişmiş ve böylece yeni kurumlar oluşmaya başlamıştır. Kent denen ortak paydada buluşan bireyler artık ortak istek ve menfaatleri adına beraber mücadele etmeye başlamışlar ve iktidara kendilerini kabullendirme savaşına girmişlerdir. Bireyin tek başına veremediği mücadeleler artık daha kolay şekilde istenildiği gibi halledilebiliyordu. Bu gelişmeler artık feodal yapının çökmeye başladığı anlamına geliyordu. Toplumu oluşturan soylu, ruhban, köylü tabakalaşması yerini, güçlenen burjuvazinin de içinde olduğu çatışmacı toplumsal yapıya bırakmıştır.⁷⁸

Ortaya yeni çıkan kavramlardan en önemlilerinden biri özgürlük kavramı olmuştur. Yaşanan gelişmelerin ardından kentlerdeki gelişmeler tabiiyetten uzaklaşarak özgürleşmeyi beraberinde getirmiştir. Kentsel gelişme bu anlayış sayesinde bir ülke ya da toprak parçası üzerinde yaşayanların ortak çıkarlarının temsil edilmesi anlamında ortaklaşa bir örgütlenmeye yol açmıştır. Böylece ülke kavramı ortaya çıkmış ve ülke üzerinde yaşayan insanların temsil edilebilirliğini ve ayrıca bu temsil ilişkisinin kişisel nitelik taşımayan hukuk kurallarına göre belirlenmiş statülere sahip tabakalar çerçevesinde gerçekleştirileceği düşüncesi kabul edilebilir hale gelmeye başlamıştır.⁷⁹ Tüm bunların

⁷⁶ George, Duby, *Ortaçağ İnsanları ve Kültürü*, Çev; M. Ali Kılıçbay, İmge Yayınları, Ankara, 1995 s:91

⁷⁷ Perry, Anderson,, *Postmodernitenin Kökenleri*, Çev: Elçin Gen, Ed: Tansel Güney, İletişim yayınları, İstanbul, 2002, s:115

⁷⁸ Aykut, Kansu, *The Rise Of Themodern State And Politics İn Western Europe*, METU, Ankara,1994, s:23

⁷⁹ M. Ali Ağaoğulları, , Köker Levent, *İmparatorluktan Tanrı Devletine*, İmge Yayınevi, Ankara, 1991, s:189

ardından kilise ve feodal yapı zayıflayarak etkisini yitirmeye başlamıştır. Kilisenin hâkim olduğu hemen her alanda karşısına yeni oluşan kurumlar çıkacak ve etkisini giderek artıracaktır. Liberalizmin ortaya çıkması için gereken ortam böylece oluşmaya başlayacaktır.

Kentlerin yükselmesinin ardından ortaya ulus devletler çıkmaya başlamıştır. Böylece orta sınıf olarak adlandırılan bireyler güç kazanarak önemsenmeye başlanmışlardır. Bu gelişmelerin neticesinde toplumsal yapı tamamen değişmeye başlamıştır ve yönetim sistemi değiştirilerek yeni bir hal almıştır. Avrupa ülkelerinde mutlak iktidar baskısının yerine halkında katılımını sağlayan meclisler ortaya çıkmıştır.⁸⁰ Artık yönetimde liberal adımlar atılmaya başlanmış ve Avrupa'da bir şeyler değişmeye başlamıştır.

Krallar diğer birimleri kullanarak daha çok güçlenmişler ve neredeyse tek güç haline gelmişlerdir. Karşılarında kalan tek güç ise kiliseydi ve bu yüzden mücadele edilmesi gereken şey kiliselerdi. Böylece kral-kilise çatışması artık başlıyordu. Kilise adına gücü elinde bulunduran papada gayet güçlü bir pozisyondaydı. Kilise halktan bağış ve vergi toplayarak ekonomik yönden büyüyordu. Dinsel bağları da kullanarak kilise kraldan daha etkin bir pozisyona geliyordu. Kilisenin diğer önemli bir gücünde halkın yargılanması yetkisini kralla beraber elinde tutmasıydı. Tüm bunlar kiliseyi kral karşısında güçsüz konuma getiriyordu. Kral-kilise çatışmalarının başlamasıyla beraber kilise özellikle krala saldırarak gücünü daha da kırmak istiyordu. Ülkede iki farklı gücü elinde bulunduran iki farklı odağın bulunması yönetimde ve diğer alanda ikilik yaratıyordu. Artık savaş kaçınılmazdı. Bu mücadelede burjuva, tarafını kralın yanı olarak belirledi. Kiliseye karşı cephe almış olan diğerleri de kralın yanında yer aldı ve kral giderek güçlendi.⁸¹

Zaten kilise uyguladığı baskı ve verdiği sıkıntılardan dolayı halkın geniş kitleleri tarafından tepkiler alıyordu. Yalnız kalan kilise değişen dünya görüşleriyle beraber artık değişimine inancın tam olduğu bir kurum haline gelmişti. Fakat istenen yine olmayacak, galip gelen krallıklar edindikleri güç ile yeni baskı merkezi haline geleceklerdi. Artık sıra kiliseyi bir kontrol sistemine almaya gelmişti. Ulus devletle beraber ulusal kiliselerin kurulması fikri esas oldu. Böylece evrensel bir sisteme dahil olunmayacak ve ulusal

⁸⁰ Barrington, Moormoor, *Diktatörlüğün ve Demokrasinin Toplumsal Kökenleri*, Çev. Şirin Tekeli-Alaattin Senel, V Yayınları, Ankara, 1989, s:10-11

⁸¹ Leo, Huberman, *Feodal Toplumdan Yirmibirinci Yüzyıla: Man's Worldly Goods*, Çev: Murat Belge, İletişim Yayınları, İstanbul, 1995, s:90

kiliselerin kontrol altına alınması daha kolay olacaktı. Bunun yanında vergi ve diğer konularda yeni bir düzene sokulmuş ve beraberinde sürekli ordular kurulmuştur. Avrupa’da reform olarak adlandırılan bu değişim süreci her alanda köklü değişiklikler yapılmasını sağlamıştır.⁸²

Reform kadar önemli olan bir diğer gelişme ise rönesanstır. Rönesansın asıl önemi dinsel niteliği ağır basmayan bir özgürlük kavramı etrafında oluşan bireycilik anlayışının gelişimine temel oluşturan bir hareket olarak yeni bir insan felsefesi doğmuş olmasıdır.⁸³ Birey artık kişisel değişim tarihine kendisi yön verecekti. Bu liberalizmin tüm felsefi teorilerin kalkış noktası olan bireyin tarih sahnesine çıkışını ifade ediyordu.

İnsan aklının tek yol gösterici olduğu kabul edilmiş, insan aklının sürekli bir şekilde ileriye doğru geliştiği anlayışı sonucu akıl dışı engellerin kaldırılarak akla uygun rasyonel bir düzen kurmanın gerekli olması anlamında projeler ve arayışlar başlamıştır.⁸⁴ Bu gelişmelerden bahsettikten sonra, bir bu kadar önemli bir gelişme olan sanayi devriminden de bahsetmek gerekecektir. Çünkü liberalizm açısından önemli adımların atılmasında sanayi devrimin etkisi büyük olmuştur. Liberalizmin gelişimi aşamasında ki bu dönemde, insan doğaya egemen kılınacak, burjuvazi iktidarı eline geçirecek ve ekonomide meşhur söylem “laissez faire” egemen olmaya başlayacaktır.⁸⁵

Artık hâkim konuma gelmiş olan ulus devletler; tanrının yerine akıl, papanın yerine rasyonel birey, feodal ilişkilerin yerini bir ülkenin uyrukluğuna almıştır. Bu noktada ülkelerin yaşadıkları bu süreçte önemli etkilere sahip olan olaylar kısaca ele alınmaya çalışılacaktır. Bu noktada Amerikan ve Fransız devrimleri ön plana çıkmaktadır. Aynı şekilde İngiltere’de yaşanan gelişmelerde kısaca işlenecektir. Tarihte yapılmış olan, insan hakları açısından önemli olan bildiriler şunlardır;

- Hammurabi Kanunları(M.Ö. 2500)
- Manga Charta Libertatum(19 Haziran 1215)
- Augsburg Din Barışı ve Hoşgörü Bildirgesi(25 Eylül 1555)

⁸² M. Ali, Ağaoğulları, , Köker Levent, *İmparatorluktan Tanrı Devletine*, İmge Yayınevi, Ankara, 1991, s:83–87

⁸³ M Ali, Kılıçbay, *Bir İtalyan İcadı; Rönesans ve Doğunun Olanaksız/Olanaklı Rönesansı*, Gergedan, Sayı;13

⁸⁴ M. Ali, Ağaoğulları, , Köker Levent, *İmparatorluktan Tanrı Devletine*, İmge Yayınevi, Ankara, 1991, s:157

⁸⁵ M. Ali, Ağaoğulları, , Köker Levent, *İmparatorluktan Tanrı Devletine*, İmge Yayınevi, Ankara, 1991, s:158

- Hollanda Bağımsızlık Bildirgesi(26 Temmuz 1581)
- Nantes Fermanı(13 Nisan 1598)
- Mayflower Sözleşmesi(11 Kasım 1620)
- İngiliz Halklar Bildirgesi, 17 Haziran 1628)
- İngiltere'nin Özgür Halkının İlk Anlaşması(1647)
- İngiltere'nin Özgür Halkının Anlaşması(1 Mayıs 1649)
- Habeas Corpus Bildirgesi(1679)
- İngiliz İnsan Hakları Bildirgesi(1689)
- Pul Kanunu Kongresi Bildirgesi(19 Ekim 1765)
- Kolonilerin İlk Kongre Bildirgesi(14 Ekim 1774)
- Virginia İnsan Hakları Bildirgesi(12 Haziran 1776)
- ABD Bağımsızlık Bildirgesi(14 Temmuz 1776)
- Northwest Kuralları(13 Temmuz 1787)
- Fransız İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirgesi(3 Eylül 1791)
- Amerikan Haklar Bildirgesi(15 Aralık 1791)
- İspanyol Halkının Politik Anayasası(19 Mart 1812)
- Halkın Sözleşmesi(1848)
- Alman Halkının Temel Hakları, Alman İmparatorluğu Anayasası(1849)
- Emek Şövalyelerinin Anayasası(1878)
- Erfurt Programı(20 Ekim 1891)⁸⁶

2.1.1. İngiltere'de Liberalizmin Temelleri

Özgürlükler için insanların mücadeleleri Avrupa'da ilk kez Magna Charta ile başlamıştır. 1215 tarihinde yayınlanan Magna Charta bildirisinin zamanla krallar tarafından ihlal edilmesinin üzerine 7 Haziran 1628'de İngiliz Haklar Bildirgesi yayınlanmıştır. Bu bildirge İngiltere ve bütün dünya liberalizmi için büyük öneme sahiptir.⁸⁷ İngilizler için bu denli önemli olan bu bildirmede mevcut şartlardaki sorunlar dile getirilmiş ve çözüm yolları da önerilerek bazı isteklerde bulunulmuştur. Bunu daha iyi anlamak adına bildirgenin şu kısmına göz atmak gerekecektir. “ Gelecekte Parlamentonun genel onayı olmadıkça, hiç kimsenin ödünç para, bağış, vergi, herhangi bir armağan vermeye ya da buna benzer bir ödemede bulunmaya zorlanmasını ve bunun için, böyle bir

⁸⁶ http://www.canaktan.org/hukuk/insan_haklari/magnacharta.htm (19.09.2007)

⁸⁷ C. Can, Aktan, *İnsan Hakları I, Kanun Devleti Değil Hukuk Devleti Olmalıyız*, Mayıs 1998, Yeni Türkiye Medya Hizmetleri Yayınları, s:581-586

ödemede bulunmayı reddetti diye, kimsenin sorguya çekilmemesini, yemin etmeye cebredilmemesini, hücreye kapatılmamasını, tutuklanmamasını ya da başka bir biçimde eziyet çektirilmemesini ve rahatsız edilmemesini, yüce Majestelerinizden rica ediyoruz. Hiçbir özgür kişi, bu değindiğimiz durumlardan hiçbirinde yasaklanmamalı ve gözaltına alınmamalıdır.

Askerlerin ve leventlerin başka bir yere nakil edilmelerini, ileride halkımızın başına dert açmamalarını, savaş yasaının uygulanacağına dair yönergelerin geri alınmasını ve yürürlükten kaldırılmasını ve gelecekte Majestelerinizin uyruklarının, ülkenin yasa ve özgürlüklerine aykırı bu yönergelerden dolayı helak olmamaları ya da öldürülmemeleri için, bir daha benzeri yönergelerin çıkarılmamasını Majesteleriniz münasip görmelidirler.

Tüm bunları haklarımız ve özgürlüklerimiz olduğu için, yüce Majestelerinizden, İmparatorluğun yasa ve nizamnamelerine mutabık kalarak, hakirane rica ediyoruz. Majesteleriniz teveccüh gösterip, yukarda saydığımız durumlardan birinde halkımızın aleyhine alınmış olan kararların, yürütülen işlemlerin ve uygulanan yöntemlerin ilerde örnek olarak gösterilemeyeceklerini ya da bazı sonuçlar çıkarmak amacıyla kullanılmayacaklarını ilan etmelidir.’’⁸⁸

İngiltere adına önemli bir diğer belgede 1679 tarihinde yayınlanan Habeas Corpus bildirgesidir. Bu bildirgede genel olarak kraldan keyfi tutuklamalar ve gözaltılar nedeniyle yaşanan sıkıntılar dile getirilmiş ve çözüm üretilmesi istenmiştir.

Haklar ve özgürlükler açısından en önemli belge olarak sayılabilecek 1689 İngiltere İnsan Hakları Bildirgesi önemli maddeleri bünyesinde barındırmaktadır.⁸⁹ İlk 12 maddesinde yaşanan sorunlar sıralanmıştır. Daha sonraki 13 maddede de diğer şartlar sıralanmıştır. Maddeler şu şekildedir;

- Parlamentonun onayı olmadan, Kral'ın yetkisine dayanarak, yasaları ve bu yasaların icrasını iptal etmek gücü sözde kalır ve yasadışıdır.
- Son zamanlarda alışkanlık haline getirmek küstahlığını gösterdikleri gibi, Kral'ın yetkisine dayanarak, kendini yasalardan ve bu yasaların icrasından muaf tutmak gücü de sözde kalır ve yasadışıdır.

⁸⁸ Musullin, Janko, *Hürriyet Bildirgeleri – Magna Charta'dan Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'ne*, Belge Yayınları, İstanbul, 1983, s:42–46

⁸⁹ C.Can, Aktan, *İnsan Hakları 1, Kanun Devleti Değil Hukuk Devleti Olmalıyız*, Mayıs 1998, Yeni Türkiye Medya Hizmetleri Yayınları, s:581–586

- Geçmişteki, “Kilise yetkileri Mahkemesi’nin” kurulması için çıkarılan yönerge ve benzeri türden diğer tüm yönergeler ve mahkemeler yasadışı ve zararlıdır.
- Veto hakkı bahanesiyle, Parlamento’nun onayı olmadan, uzun bir süre için, kabul edildiğinden ya da edileceğinden başka bir biçimde tahtın yararına para toplamak yasadışıdır.
- Kral’a rica ve minnet mektupları yollamak uyruklarının hakkıdır. Bu mektupların Kral’a sunulmasından dolayı yapılan tutuklamalar ve kovuşturmalar yasadışıdır.
- Barış zamanında, Krallık sınırları içerisinde Parlamento’nun onayı olmadan, sürekli bir ordunun kurulması ve hazır bulundurulması yasaya aykırıdır.
- Protestan inancına bağlı uyruklar, mevkilerinin gerektirdiği ve yasanın izin verdiği ölçüde, kendi güvenlikleri için silah taşıyabilmelidirler.
- Parlamento üyelerinin seçimi serbest olacaktır.
- Konuşma özgürlüğü vardır; Parlamento’daki tartışmalar ve görüşmeler, Parlamento’dan başka hiçbir yerde ya da mahkemede suçlama ya da soruşturma konusu yapılmamalıdır.

Gereğinden çok, abartılı güvenlik önlemleri öngörülmemeli, kefaletler yüksek tutulmamalı, korkunç ve olağandışı cezalar verilmemelidir. Jüri üyeleri yasal yoldan atanmalı ve yeniden seçilebilmelidir. Yüksek ihanetle suçlanan insanların mahkemesine katılan jüri üyelerinin kendi adlarına mülk sahibi olmaları gerekmektedir. İlgili kişinin yargılanmasından önce, kefalet ve hapis cezasıyla ilgili söz verilmesi ve vaatlerde bulunulması yasadışıdır. Parlamento şikâyetlerinin giderilmesi, yasaların düzeltilip, güçlendirilmesi ve korunması amacıyla sık sık toplanacaktır.⁹⁰

2.1.2. Amerika’da Liberalizmin Temelleri

Bütün dünyanın insan haklarını ve devamında liberalizmi en çok ilgilendiren gelişmeler ABD’de meydana gelmiştir. Amerikan tarihine bakıldığında iki önemli belge dikkati çekmektedir. Bunlardan biri 12 Haziran 1776 tarihinde yayınlanan “Virginia İnsan Hakları Bildirisi”, diğeri ise aynı yılın 4 Temmuzunda yayınlanan “ABD Bağımsızlık Bildirisi”dir.

Toplam 16 maddeden oluşan Virginia İnsan Hakları Bildirgesi’nin giriş kısmında, bu belgenin Virginia halkı ve Virginia halkının gelecek nesilleri için, yönetimlerinin temeli

⁹⁰ Musullin, Janko, *Hürriyet Bildirgeleri – Magna Charta’dan Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi’ne*, Belge Yayınları, İstanbul, 1983, s:55–58

ve hukuki dayanağı olacağı söylenerek önemsenilmesi gerektiğinden bahsedilmiştir. Esas olarak halkın özgürlüğü ve bireyin yönetimler karşısında güvence altına alınmasını vurgulayan bu bildirge devamında birçok yeniliği de gündeme getirmiştir. Yönetimin hemen hemen her alanını demokratik bir şekilde düzenleyerek daha sonra yayınlanacak olan anayasalarında temelini oluşturmuştur.⁹¹

ABD Bağımsızlık Bildirgesi ise esas olarak mahkeme kararı olmadan bir kişinin suçlanamayacağını ve toplumsal ayrıcalıkları, soyluluk unvanlarını ortadan kaldırmayı amaçlamıştır. Uzun bir metin halinde yayınlanan bu bildirinin şu kısmı önem arz etmektedir. ‘‘ Tüm insanlar eşit yaratılmışlardır; Yaradan’ları tarafından bağışlanmış, belli bazı vazgeçilemez haklara sahiptirler; yaşam, özgürlük ve mutluluğa erişme hakları da bunların arasındadır. Bu hakları güvence altına almak amacıyla, insanlar kendi aralarında yönetimler kurarlar; bu yönetimler gerçek güçlerini, yönetilenlerin onamasından alırlar; herhangi bir yönetim biçimi, bu hedeflere ulaşmada köstekleyici olmaya başladığında, bu yönetimi değiştirmek ya da düşünmek, yeni bir yönetim kurmak ve bu yeni yönetimin yetkilerini ve dayandığı temelleri, güvenlik ve mutluluklarını sağlayacağına en çok inandıkları bir biçimde düzenlemek ve kurmak, halkın hakkıdır; aslında sağgörü, uzun bir geçmişi olan yönetimlerin sudan ve geçici nedenlerle değiştirilmemesini buyurur; bu yüzden insanların durumlarını düzeltmek amacıyla alışlagelen yönetim biçimlerini değiştirmek yerine, kötülöklere katlanmayı yeğlediklerini deneyimler göstermiştir; ancak sürekli aynı amaca yönelik, uzun bir yolsuzluklar ve zorbalıklar silsilesi, ulusu, mutlak bir despotizme sürüklemek niyetini açığa vurursa, o zaman böyle bir yönetimi yıkmak ve gelecekteki güvenlikleri için yeni koruyucular seçmek, o ulusun hakkı ve görevidir.’’⁹²

2.1.3. Fransa’da Liberalizmin Temelleri

Fransa açısından bakıldığında, liberalizmin temelini 3 Eylül 1791 tarihli Fransız İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirisi oluşturmaktadır. Toplam 17 madde halinde olan bildirinin giriş kısmında 26 Ağustos 1789 tarihli İnsan ve Yurttaş Bildirisine atıf yapılmıştır. Daha sonrasında yeni kabullerden bahsederek Ulusal Meclisin onayı ve kabulüne sahip bir belge olduğu vurgulanmıştır.

⁹¹ Musullin, Janko, *Hürriyet Bildirgeleri – Magna Charta’dan Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi’ne*, Belge Yayınları, İstanbul, 1983, s:75–78.

⁹² Musullin, Janko, *Hürriyet Bildirgeleri – Magna Charta’dan Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi’ne*, Belge Yayınları, İstanbul, 1983, s:79–84

Bu bildiri Amerikan Haklar Bildirisi'nden sonra çağımıza ve çağımızın insanına ışık tutan temel bildirilerden biridir. Bildiri; sosyal ve siyasi hayatın tüm kötülüklerinin tek nedenini, insanın doğuştan sahip olduğu ve her zaman için var olan hakların unutulmasına, bu haklara gereken saygının gösterilmemesine bağlamaktadır. Bildiriye göre; insanlar, hukuk bakımından, hür ve eşit doğarlar, hür ve eşit yaşarlar.⁹³

Genel olarak diğer insan hakları bildirilerinin içeriğiyle benzeşen bu bildirin dördüncü maddesinde özgürlük kavramı ve sınırları yer almaktadır. ‘‘ Özgürlük, başkasına zarar vermeyecek her şeyi yapabilmektir. Böylece her insanın doğal haklarının kullanımı, toplumun diğer üyelerinin aynı haklardan yararlanmalarını sağlayan sınırlarla belirlidir. Bu sınırlar ise ancak yasa ile belirlenebilir.’’

Özgürlükler adına çok önemli bir diğer maddede onbirinci maddedir. ‘‘ Düşüncelerin ve inançların serbest iletimi insanın en değerli haklarındanıdır. Bu nedenle her yurttaş serbestçe konuşabilir, yazabilir ve yayımlayabilir, ancak bu özgürlüğün yasadaki belirlenen kötüye kullanılması hallerinden sorumlu olur.’’⁹⁴

2.2. Türk Tarihinde Liberalizm

Türk tarihinde liberalizmi incelerken ilk önce Osmanlı dönemini inceleyerek daha sonra Cumhuriyet dönemine göz atmak, konunun bütünlüğü açısından daha faydalı olacaktır. Zaten Cumhuriyet dönemindeki liberal gelişmelerde, Osmanlı döneminde ki özgürleşme hareketleri etkili olmuştur. Osmanlı mirasının üzerine kurulan Türkiye Cumhuriyeti, liberalizmin temellerini de Osmanlı'dan almıştır.

2.2.1. Osmanlı Döneminde Liberalizmin Gelişimi

Osmanlı çoğu olayda olduğu gibi, batılılaşma ve özgürlük alanında da batılı ülkelerden etkilenmiştir. Fakat bu düzenlemeler döneminde Osmanlı batılı ülkeleri birebir örnek almamış, kendi iç dinamiklerini göz önüne alarak bir plan çıkarmıştır.

Osmanlı'nın devlet yapısına ve yönetim tarzına bakıldığında batıyla benzeşen ve ayrışan yanlar ortaya çıkmaktadır. Osmanlı Devleti, despotik olmayan mutlak bir imparatorluktur. Osmanlı İmparatorluğu benzer yönetim tarzlarına sahip diğer ülkelere

⁹³ Kemal, Yakut, *Çağdaş Dünya Tarihi*, Anadolu Üniversitesi Açık öğretim Yayınları, 1999, Eskişehir, 1999, s:78

⁹⁴ Ayferi, Göze, *Siyasi Düşünceler ve Yönetimler*, Beta Yayınları, İstanbul, 1987, s:564–566.

göre daha demokratik ve üstün özelliklere sahiptir. Osmanlı Devleti'nin asıl özelliği teokratik olmasıydı. Osmanlı Devleti'nde hâkimiyetin sahibi millet değil, Tanrı idi. Hanedanı Al-i Osman, Tanrı adına devleti yönetiyor ve yetkiyi bizzat Tanrıdan alıyorlardı. Halk bu sistemde devletin bir organı değil, pasif bir unsuru idi. Halk çalışır, eker, biçer, asker olur, devletin gelir kaynağını teşkil eder fakat devlet iradesine iştirak edemezdi. Osmanlı'da halk çeşitli milletlerden oluştuğu için bu kitleye millet değil, ümmet denirdi.

Osmanlı Devleti'nin kuruluşu, hâkimiyetin kimler tarafından ve nasıl kullanılacağı, devletin nasıl idare edileceği, ferde ve devlete ait kaidelerin tümü şeriat denilen İslami kaidelerle açıklanmak istenmiştir. Osmanlı hükümdarı aynı zamanda halifedir. Kullandığı iktidar siyasidir fakat aynı zamanda dini bir mahiyete sahiptir.⁹⁵

Osmanlı İmparatorluğu'nda batılılaşma hareketleri Lale Devri'ne kadar uzanmaktadır.⁹⁶ Bu dönemde Batı, Doğu'ya göre sadece teknik yönden değil, ayrıca medeni yönden de üstün görülüyordu. Osmanlı artık Avrupa'ya göre daha güçsüz ve zor durumdaydı. İçinde bulunulan bu durumun çıkış yolu olarak Batılılaşmayı gören Osmanlı bu dönemden sonra var olmak için Batılılaşma hareketlerine ağırlık vermeye başlamıştır. Batılılaşma sürecinde birçok soru işareti doğal olarak gündeme gelmiş ve haliyle bu harekete karşı çıkan odaklar kendini göstermeye başlamıştır. Bu odakların en fazla engelleme girişimleri, Lale Devri ve Nizamı Cedit hareketleridir. Lale devri döneminde Paris'e ilk elçi gönderilmiş, ilk matbaa kurulmuş, geniş tercüme çalışmalarına girilmiş, ilk tiyatro piyesi oynatılmıştır. Bunların hepsi ülke içerisinde tepkiyle karşılanmış ve devamında Patrona Halil Ayaklanması çıkmıştır. Askeri ıslahat ve ilmi ıslahatlara öncelik verilmiştir. Fransızcadan astronomi ve tıp kitapları Türkçeye çevrilmiş, Osmanlı ordusuna yabancı uzmanlar kabul edilmiştir.⁹⁷

Fransız İhtilalinin meydana geldiği sırada Osmanlı Devleti yönetiminde bulunan III. Selim, Batı'nın devlet toplum ve ekonomik yapısının gelişmiş olduğunu görerek "Nizam-ı Cedit" adıyla anılan ıslahat hareketinin doğmasını sağlamıştır. Batı alışıldık haklar sistemini yıkarak insan hakları sistemini getiriyor, insanların hür ve eşit olmaları, bağımsızlık gibi fikirleri güçlendirmeye çalışıyordu. Aynı dönemde Osmanlı

⁹⁵ Tarık Z. Tunaya, *Türkiye'nin Siyasi Hayatında Batılılaşma Hareketleri*, Yedigün Matbaası, İstanbul, 1960, s:7-9

⁹⁶ Vahit, Bıçak, *Liberalizmin İncelenmesi Friedrich Naumann Vakfı'nın Türkiye'de On Yıllık Siyasi Çalışması: Uluslararası Konferans*: Ed: Vahit Bıçak, Ankara, 4-6 Mayıs 2001, s:2

⁹⁷ Tarık Z. Tunaya, *Türkiye'nin Siyasi Hayatında Batılılaşma Hareketleri*, Yedigün Matbaası, İstanbul, 1960, s:19-21

Devleti'nde bu etkilerin hiçbiri görülüyordu. III. Selim zamanında yapılan yenilikler de toplumsal olmaktan uzak, askerî alana yönelik bir durumdaydı. Yenileşmenin askerî yenilikler üzerine kurulup, ziraat, ticaret, ilim, sanat alanına dönüştürülmesi düşünülmüş ise de, inkılâp hareketine karşı olan güçler tarafından Padişah III. Selim'in 1807'de çıkan ayaklanmayla öldürülmesi sonucunda, bu yenilik faaliyeti de uygulanamamıştır.⁹⁸

III. Selim döneminde en önemli düzenleme, Nizamı Cedit idi. Nizamı Cedit; dar anlamda askeri bir düzenden başka bir şey değildi. Fakat geniş ve gerçek anlamında, mevcut rejimin yerine yenisini koymak anlamına geliyordu. Nizamı Cedit şu hususları içine alıyordu; a) Yeniçeriliği kaldırmak, b) Uleman sınıfının nüfuzunu kırmak, c) Avrupalılaşmak.

III. Selim'in ıslahat programının, Osmanlı'nın bütün ıslahat hedeflerini içerdiği dikkati çekmektedir. Fakat istenilen hedefe ulaşılamamıştır. Birbirini inkar eden iki kurumun, kültür seviyesi düşük ve hurafelere bağlı bir toplum içinde bir arada yaşatılmak istenmesi ıslahat hareketlerini ölü doğmuş hale getirmiştir.

Tüm bu rahatsızlıkların neticesinde başını " Moskof olurum, Nizamı Cedit olmam." diyen Yeniçerilerin çektiği gruplar bir araya gelmiştir. Kabakçı Mustafa'nın ıslahatçı devlet adamlarının öldürülmesi yönünde fetva yayınlaması üzerine III. Selim öldürülmüştür.⁹⁹ Bunun üzerine tahta II. Mahmut çıkarılmıştır. Bu dönemde ki önemli adımların ilki 1808 Sened-i ittifak'tır. Halk üzerinde kendi otoritelerini kurmuş bulunan ayanlar, karşılıklı vaatlere dayanan bir sözleşmeyle padişaha karşı bir takım haklar elde etmişlerdir.¹⁰⁰ 1808 Sened-i İttifak, padişah ve feodal beyleri bir taraf olarak tanımıştır. Padişah feodal beyleri yerel yetkilerine ortak etmiştir.¹⁰¹ Ancak Sened-i İttifak'ı imzalayan II. Mahmut güçlendiği anda bu belgeyi yürürlükten kaldırmıştır.¹⁰² II. Mahmut 1826 tarihinde yenilik hareketlerinin en büyük düşmanı olan Yeniçeri Ocağı'nı kaldırarak, yerine Asâkir-i Mansure-i Muhammediye adı verilen orduyu kurmuştur.¹⁰³ II. Mahmut kıyafet, adliye, nüfus, posta, pasaport, karantina, Takvim-i Vekayi isimli ilk resmi gazetenin çıkarılması, eğitim kurumları ve halkın dinî inançlarına karşı eşitlik konusunda olumlu faaliyetler içerisinde bulunmuştur.¹⁰⁴

⁹⁸ Ergün, Aybars, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi*, İzmir, 1987, 3.Baskı, s:21–22

⁹⁹ Tarık Z. Tunaya, *Türkiye'nin Siyasi Hayatında Batılılaşma Hareketleri*, Yedigün Matbaası, İstanbul, 1960, s:22–24

¹⁰⁰ İlber, Ortaylı, *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, İletişim yayınları, İstanbul, 2002, s:28

¹⁰¹ Tarık Z. Tunaya, *Türkiye'nin Siyasi Hayatında Batılılaşma Hareketleri*, Yedigün Matbaası, İstanbul, 1960, s:25

¹⁰² İlber, Ortaylı, *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, İletişim yayınları, İstanbul, 2002, s:30

¹⁰³ Mahmut, Goloğlu, *Demokrasiye Geçiş 1946–1950*, Goloğlu Yayınları, İstanbul, 1982, s: 13

¹⁰⁴ Ergün, Aybars, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi*, İzmir, 1987, 3.Baskı, s:24

1839'da II. Mahmut'un ölümü üzerine tahta Padişah Adbülmecid çıkmıştır. Liberalizm için asıl önemli gelişmeler bu tarihten sonra yaşanmaya başlanmıştır. Tanzimat fermanı ve ardından yayınlanan Islahat Fermanı önemli açılımlar sağlamıştır. Tanzimat fermanı öncelikle Türkiye'de anayasal yönetime doğru atılmış, liberalleşme açısından önemli bir adımdır.¹⁰⁵ Tanzimat fermanı, padişahın kulu durumundaki Osmanlı üst bürokrasisinin padişah yetkilerini evrensel yazılı hukuk kurallarıyla sınırlandırma isteğiyle oluşturulan bir belgedir.¹⁰⁶

Tanzimatçılar, yaptıkları reformlarla merkezi ve güçlü bir devlet yapısı öngörürlerken, bir ikilem olarak, birey ve onun haklarını devlet karşısında koruyan, hukuk devletine doğru bir gelişmenin önünü açtılar. Çelişkili gibi görülen bu iki süreç, Osmanlı'nın girdiği bu yeni aydınlanma evresinde bir arada gelişmesini sürdürdü.

Tanzimat'ın kurucusu Mustafa Reşit Paşa'nın can, mal, ırz dokunulmazlığı kavramlarının yanı sıra, Müslüman ve gayrimüslim eşitsizliğin kaldırılması yolunda attığı adımları 1856 yılında ilan edilen Islahat Fermanı daha da genişletti. 1858 yılında çıkarılan Arazi Kanunnamesi ile özel mülkiyetin tanınması, bu yolda girişilen küçümsenemeyecek bir hareket olarak, bireyin mal edinebilmesi ve bunun hukuksal çerçevesini çizmiş olması bakımından önemli olmuştur.

1839–1876 süreci, Osmanlı İmparatorluğu'nda modern siyasi düşünce akımlarının da doğuşuna yol açan ortamı yarattı. Tanzimat'ın getirdiği sınırlı ortamı Avrupa'ya açılma ile birlikte yeni Türk ya da Osmanlı aydınlanmasının doğuşuna ortam hazırlamıştır. İlk siyasi oluşum diyebileceğimiz Yeni Osmanlılar Cemiyeti hareketi, Namık Kemal, Ziya Paşa, Ali Suavi gibi Osmanlı aydınları bugün bile Türk siyasi hayatında etkili olan düşünce akımlarını ilk kez seslendirebilen kişilikler ortaya çıktılar. Bu aydınlar özellikle ekonomik alanda liberalizmi savunan yazılar kaleme aldılar, tekel usulünün kaldırılmasını savundular. Yine bu dönemin önde gelen devlet adamlarından Mustafa Reşid, Ali ve Fuat Paşa'lar ekonomide liberalleşmeyi, birazda dış politik etkiler ve çıkarlar nedeniyle savunan insanlar olmuşlardır. İlk özel teşebbüs, halen İstanbul'da faaliyette olan Şirket-i Hayriye Vapur işletmesi bu dönemde kurulan özel işletme olarak ortaya çıkmıştır.

¹⁰⁵ Mehmet, Seyitdanlıoğlu, Yayla Atilla, *Liberal Düşünce Dergisi*, Sayı:10–11,1998,s:55

¹⁰⁶ Ersin, Kalaycıoğlu, Sarıbay A. Yaşar, *Türk Siyasi Hayatının Gelişimi*, Beta Yayınları, İstanbul, 1986, s:13,14

Tanzimat dönemindeki bu gelişmeler, Yeni Osmanlıların düşüncelerinin akış yönü, Osmanlı'yı daha demokratik bir yapıya yöneltti. Bilindiği üzere, 1876–1878 Meclisi Umumisinin kurulmasına, yani Birinci Meşrutiyet dediğimiz ve demokrasimizin ilk evresinin doğuşuna yol açmıştır.¹⁰⁷

Batı'nın siyasal fikir akımlarından etkilenen aydınlar, mutlak yönetim ve onun baskısına karşı mücadele edecek, I. ve II. Meşrutiyet hareketleri ile Batılılaşma sürecine katkıda bulunacaklardır.

I.Meşrutiyet kısmen Batı'nın baskısı ile ilan edilmiştir. İngiliz siyasal rejimine hayranlığı ile bilinen Ahmet Mithat Paşa'nın gayretleri ve II. Abdülhamit'in bir fermanı ile 1876'da ilan edilen, Rumi Takvime göre 1293 Kanun-u Esasi olarak da anılan Osmanlı Devleti'nin ilk yazılı anayasasının getirdiği en büyük yenilik, iktidarı tanrısal bir kavram olmaktan çıkarıp, seçmenin ilgilendiği bir yeryüzü olayı durumuna getirmesidir.¹⁰⁸

I.Meşrutiyet Anayasası'na göre, ‘‘Padişah, yani devlet başkanı kutsal ve sorumsuzdur. Başbakan ve bakanları seçer. Kanun önünde herkes eşittir. Kanunsuz vergi ve ceza olamaz, din ayrılığı yoktur. Kanunları parlamento yapar, padişah onaylar. Parlamento iki meclisten meydana gelir. Biri, üyeleri padişahça atanan Ayan Meclisi'dir; öteki ise, üyeleri her dört yılda bir halk tarafından seçilen Meclis-i Mebusan'dır. Mebuslar yani milletvekilleri düşüncelerinden ve oylarından sorumlu değildirler. Seçimler gizli oy temeline dayanır, seçimin nasıl yapılacağı ayrı bir kanunla belirtilir’’.¹⁰⁹

I. Meşrutiyet Batı'yı örnek alan yeni bir düzen amaçlamakla birlikte, bu rejimin getirdiği yenilikler içinde partiler, organize seçimler, özellikle siyasal partiler kanalı ile kullanılan siyasal özgürlükler yoktur. Bunların yanı sıra, sırasıyla Yeni Osmanlılar, Jön Türkler adlarını benimseyen aydınlar grubu, ülke içinde ve dışında gizli siyasi mücadele teşekkülleri kurmaya başlamışlardır. Bu faaliyete Osmanlı İmparatorluğu'ndaki azınlık gruplarının da katılmasıyla, 48 yıl süre ile yurt içinde ve dışında istibdada karşı mücadele amacıyla 17 gizli kuruluş faaliyete geçmiştir. Özellikle Jön Türkler kurdukları dernekler aracılığıyla taşıdıkları fikirleri kitlelere ileten bir siyasal baskı grubu olarak II.

¹⁰⁷ Vahit, Bıçak, *Liberalizmin İncelenmesi Friedrich Naumann Vakfı'nın Türkiye'de On Yıllık Siyasi Çalışması: Uluslararası Konferans*: Ed: Vahit Bıçak, Ankara, 4–6 Mayıs 2001, s:2-3

¹⁰⁸ Tülay, Özüerman, *Türkiye'nin Batılılaşma ve Demokratikleşme Açmazı*, Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir, 1998, s:22

¹⁰⁹ Mahmut, Goloğlu, *Demokrasiye Geçiş 1946–1950*, Goloğlu Yayınları, İstanbul, 1982, s: 15

Meşrutiyet'le birlikte etkinliklerini duyurmuşlardır. Osmanlı tarihinde ilk kez aşağıdan yukarıya bir hareketin temsilcisi olmuşlardır.¹¹⁰

Jön Türk hareketinin doğuşu, bugün Türk politikasını anlamak bakımından da önemlidir. Çünkü Jön Türkler kendi içerisindeki düşünce farklılıklarıyla Osmanlıcılık, Türkçülük, İslamcılık ve liberalizm diyebileceğimiz düşünceleri temsil eden kişilere veya kendi içerisinde hiziplere her zaman sahip olmuştur. Daha sonra İttihat ve Terakki, Avrupa'daki pozitivist düşünceleri Osmanlı'ya getirdi ve 1908 II. Meşrutiyeti doğurdu.

Osmanlı'da Mülkiye Mektebinin açılmasıyla, Sakızlı Ohannes Paşa'nın doğrudan Adam Smith'den etkilenerek liberal ekonomik politikaları ve uygulamaları savunan düşünceleri, Osmanlı'ya doğrudan ifade ederek taşıması da bu dönemde orta çıkmıştır. Adam Smith'in Ulusların Zenginliği eserini, adından başlayarak İlm-i Servet-i Milet ismiyle yeni baştan kaleme almış ve Türk ekonomisinin ancak liberalizm ile kalkınabileceğini savunmuştur ve ancak servetin ve bireyin özgürlüğünün, servetin üretimi, dolaşımı, bölüşümü ve tüketimi ile sağlanabileceğini savunmuştur.

Ohannes Efendiyi, Maarif Nazırı Münif Paşa'nın kurduğu ve genişlettiği Mecmua-i Fünun çevresinde oluşan bir grup izlemiştir. Bu grup içerisinde bu fikirlerin yeni baştan geliştiğini de görürüz ki, bunlardan en önemlisi, kuşkusuz Türkiye'de liberalizmin öncülerinden sayılan ve İttihat ve Terakki'nin önemli ismi olan, maliye nazırı Cavit Bey'dir. Cavit Bey, Mecmua-i Fünun'da bu düşünceleri savunur ve kamuoyuna ulaştırmak için uğraşır. Daha sonra İttihat ve Terakki'nin iktidarı döneminde ise kısmen bu fikirlerini uygulamaya koymaya çalışır. Ama genelde İttihat ve Terakki'nin iktisat anlayışı daha çok milli iktisat veya milli burjuvazinin doğuşu ve tercihi yönüne kayar. Tabi burada Cavit Bey'in Ulum-u İktisadiye ve İçtimaiye Mecmuasını da yine 1908–1910 yılları arasında, liberalizmi savunması bakımından zikretmek, bundan söz etmek gerekir. Yine 1910'lu yıllarda kurulan İtibar-ı Milli Bankası, Cavit Bey tarafından, Türkiye'de özel sektörün, burjuvazinin gelişmesini amaçlamış bir iktisadi kuruluş olarak göze çarpmaktadır.

II. Meşrutiyetin liberal anlamda bir diğer önemli gelişmesi de, az önce de söz edilen İttihat ve Terakki'nin içerisindeki gruplardan biri olarak kabul edebileceğimiz, Prens Sabahattin ve arkadaşlarının ve temsil ettikleri düşüncenin daha bir ön plana çıkması ve gelişmesidir. Prens Sabahattin bunu kısaca, şahsi teşebbüs ve adem-i merkezîyet

¹¹⁰ Tülay, Özüerman, *Türkiye'nin Batılılaşma ve Demokratikleşme Açmazı*, Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir, 1998, s:22–23

sözcükleriyle formüle etmiştir. Bu düşünceye sahip liberaller, 1908 sonrası İttihat ve Terakki iktidarıyla İttihat ve Terakki'nin liberal olmayan tutumlarını da eleştirerek, ilk liberal partimiz diyebileceğimiz Ahrar Fırkasını, 1908 sonrasında kurmuştur.

Ahrar Fırkası, İttihat ve Terakki Fırkası gibi çok güçlü ve katı bir parti karşısında ciddi bir varlık gösterememiştir. Prens Sabahattin ve arkadaşlarının 1909 ayaklanması veya o günlerin meşhur deyişle, 31 Mart Vakası, irtica olayıyla ilişkili bulunarak bastırılmasından sonra, yine liberal olduğunu iddia eden Hürriyet ve İtilaf ismiyle bir fırkayı da görüyoruz. Ancak, Hürriyet ve İtilaf Fırkası, liberalizmi savunmasına rağmen, liberalliği konusunda birçok tartışmaya sebep olan bir fırka olmuştur. Daha çok İttihat ve Terakki'ye muhalefet eden, farklı unsurların bir araya gelmesinden oluşan bir fırka olmuştur.¹¹¹

2.2.2. Cumhuriyet Döneminde Liberalizmin Gelişimi

Türkiye Cumhuriyeti, kuruluşundan 1946 yılına kadar çeşitli nedenlerden dolayı, liberalizme zıt bir düzende yönetilmiştir. Buna rağmen bu dönem liberal adımların atılması bakımından çokta verimsiz bir dönem değildi. Meşrutiyet döneminde İttihat ve Terakki'nin nispeten liberal kanadından olan Fethi Bey'le birlikte hareket etmiş ve hatta onun Osmanlı Hürriyet Pervan Avam Fırkası'na yakın durmuş olan Atatürk'ün kendisi, Cumhuriyet'in kuruluşuyla birlikte esas itibariyle liberal-demokratik batılı modeli hareket noktası olarak almış görünmekle beraber, onu yönetime hakim olduğu dönemdeki fiili uygulama çeşitli nedenlerle bu modelden uzaklaşmıştır. Bu dönemde Atatürk'e yakın iki isim olarak karşımıza çıkan iki isim olan İsmet İnönü ve Recep Peker, liberalizme açıkça karşı çıkıyorlardı. Hatta bu isimlerden Recep Peker, faşist devlet yönetimine sempati duyan bir kişiydi. Fakat tüm bunlara rağmen Atatürk, 1930'a kadar özellikle iktisadi liberalizm açısından önemli adımlar atmıştır.¹¹²

1923–1946 yılları arasındaki ülke yönetiminde söz sahibi olan tek parti, Genel Başkanlığını Cumhurbaşkanı Atatürk'ün yaptığı CHP'dir. Atatürk CHP eliyle köklü reformlar gerçekleştirme isteğinde olmuştur. Yapılması gereken ilk şey olarak, laik bir düzen kurulması gerektiğini düşünen Atatürk, bu yönde girişimlerini hızla sürdürerek, devlet yönetimini dini esaslardan uzaklaştırma hedefini esas almıştır. Bu nedenle öncelikle

¹¹¹Vahit, Bıçak, *Liberalizmin İncelenmesi Friedrich Naumann Vakfı'nın Türkiye'de On Yıllık Siyasi Çalışması: Uluslararası Konferans*: Ed: Vahit Bıçak, Ankara, 4–6 Mayıs 2001, s:4–5

¹¹²Mustafa, Erdoğan, *Türkiye Özgürleşebilir mi?*, Liberte Yayınları, Ankara, 2002, s:14

dine karşı olmayan, ancak kesinlikle taviz vermeyen bir tutum izleyerek, din devlet işlerinden soyutlanmış, şeriat hükümlerinin yerini modern hukuki düzenlemelerin alması sağlanmıştır.¹¹³

Cumhuriyet döneminin ilk liberal partisi olarak adlandırabileceğimiz ilk siyasal parti, 1924 Kasım'ında kurulan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'dır. Partiyi Atatürk'ün eski dava arkadaşları Kazım Karabekir, Ali Fuat Cebesoy, Refet Bele, Rauf Orbay, Adnan Adıvar gibi isimler kurmuşlardır. Parti programında; liberal, halkın hakimiyetine dayalı bir Cumhuriyet'ten yana olduğu, temel hakların taraftarı olduğu, bunların ancak anayasal sınırlamalar ile sağlanabileceği, fikirlere ve dini inançlara saygılı olduğu, devletin görevlerinin asgari genişlikte tutulması gerektiği ve adem-i merkeziyetçilik ilkesine bağlılığın esas alınacağı gibi konulardan bahsedilmiştir.¹¹⁴

Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasının doğması normal demokratik şartlar içerisinde olmadığından, meclis içinde iki ayrı görüşte grup oluşmuştur. Görüşmelere muhalefet olarak katılan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası taraftarları hükümetten pek çok konuda açıklamalar istemiş, İsmet Paşa'nın hükümetine karşı çok sert bir muhalefet yapılmıştır. 1925 Bütçe görüşmelerinin yapılması sırasında parti fikirlerini bildirmiştir. Aşar'ın 15 Şubat 1925 Türkiye Büyük Millet Meclisi celsesinde kaldırılması bu devrededir. Muhalefet partisi olmanın bir özelliği olarak eleştiriye giderek arttırmışlardır. Ara seçimlerde partilerin baskı gördüğünü söyleyerek iktidarı baskı yapmakla suçlamışlar, Ankara İstiklal Mahkemesi'ne idam yetkisinin verilmesine de şiddetle karşı çıkmışlardır. Şeyh Sait ayaklanmasının çıkmasının ardından, bu olay bahane gösterilerek parti 1925'de kapatıldı.¹¹⁵

1928–1929 yıllarında ülke içerisinde yaşanan ekonomik sorunların ve diğer alanlardaki aksaklıkların suçlusu olarak CHP gösterildi ve tepkiler giderek arttı. Tüm bu gelişmelerin sonucunda Atatürk'ün bizzat görevlendirdiği Fethi Bey tarafından Serbest Cumhuriyet Fırkası kuruldu. Ülke içerisinde CHP'ye olan tavrın artması sonucunda SCF'ye karşı ilgi artarak devam etmiş ve parti iktidara gelecek duruma gelmiştir. Bu gelişmeler Fethi Bey ile Atatürk'ü karşı karşıya getirdiği için Fethi Bey partisini

¹¹³ Tülay, Özürman, *Türkiye'nin Batılılaşma ve Demokratikleşme Açmazı*, Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir, 1998, s:28–29

¹¹⁴ Mustafa, Erdoğan, *Türkiye Özgürleşebilir mi?*, Liberte Yayınları, Ankara, 2002, s:14–15

¹¹⁵ Tarık Z. Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1998, s:610

1930'da dağıtmıştır.¹¹⁶ Böylece Atatürk döneminde hayata geçirilmeye çalışılan çok partili hayat denemesi bir kez daha başarısızlıkla sonuçlanmıştır.

Türkiye'nin iktisat politikaları, büyük oranda 1923 tarihinde yapılan İzmir İktisat Kongresinde belirlenmiştir. Bu görüşler milli iktisat kabulü çerçevesinde şekillenmiştir. Lozan'dan gelen sınırlamalar nedeniyle 1929 yılına kadar korumacı ve sanayileşmeci politikalar uygulanamasa da 1923'ten itibaren devlet desteğiyle bir milli sermaye yetiştirilmeye çalışılmıştır. İzmir İktisat Kongresi'nin koyduğu temel ilke devletin ancak hususi sermayenin yetmediği iri müesseseleri kurmak için yatırım yapmasıdır. Temel felsefe, bireyin yapamadığını devletin yapmasıdır.¹¹⁷

Atatürk döneminde uygulanan iktisat politikalarına bakıldığında zaman devletçi ve kısmen de özgürlükçü politikaların söz konusu olduğu görülmektedir. Bu dönemde devlet ekonomiye müdahale etmiştir. Bu müdahaleler, devletin bizzat kendisinin işletmediği tekelleri imtiyazlı şirketlere dağıtmaya, devlet ihaleleri yoluyla ve geniş teşviklerle özel sermaye birikimini hızlandırmaya yöneliktir.¹¹⁸ 1924 yılında özel girişimin finansmanını sağlamak için İş Bankası kuruldu. Bu girişimle hükümet, yerli kapitalist sınıfı geliştirmedeki isteğini göstermekteydi. 1927 yılında çıkarılan Teşvik-i Sanayi Kanunu ise özel yerli sanayiye çok geniş koruma ve muafiyet olanakları sağlamaktaydı. 1925 yılında kurulan Sanayi ve Maadin Bankası, mevcut olan, devlete ait olan fabrikaları devralmıştır.¹¹⁹

Önemli olan diğer gelişmeler ise 1930 yılında Merkez Bankası'nın(TCMB) kurulması, 1933 yılında Sümerbank'ın kurulmasıdır. 1930 yılında bütün dünyada yaşanan ekonomik kriz ülkemizde de en hissedilir şekilde yaşanmıştır ve devamında kaçınılmaz olarak devletçi politikaları getirmiştir. Bu noktada önemli olan 1932 yılında kabul edilerek 1934'de uygulanan Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı ve 1939'da ki İktisadi Savunma Planı'dır. Bu devletçilik politikası 1945 yılının sonlarına doğru terk edilmeye başlanmıştır.¹²⁰

Atatürk döneminde ki tüm bu politikalar değerlendirildiğinde, bağımsızlık esaslı politikaların temel kabul edildiği görülmekteydi. Fakat bu dönemdeki Türkiye'nin

¹¹⁶ Çetin, Yetkin, *Türkiye'de Tek Parti Yönetimi*, Altın Kitaplar Yayınevi, İstanbul, 1983, s:39

¹¹⁷ İsmail, Cem, *Türkiye'de Geri Kalmışlığın Tarihi*, İstanbul, Cem yayınları, 1989, s:279

¹¹⁸ Korkut, Boratav, *Türkiye'de Devletçilik*, Savaş Yayınları, Ankara, 1982, s:3

¹¹⁹ Korkut, Boratav, *Türkiye'de Devletçilik*, Savaş Yayınları, Ankara, 1982, s:25

¹²⁰ Korkut, Boratav, *Türkiye'de Devletçilik*, Savaş Yayınları, Ankara, 1982, s:43

içinde bulunduğu durumu göz önüne aldığımız zaman, şartların siyasi ve ekonomik özgürlüklerin hayata geçirilmesi için uygun olmadığı açıkça görülmektedir. Genel olarak bakıldığı zaman, siyasi alanda daha sonra yaşanacak olan çok partili hayatın temellerinin atıldığı kabul edilmesi, ekonomik liberalizm içinde güzel başlangıçlar olarak kabul edilmesi doğru olacaktır.

Çok partili hayata geçiş Türkiye Cumhuriyeti açısından önemli bir gelişmedir. 1946 yılının Ocak ayında Celal Bayar liderliğinde Demokrat Parti Türk siyasi hayatında yerini alıyordu. 1950 yılında Demokrat partinin iktidara gelmesinin ardından, liderliği ismi Demokrat Partiyle özdeşleşmiş olan Adnan Menderes alıyordu. Demokrat Parti programında liberal görüşler öngörüyordu. En öne çıkan konular ise din özgürlüğü ve ekonomik özgürlük idi.¹²¹

DP'ye göre devlet önce asli vazifelerini yapmalıdır. Devletin ekonomi politikasının teşvik ve yönlendirmeden ibaret olması gerektiğini söyleyerek, işletmecilik yapmasının yanlış olduğunu savunmuşlardır. Çünkü devletin kötü işletmeci olduğu artık tartışma götürmez bir gerçektir. Bu nedenle devlet işletmelerden elini çekmeli ve onları özel teşebbüslere devretmelidir. Devlet, serbest piyasadaki teşebbüsler karşısında rakip konumda bulunmamalıdır.¹²²

Din ve vicdan özgürlüğü açısından DP programında şunlar yer almıştır. “Din ve dünya işlerini birbirinden ayrı tutmayı ve vicdan hürriyetini baskı altında bulundurmamayı demokrasinin ana prensiplerinden addetmekteyiz. Bu hususta parti programımızla Türk Milleti'ne karşı bir tahrik bizi inhiraf ettirmeyecektir. Ne dindarların, ne de kendini dinle alakalı görmeyenlerin birbirine karşılıklı olarak baskı altına almalarına ve bu suretle vatandaşların zümreleşip iki karargâh haline gelmelerine asla müsaade etmemek icap eder.”¹²³

Yabancı sermayeyi teşvik etmek amacıyla 1 Ağustos 1951 tarihinde, “Yabancı Sermayeyi Teşvik Kanunu” kabul edilmiştir. Yabancı sermaye açısından bir diğer önemli kanunda 1954 yılında kabul edilen Petrol Kanunudur.¹²⁴

¹²¹ Mustafa, Erdoğan, *Türkiye Özgürleşebilir mi?*, Liberte Yayınları, Ankara, 2002, s:16

¹²² Kemal, Tosun, *Devletçilik Meselemiz*, Hür Fikirler Mecmuası, Sayı:4, s: 187-189

¹²³ <http://www.tbmm.gov.tr/hukumetler.htm> (17.09.2007)

¹²⁴ Ahmad, Feroz, *Modern Türkiye'nin Oluşumu*, Sormal Yayıncılık, İstanbul, 1995, s:161

25 Haziran 1945’de Birleşmiş Milletler Antlaşmasını imzalayarak batı dünyasına ilk adımı atan Türkiye, 1952 yılında da NATO’ya üye olarak batı dünyası içerisindeki yerini resmileştirmiştir.¹²⁵

DP’nin liberal söylemlerinin karşısında birçok aksi adımlarına da şahit olunmuştur. Milli Koruma Kanunu’nun tekrar uygulamaya koyulması, temel ithalat yasaklarının başlatılması, yatırım programlarının temel ağırlığının devlet işletmelerine kaydırılması, en küçük bunalımda dahi devletçi uygulamaların hayata geçirilmesi bunlardan bazılarıdır.¹²⁶

DP arkasındaki büyük halk desteğinin de verdiği güvenle baskıcı tutumlar sergilemiştir. Özellikle bürokrasi üzerinde kontrol sağlamaya çalışması ve diğer siyasilere karşı uyguladığı kısıtlamalar birçok kesimde rahatsızlıklara neden olmuştur. Demokrat Parti döneminde emekli subaylar ve devlet yetkililerinin meclisteki rolü çok azaldı.1950’de daha ilk iktidara geldiklerinde ilk yaptıkları iş Genelkurmay Başkanı’ni değiştirmek olmuştur. Savunma Bakanlığı’na sivil kökenli isimler atanmıştır. 1957 genel seçimlerinden sonra, anayasada değişiklik yapma yoluna gitmeden, Demokrat Parti şiddet önlemlerini biraz daha artırmış, meclisteki çoğunluğa dayanarak, muhalefetin ve bir kısım basının faaliyetleri hakkında soruşturma yapmak üzere, ‘‘Meclis Tahkikat Komisyonu’’ kuran yasayı kabul etmiştir. Böylece iktidar, yasama organını, anayasa dışı görevler için kullanma, karşıtlarını cezalandırma ve susturma çabasına girmiştir.¹²⁷ İşte tüm bu sebepler beraberinde orduyu devlet yönetimine müdahale etmeye yönlendirmiş ve günümüzde bile alınan kararları ve uygulamaları ile tartışmalara konu olan 1960 askeri müdahalesinin yaşanmasına neden olmuştur.

Ordu 27 Mayıs 1960 tarihinde bir gurup subayın devlet yönetimine el koyması ile sivil kadroları belli bir süre yönetimden uzaklaştırmıştır. Ankara ve İstanbul’da sayıları 60 civarında olan örgüt mensubu subay ile 150 civarında örgütün harekâtına destek veren subayın başlattığı harekât hiçbir önemli direniş ile karşılaşmadan birkaç saat içinde

¹²⁵ Tülay, Özürman, *Türkiye’nin Batılılaşma ve Demokratikleşme Açmazı*, Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir, 1998, s:32

¹²⁶ Vahit, Bıçak, *Liberalizmin İncelenmesi Friedrich Naumann Vakfı’nın Türkiye’de On Yıllık Siyasi Çalışması: Uluslararası Konferans*: Ed: Vahit Bıçak, Ankara, 4–6 Mayıs 2001, s:6

¹²⁷ A.Şeref, Gözübüyük, *Anayasa Hukuku*, Turhan Yayıncılık, Ankara,2002,s:130–131

başarıya ulaşmıştır. İktidarı ele geçiren subaylar kendilerine Milli Birlik Komitesi adını vermişleridir.¹²⁸

27 Mayıs askeri müdahalesinin ardından kurulan ve 11 Temmuz 1960 tarihinde “Milli Birlik Komitesi”ne sunulan I. Gürsel Hükümetinin programında, siyasi iktidar bürokrasi kutuplaşması ve bu doğrultuda ortaya çıkan bürokrasinin siyasallaşması sorunu dile getirilmiş, “Vatandaşlar arasında fark gözetmeyen, onların siyasi kanaatlerinden dolayı farklı muamele yapmayan tarafsız bir idarenin kurulması çok ehemmiyet attettiğimiz bir meseledir. On yıl müddetle memleketin bünyesinde kanayan bir yara halini almış olan partizan bir idarenin tasfiyesi ve idarenin bu millettten bir daha nüksetmeyecek şekilde kurtarılması, demokrasimizin soysuzlaşmaması için gerekli şartlardan birisidir”¹²⁹ denilerek yapılan müdahalenin genel gerekçeleri bir anlamda ortaya konuluyordu.

Emir komuta zinciri içinde yapılmayan ve küçük rütbeli subayların etkin olduğu 27 Mayıs 1960 askeri müdahalesinin ardından başlatılan Yassı ada yargılamalarında, Başbakan Adnan Menderes, Maliye Bakanı Hasan Polatkan ve Dışişleri Bakanı Fatin Rüştü Zorlu idama mahkûm edildiler ve Marmara denizindeki İmralı adasında asılarak idam edildiler. Yassı ada duruşmalarında çok sayıda hapis cezası da verildi.¹³⁰

DP'nin ardından onun siyasi mirasını üstlenen Adalet Partisi, bürokratik merkeze karşı, çevre güçlerini temsil eden özelliği dolayısıyla sistem içindeki genel rolü bakımından zaman zaman liberal bir parti olarak algılanmış ise de, kendinden önceki DP gibi kalkınmacı-popülist bir parti olarak adlandırılır.¹³¹

1961 Anayasası “ Millet egemenliğini anayasanın koyduğu esaslara göre, yetkili organlar eliyle kullanır.” diyerek parlamentoyu tek egemen güç olmaktan çıkarmıştır. Mahkeme bağımsızlığı, yargıç güvenliği ve yasaların uygunluğunu denetleyecek olan Anayasa Mahkemesi 1961 Anayasası ile kurulmuştur. Klasik özgürlükler daha ayrıntılı şekilde düzenlenmiş ve güvenceye bağlanmış, bunun yanında ekonomik ve sosyal haklar, temel haklar arasına sokulmuştur.¹³²

¹²⁸ Ahmad, Feroz, *Modern Türkiye'nin Oluşumu*, Sormal Yayıncılık, İstanbul 1995,s.179

¹²⁹ Burhan, Aykaç, *Kamu Bürokrasisi ve Türk Personel Yönetiminde Bürokratik Eğilimler*, Ankara1997,s.171

¹³⁰ http://tr.wikipedia.org/wiki/27_Mayıs_Darbesi.(11.03.2007)

¹³¹ Mustafa, Erdoğan, *Türkiye Özgürleşebilir mi?* , Liberte Yayınları, Ankara, 2002, s:17

¹³² Cem, Eroğul, *Geçiş Sürecinde Türkiye*, Belge Yayınları, İstanbul, 1990, s:156–157

1960 darbesinin ardından,1961 anayasasıyla yönetilmeye başlayan Türkiye yapılan değişiklikler ve yeniliklerle farklı bir süreç içine girmiştir. Aslında ülkede yolunda gitmeyen şeyleri düzeltmek için yapılan darbe, sonrasında düzenlemeleriyle belli aksaklık ve sıkıntıları beraberinde getirmiştir. Özellikle 1970'li yıllara yaklaşırken sorunlar gün yüzüne çıkmaya başlamış ülkeyi 12 Mart 1971 muhtırasına götüren süreç başlamıştı. Bu dönemdeki sıkıntılar belli başlıklar altında toplanıyordu. Bu dönemde ülkenin yaşadığı sorunlardan biri olarak, sorunlara etkin çözümler getiremeyen 1961 anayasası gösteriliyor ve eleştiriler bu yönde yoğunlaşıyordu.

Özellikle 1969 seçimlerinden sonra iktidarlar,1961 anayasasını eleştirmeye, anayasanın ülke gereksinimlerine cevap vermediği görüşünü işlemeye başlamışlardır. Eleştirilere göre 1961 anayasası;

- Anayasa özgürlüklerin kötüye kullanılmasına elverişlidir,
- İki meclisli sistem meclisi işlemez duruma getirmiştir,
- Yürütme güçsüz bir durumdadır,
- Yüksek mahkemelerin yasama ve yürütme üzerindeki denetim yetkileri bu organların işleyişini elverişsiz hale getirmiştir, özerk kuruluşlara gereğinden fazla yetkiler verilmiştir.¹³³

Yaşanan sorunların ardından, Türkiye için geniş özgürlükler tanıdığı söylenen 1961 Anayasası köklü değişikliklere uğratarak, liberalizm açısından kötü gelişmelerin yaşanmasına neden olan 1971 Muhtırası yayınlanmıştır.

2.3. 12 Eylül 1980 Tarihinden Sonraki Siyasi Gelişmelerin Liberalizme Etkileri

Demokrasi deneyimi çok az olan Türkiye Cumhuriyeti, demokrasi hayatında sık sık sorunlu dönemlerle karşı karşıya kalmıştır. Bunun sebebi bazen iktidarı elinde bulunduran güçlerin kontrolsüz hareketleri, bazen toplumda ki kitlelerin demokratik ortamın fırsatlarını yanlış yönde kullanarak, ülkenin bölünmez bütünlüğüne zarar vermesi ve bunun uzantısında oluşan birçok tehdit, askeriyenin yönetime müdahale etmesi için uygun ortamlar oluşturuyordu.

¹³³ A.Şeref, Gözübüyük, *Anayasa Hukuku*, Turhan Yayıncılık, Ankara,2002,s:139–140

Bu konuları darbe öncesi dönemleri dikkatli incelediğimizde çok daha rahat anlıyoruz. Çok partili hayata geçişin hemen ardından iktidara gelen Demokrat Parti, belli bir süre sonra bu gücü kontrolsüz kullanmaya başlamış, devletin belli kurumlarına karşı ters bir duruş sergilemiştir. Ülke ekonomisinde de bazı şeylerin yolunda gitmemesi üzerine iktidara karşı eleştiriler artmış, mücadele de demokratik olmayan yönlerden yapılmak zorunda kalmıştır.¹³⁴

Benzer sebepleri 1971 Muhtırası döneminde ve sonrasında da görüyoruz. Burada ki sorunlar hem anayasal düzeyde hem de her zaman olduğu gibi istikrarsız iktidarlar üzerinde yoğunlaşmaktaydı. Muhtıra öncesi ve sonrasına bakıldığı zaman durumun pek de değişmediği görülmektedir. Muhtıra öncesinde ülke, gücü kontrolsüz kullanan başarısız iktidarlar tarafından yönetiliyordu. Bunun üzerine özellikle gençlik örgütleri, bulunan boşluktan faydalanarak ülkenin bütünlüğüne zararlı eylemler içinde bulunuyorlardı. Muhtıranın hemen ardından gelen iktidarlara bakıldığında istikrarsız koalisyon hükümetleri görülmektedir. İşte iktidarı elinde bulunduran yönetimlerin oluşturdukları boşluklar ülkede tehditler yaratmaya devam etmiş ve ülkenin bağımsızlık ve bütünlüğünün korunması görevini üstlenen askeriye, tek çözüm yöntemini sık sık yönetime ve demokrasiye müdahale etmekte bulmuştur.

Aynı yöntem 12 Eylül 1980 tarihinde de Türkiye Cumhuriyeti'nin demokrasi tarihinde yer alıyordu.

2.3.1. 12 Eylül 1980 Öncesi Yaşanan Demokrasi Bunalımları

Türkiye,12 Eylül 1980 harekâtına kadar Cumhuriyet tarihinin en trajik günlerini yaşamıştır. Bu noktaya gelinmesi gerçekte uzun süren bir olaylar zincirinin sonucudur.¹³⁵

1970'li yılların başlaması, beraberinde Türkiye açısından zor günleri de beraberinde getiriyordu. Bu dönemde yaşanan Ege ve Kıbrıs sorunu ve ardından tüm dünyayı sarsan petrol krizi ülkemiz açısından zor günlerin habercisiydi.

İzlenen politikalar ve başarılı askeri müdahalelerin ardından Kıbrıs sorunu başarılı bir şekilde çözüme ulaştırılıyordu. Böylece Türkiye büyük bir sorunun üstesinden gelerek

¹³⁴ Hasan, Koni, *Ülkemizi 12 Eylül'e Getiren Sebepler ve Türkiye Üzerine Oyunlar*, Seminer, İstanbul, Eylül, Garanti, 1984,s.176

¹³⁵ Hasan, Koni, *Ülkemizi 12 Eylül'e Getiren Sebepler ve Türkiye Üzerine Oyunlar*, Seminer, İstanbul, Eylül, Garanti, 1984,s.179

en azından bölgede bulunan soydaşlarımızın bağımsızlıklarını sağlıyordu. Fakat aynı başarıyı maalesef ekonomik krizde gösteremedik ve ekonomi onarılması zor olan ağır yaralar aldı. Bir devletin en önemli değerlerinden biri olan ekonominin bu şekilde yara alması, toplumun birçok alanını olumsuz etkilemiştir.

1974 yılında ki meclis tarafından çıkarılan genel af kanunu tamda suç ortamına zemin hazırlayan bir Türkiye'ye, eski anarşi ve terör suçlularını da affederek ilerleyen yıllarda oluşacak anarşik ortamın temellerini attırıyordu.

1971 Muhtırasının ardından kurulan partiler üstü iktidarların ardından seçimle iş başına gelen hükümetler koalisyon hükümetleriydi. Koalisyonlar maalesef devletin bölünmüş bir yapıya bürünmesine sebep olarak etkisiz yönetimlerin mevcut olmasına neden oluyordu. Her bir bakanlık farklı siyasi partilere veriliyor ve bakanlıklara sahip olan siyasi partilerde partizanca tutumlar sergileyerek halkın menfaatlerini göz ardı ediyorlardı.

Yapılan planlamalar verimsiz yatırımlara dönüşüyor, ülke belli bir istikrardan uzaklaştırılıyor, ekonomide yasal sınırların ötesine geçilerek karaborsacılık yaygınlaşıyor, ekonomik kalkınmanın aracı olarak görülen KİT'lere siyasi atamalar yapılıyor, birbirini izleyen hükümet süreçlerinde birbiriyle çelişecek icraatlar yapılıyor, siyasi kaygılarla meclis çalışmaları yavaşlatılıyor ve bu sebeplerin hepsi Türkiye'yi günden güne geriye götürüyordu.¹³⁶

Yönetimin bile bu şekilde partizanlaştığı ortamda, gençlerde yeniden örgütlenerek karşılıklı kamplar halinde savaş ortamını andıran bir durumda birbirlerine karşı mücadele vermeye başlamışlardı.

Bu noktadan sonra artık bazı şeyler yolundan çıkmaya başlamış ve önü alınamaz olaylar yaşanmaya başlanmıştı. Ülke tam bir anarşi ortamına dönüşmüş ve kardeş kardeşi sebepsiz yere öldürmeye başlamıştı. Üniversitede gençler sadece farklı siyasi görüşlere sahip oldukları için birbirlerini öldürüyorlar, askerlere, yargı mensuplarına, gazetecilere, öğretmenlere ve diğer sivillere suikastlar düzenleniyordu.

Guruplardan biri aşırı sol görüşe sahip olan yasadışı örgütlerdi. Bunlar THKP-C ve Maoist Türkiye İşçi-Köylü Kuruluşu Ordusu(TİKKO) idi. Bu gruplar özellikle üst düzey yöneticileri ve profesörler başta olmak üzere daha birçok önde gelen isme suikast

¹³⁶ <http://www.vehbikoc.gen.tr/arasayfalar/diyorki.html> (11.03.2007)

düzenlediler. TÖB-DER ve DEV-GENÇ gibi örgütlerin üyeleri, Bozkurt ve Ülkü Ocakları gibi sağ görüşe sahip örgütlerin üyeleri ile sürekli bir çatışma halinde idi.

Diğer bir olay ise Sünni-Alevi çatışmasıydı. Büyük çoğunluğu Sünni olan Türkiye’de Alevilerde mevcuttu fakat bu bir çatışma sebebi olmamıştı. Ancak sağ-sol görüşlerin çatışmaya başlaması ile Alevi-Sünni çatışması da başlıyordu. Aralık 1978’de Kahramanmaraş’ta çıkan ve 4 gün süren olaylarda 109 kişi ölürken 170 den fazla kişi ağır yaralandı. Temmuz 1980’de 40 kişinin ölümüne ve Alevilerin toplu göçüne neden olan Çorum olayları yaşandı.¹³⁷

Artık öldürme olayları tek tek değil toplu şekilde yapılıyor, kahvehaneler, evler ve benzeri yerler bombalanıyordu.

Tüm bu sorunlar ülkeye yetmezmiş gibi, görevleri bu sorunları çözmek olan iktidar ve siyasiler tam aksine bu ortamı körükleyecek girişimlerde bulunuyor ve bunun yanında birbirleriyle her türlü restleşmeye devam ediyorlardı. Siyasilerin kendi aralarındaki bu gerginlik, toplumdaki gerginliği çok daha fazla tetikliyor ve olayların ardı arkası gelmiyordu. Ekonomik bunalım yaşayarak yokluk çeken halk birde bu ortamların içinde yaşamaya başlayınca, tedirgin bir hayat sürmeye mecbur bırakılıyordu.¹³⁸

Tüm bunların üzerine, Genel Kurmay Başkanı Kenan Evren ile birlikte Kara, Deniz, Hava Kuvvetleri komutanları ve Jandarma Genel Komutanının imzalarını taşıyan “Türk Silahlı Kuvvetlerinin Görüşü” başlığı altında tüm anayasal kuruluşlar ve siyasi partilerin bir kere daha uyarılması amacıyla Cumhurbaşkanı’na 27 Aralık 1979 tarihinde bir mektup sunulmuştur. Böylece kurumlar ve siyasi partiler son bir kez ciddi şekilde uyarılıyordu.

Bu uyarı mektubunda ülkedeki birçok sorun ele alınıp gerekli uyarılar yapılırken özellikle anarşi olayları hakkında bahsedilen şu paragraf önemlidir:”Anayasamızın getirdiği geniş hürriyetleri kötüye kullanarak İstiklal Marşımız yerine komünist enternasyonalist söyleyenlere, şeriat düzeni davetçilerine, demokratik rejim yerine her türlü faşizmi getirmek isteyenlere, anarşiye, yıkıcılığa ve bölücülüğe milletimizin tahammülü kalmamıştır.”

¹³⁷ Hale, William, *1789’dan Günümüze Türkiye’de Ordu ve Siyaset*, Hilal Yayıncılık, İstanbul, 1996 s:194

¹³⁸ *12 Eylül Öncesi ve Sonrası*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara,1981,s:13-50

Cumhurbaşkanı bu mektubu derhal iki büyük siyasi parti liderine veriyordu. Bu uyarı siyasi alanda da tedirginliğe neden olurken, yabancı basında dahi etkisini göstermekteydi.

The Times ‘‘Türkiye bugün yavaş yavaş dağılmaya yüz tutmuştur. Haftada ortalama 25 kişi öldürülmekte, devlet devamlı iflas durumu içinde bulunmakta, döviz yokluğundan halk en gerekli maddeleri dahi bulamamaktadır. Demirel bir keresinde ancak savaş halinde Ecevit ile işbirliği yapacağını söylemişti. Şimdi Türkiye’nin karşısında bulunduğu durum bir savaştan daha vahimdir, ülke çıkarlarının parti çıkarları önüne konacağı bir zaman varsa, o şimdidir. Komutanların politikacılara mesajlarında da bu belirtilmiştir.’’ şeklinde konuya yer vermiştir.

Ülke içinde ki basında da bu mesaj ‘‘Uyarı, yapılaş şekli üstünde, münakaşa edilebilir olsa da, esas bakımdan söz götürmeyecek kadar haklıdır. Çünkü ordu’nun baş vazifelerinden biride, memleket hudutlarını ve topraklarını korumak olduğu kadar, Cumhuriyeti’ de korumaktır’’ diyerek değerlendirmişleridir.¹³⁹

Ülkede ki sorunların bir diğer destekçisi ve tetikleyicisi de dış güçlerdi. Dış mihraklar ülkemizde karışıklık ve anarşi çıkmasını istiyor ve her türlü fırsatı da değerlendiriyorlardı. Türkiye coğrafyası itibarıyla önemli bir yere sahipti ve bu kadar önemli olan bu bölge üzerinde büyük devletlerin birçoğunun planı olmuştur. Bu planlardan Türkiye’ye en çok zarar vereceklerden biride anarşiydi ve yabancı ülkeler bu konuyu her fırsatta kullanmaya çalıştılar. Bu ülkelerin başında Rusya, İngiltere, Fransa ve Amerika gelmektedir.¹⁴⁰

Darbeden önce ki en son seçim 14 Ekim 1979’da yapılan milletvekilleri ara seçimiydi. Demirel’in boş bulunan 5 sandalyeyi kazanması sonucunda elde ettiği iktidar 12 Eylül’e kadar görevde kaldı(VI. Demirel Hükümeti).Bu seçimler aslında ilk önceleri siyasilerin birbirlerine karşı tavırlarının yumuşaması ile umut verici idi, ancak bu yaşanan olayların sonunun gelmesini sağlayamadı.¹⁴¹

¹³⁹ *12 Eylül Öncesi ve Sonrası*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara,1981,s:135–140

¹⁴⁰ Hasan, Sağlam, *Ülkemizi 12 Eylül’e Getiren Sebepler ve Türkiye Üzerine Oyunlar*, Seminer, İstanbul, Eylül, Garanti, 1984, s:191

¹⁴¹ Şükrü, Karatepe, *Darbeler, Anayasalar ve Modernleşme*, İz Yayıncılık,1999,İstanbul, s:245

VI. Demirel Hükümetinin en büyük icraatı, müsteşarı olan Turgut Özal'ın katkılarıyla hazırladığı 24 Ocak kararlarıdır. Alınan bu kararlar ile söylenene göre hedeflenen ekonomide liberalleşmedir.

Alınan kararların başlıca amaçları; ekonominin dış rekabete açılması, yabancı sermayenin özendirilmesi, dış satımın artırılması, ekonomide devlet sektörünün daraltılması, devlet müdahalelerinin en aza indirilmesi, özel kesimin sermaye birikiminin özendirilmesi ve desteklenmesi, nihayet piyasa mekanizmalarının özgürce işleminin sağlanmasıdır.¹⁴²

Özal,1978 ve 1979 yıllarında sıkıntıların esas itibariyle ekonominin bilinçsizce idaresinden kaynaklandığını, enflasyonun hiçbir devrede görülmeyen bir şekilde bu yıllarda artış gösterdiğini, karaborsa ve haksız kazançların çok yüksek boyutlara ulaştığını, maalesef yokluk ve kıtlıklarında dayanılmaz ölçülere ulaştığını belirtiyordu.¹⁴³

26 Aralık 1978 gününde ülkede sıkıyönetim ilan edilmiş ve sıkıyönetimin uygulamaya konulması ile birlikte sıkıyönetim bölgelerindeki birlikler Genelkurmay Başkanlığı tarafından sıkıyönetim süresince takviye birlikler ile güçlendirilmiş ve böylelikle sıkıyönetim bölgeleri güvenlik kuvveti ve caydırıcılık yönünden güçlendirilmiştir.

Bu dönemde sıkıyönetim suçları kapsamına giren 8760 olay meydana gelmiş olup, günlük olay ortalaması 28'dir.Aynı dönem içinde 778 kişi ölmüş olup, anarşik olaylar sebebiyle günde ortalama 2-3 kişinin hayatını kaybettiği anlaşılmaktadır. Olay sayısında İstanbul, Ankara, Adana, ölü ve yaralı sayısında ise İstanbul, Adana, Diyarbakır, Ankara sıkıyönetim bölgeleri dikkati çekecek düzeydedir.

Yine bu kısa süre içerisinde güvenlik kuvvetlerince yapılacak operasyon, arama ve kontrollerde değişik tip ve çapta 2385 tüfek,4759 tabanca,188 kama, boğma zinciri veya benzeri diğer silah, 1.284.862 mermi ve 1355 adet patlayıcı madde ele geçirilmiştir.¹⁴⁴

Ülkede tırmandırılan sağ -sol ve Alevi - Sünni gerginliği bireysel ve kitlesel siyasi cinayetleri besledi. 12 Eylül 1980 öncesinde sağ ve sol siyasi hareketin önde gelen temsilcileri cinayetlere kurban gitti. Doç. Bedrettin Cömert, Abdi İpekçi, Gün Sazak, Nihat

¹⁴² Tefvik, Çavdar, *Türkiye'de Liberalizm(1869-1990)*,İmge Kitabevi, s:227

¹⁴³ Cüneyt, Arcayürek, *12 Eylül'e Koşar Adım*, Bilgi Yayınevi,1998,Ankara, s:135

¹⁴⁴ Cüneyt, Arcayürek, *12 Eylül'e Koşar Adım*, Bilgi Yayınevi,1998,Ankara, s:150-151

Erim ve tanınmış birçok kişi sağ ve sol gruplara mensup militanlar tarafından öldürüldü. Darbe öncesinde siyasi cinayetlerin sayısı her gün 30'a yaklaşıyordu. 12 Eylül 1980'e geldiğinde 19 ilde sıkıyönetim uygulanıyordu.¹⁴⁵

2.3.2 Yaşanan Şiddet Olaylarının Liberalizm Açısından Değerlendirilmesi

Yaşanan sorunların üzerine ülkemiz adeta bir iç savaş durmunu yaşamaya başlamıştır. Bu durumu aşağıdaki yıllara göre anarşik olaylarda ölenlerin sıralandığı tabloya bakınca çok daha rahat anlayabilme şansını yakalayabiliriz. Bu dönemde öldürülen kişilerin çoğunun üniversitelerde öğrenci olduğunu, askerlerin öldürüldüğünü, birçok yargı mensubunun suikasta uğradığını, basın mensuplarının, öğretim üyelerinin ve bunun gibi daha birçok Türkiye'nin geleceği için önemli olan kişiler anlamsız bir şekilde anarşi olaylarına kurban edilmesini düşündüğümüzde olaylar çok daha farklı bir boyut kazanmaktadır. Bu örnekler arasında en çarpıcı olanlarından biri Türkiye Cumhuriyeti'nin eski Başbakanlarından Nihat Erim'in 20 Temmuz 1980 tarihinde 4 terörist tarafından öldürülmesidir.

Tablo 1: YILLARA GÖRE ANARŞİK OLAYLARDA ÖLENLER

YILLAR	ÖLÜ SAYISI	ARTIŞ YÜZDESİ
1969	9	----
1970	19	111
1971	22	15
1972	22	0
1973	15	-32
1974	27	80
1975	37	37
1976	108	191
1977	315	191
1978	1095	248
1979	1362	24
1980	2206	62 ¹⁴⁶

Tablo incelendiğinde anarşi olaylarının ülkemizden hiç eksik olmadığını ve bunun yanında esas olarak askeri müdahaleden önceki son 3 yıl içinde ölenlerin sayısına bakıldığında içinde bulunulan durum daha rahat anlaşılacaktır. Bu noktadan sonra önemli olan şey bu şiddet olaylarının altında yatan sebepleri tespit edebilmektir.

¹⁴⁵ http://tr.wikipedia.org/wiki/12_Eylül_Darbesi (11.03.2007)

¹⁴⁶ Emre, Kongar, *21.yy.da Türkiye*, Remzi Kitabevi,23.Basım,1999, s:200

Birçok sebebe sahip olan bu konunun maddelerine bakacak olursak karşımıza ilk olarak insanların düşüncelerini birer dogma haline getirmeleri çıkar. Özellikle gençler sahip oldukları görüşleri tartışmazsöz doğru olarak kabul edip diğer görüşlere tamamen kapalı bir tutum sergiledikleri için bu noktadan sonra artık karşılıklı konuşmak imkânsız hale geliyor ve kaçınılmaz olarak şiddet gün yüzüne çıkıyordu.¹⁴⁷ Karşit görüşe sahip olan herkes vatan haini olarak görülüp, kendi mücadelelerini de vatana sahip çıkmak olarak adlandırıyorlardı. İnsanlar belli bir süre sonra öyle bir noktaya geldi ki, mensup oldukları örgütler adına mücadele etmek ve savundukları görüşler uğruna ölmek kutsal denebilecek noktalara geldi, ölen kişiler birer kahraman olarak görüldü.¹⁴⁸

Sokakta yaşanan bu şiddet olaylarının yanında aynı tutumu farklı şekilde siyasilerde takılmaktaydı. Siyasi kadrolar karşit görüşlere karşı baskıcı tutumlar sergileyerek demokrasi yozlaştırılıyordu. Sokakta yaşanan şiddet olaylarını siyasilerin bu tutumu daha da artırmıştır. Bir anlamda bu şiddet olayları siyasiler arasında meşrulaştırılmaya başlanmıştır. Bu tutum hem iktidar hem de muhalefet tarafından takınılıyordu. İktidar gücünü baskıcı yönde kullanırken, muhalefette daha tehlikeli şekilde çözümü tamamen demokrasi dışı alanlarda arıyordu.

Parlamento dışında kalan muhalif gruplar yandaşlarını örgütleyerek siyasi alanda elde etmek istedikleri menfaatleri şiddetle kazanmaya çalışıyorlardı. Bunun yanında iktidara karşı tavır almış olan diğer kesimleri de yanlarına çekmek için çalışmalara girişiyorlardı.

Türkiye'nin her zaman için içinde bulunduğu güvensizlik ortamı, aslında askeri müdahalelerin temel sebebini oluşturan sebeplerden biridir.¹⁴⁹ Bu güvensizliğin sebepleri ise halkın yöneticilere karşı güvenini yitirmesi ve daha önemlisi ülke yönetiminde güvensizliğin yaşanmasıdır. İktidarda olanlar her zaman muhalefete karşı baskıcı tutumlar sergilemiş ve muhalefette iktidara karşı sağlıklı tutumlarda bulunmayınca doğal olarak yönetimde güvensizlik ortamı oluşmuştur. Darbelere sonra yapılan anayasalara bakıldığı zaman düzenlemelerde bu konun etkileri görülmektedir.

¹⁴⁷ Ali, Acar, *Türkiye'nin Toplumsal ve Ekonomik Yapısı*, Ocak Grafik, Konya, 2005, s.149

¹⁴⁸ Emre, Kongar, *21.yy.da Türkiye*, Remzi Kitabevi,23.Basım,1999,s:208-209

¹⁴⁹ Ali, Acar, *Türkiye'nin Toplumsal ve Ekonomik Yapısı*, Ocak Grafik, Konya, 2005, s.150

Sebeplerden bir diğeri de toplum içinde var olan kültür farklılığının çatışmaya dönüşmesidir.¹⁵⁰ Özellikle bu yıllarda şehirlere göç eden kişilerin yaşadığı kültür bunalımı, dini kültüre sahip olan kişilerin diğerleriyle çatışması, ideolojilerin birbirleriyle yarışması yerine çatışmasının tercih edilmesi şiddeti doğuran sebepler olarak gösterilebilir.

Gençlerin içinde bulunduğu bu durumda kontrolü sağlaması gereken belli kurumların işlememesi şiddeti artıran sebeplerden biridir. Toplumun en önemli yapı taşı olan aile gençleri kontrol edememişler ve gençler dışarıdaki toplulukların içine çekilmişleridir. Aslında gelişmiş topluluklarda gençleri kontrol mekanizması olarak kullanılan dernekler, sendikalar, cemaatler ülkemizde tam aksine gençleri şiddetin içine çekme aracı olarak kullanılmıştır.

Ülkemizde yaşanan sorunların sebeplerinden biride gerek sağ, gerekse sol şiddet ve terör için, dünya üzerinde pek çok örneğin var olmasıdır. Filipinler, Endonezya, Şili gibi güncel örnekler ile İspanya, Portekiz, Yunanistan gibi tarihsel örnekler, katilleri büyük ölçüde özendirilmekte ve Türkiye'deki eylemlerin başarılı olabileceği hakkında hayallere sürüklenmektedirler. Küba, Vietnam, Nikaragua gibi örnekler de solcuların başarı hayalleri görmelerine yol açmaktadır. Hem sağ hem de solda gerek iktidara el koyuş, gerekse iktidarı başarı ile sürdürüş açısından özendirme söz konusu olmuştur.

Diğer ve beklide en önemli sebeplerden bir diğeri ise eğitim konusudur. Özellikle 70'li yıllarda ülkemiz düşük bir eğitim düzeyine sahip durumda idi. Eğitim düzeyinin düşük olması bu insanların çok daha rahat olayların içine çekilmesine sebep oluyordu. Diğer taraftan eğitilmiş olan üniversite kesimi olayların tam göbeğinde bulunuyordu. Eğitimsizlikle açıklanamayacak olan bu noktayı da üniversitelerin siyasi cepheler haline gelmiş olmasıyla açıklanabilir.¹⁵¹ Öğrenciler üniversitelerin içinde buldukları durumlar ve gençliklerinin verdiği özelliklerden dolayı belli güçlerin kullanmasına uygun bir ortam olarak ortaya çıkıyorlardı.¹⁵²

Sebeplerin genelini ülkemizin özel şartları açısından da değerlendirmek gerekir. Türkiye'nin özel konumu, ekonomik durumu, coğrafyadaki yeri önemle göz önünde tutulması gereken konulardır. Ayrıca şunu da unutmamak gerekir. Demokrasiye karşı

¹⁵⁰ Ali, Acar, *Türkiye'nin Toplumsal ve Ekonomik Yapısı*, Ocak Grafik, Konya, 2005, s.150

¹⁵¹ Emre, Kongar, *21.yy.da Türkiye*, Remzi Kitabevi,23.Basım,1999,s:209–211

¹⁵² Aydoğan Ataüinal, İhsan Özçukurlu, *Öğrenci Olayları ve Yansımaları*, Ankara,2005,s.37

savaşan rejimlerin, demokrasinin prensiplerinden ve zaaflarından yararlanmayı demokrasiyi sonradan benimseyen ÷lkelerde daha yoğun bir şekilde s÷rd÷r÷lmesidir.¹⁵³

2.3.3. 12 Eylül Harekatı ve Demokrasiye Etkileri

12 Eylül 1980 g÷n÷ saat 13.00'de radyo ve televizyonlardan yayınlanan mesajında General Kenan Evren, "÷lkenin devletimizin ve milletimizin bekasını tehdit eden tarihinin en ağır buhranına sür÷klenmiş olduğunu" vurguladı. Partileri ve politikacıları sorumlu tuttuğu toplumsal bölünmeler, ekonomik çöküş, anarşi ve şiddet hakkında ayrıntılar verdikten sonra, şunları açıklıyordu.

"Sevgili vatandaşlarım, işte bütün bu... nedenlerden dolayı, Türk Silahlı Kuvvetleri, ÷lkenin ve milletin bütünlüğü, milletin hak, hukuk ve hürriyetini korumak, can ve mal güvenliğini sağlayarak korkudan kurtarmak, refah ve mutluluğunu sağlamak, kanun ve nizam hakimiyetini, diğer bir deyimle devlet otoritesini tarafsız olarak yeniden tesis ve idame etmek gayesiyle devlet yönetimine el koymak zorunda kalmıştır."¹⁵⁴

Kenan Evren'in darbe g÷nü Anıtkabir özel defterine yazdıkları önem arz etmektedir.

"Ulu Önderimiz; kurduğun Cumhuriyetin, koyduğun ilkelerin sadık ve yılmaz bekçileri olan ve her zaman güvendiğin Türk Silahlı Kuvvetlerinin, rejimi ve ilkeleri koruyamayan ve milli birlik ve beraberlik içinde bıraktığın güçlü Türk devletini her geçen gün biraz daha karanlığa ve acze itenlere dur demek, ilkelerine ve demokrasiye yeniden işlerlik kazandırmak için ÷lke yönetimine el koymak zorunda kaldığı bugün, seni minnet ve şükranla bir kere daha anıyor ve huzurunda saygı ile eğiliyoruz."

Harekatın hemen ardından 16 Eylül 1980 tarihinde bir basın toplantısı düzenleyerek müdahalenin amaçlarını şöyle sıralıyordu;

- 1- Milli birliği korumak,
- 2- Anarşi ve terörü önleyerek, can ve mal güvenliğini tesisi etmek,
- 3- Devlet otoritesini hâkim kılmak ve korumak,

¹⁵³ Kemal, Dal, *Ülkemizi 12 Eylülle Getiren Sebepler ve Türkiye Üzerine Oyunlar*, Seminer, İstanbul, Eylül, Garanti, 1984, s:201

¹⁵⁴ Ahmad, Feroz, *Modern Türkiye'nin Oluşumu*, Sormal Yayınları, İstanbul 1995,s.255

4- Sosyal barışı, milli anlayış ve beraberliği sağlamak,

5- Sosyal adalete, ferdi hak ve hürriyetlere, insan haklarına dayalı laik Cumhuriyet rejimini işler hale getirmek,

6- Ve nihayet, makul bir sürede yasal düzenlemeleri tamamladıktan sonra sivil idareyi yeniden tesis etmek.¹⁵⁵

Kenan Evren 12 Eylül'ün ileride "tarihin şaşmaz terazisinde ve milletin vicdanında mutlaka en iyi şekilde değerlendirileceğine inandığını" söylüyordu.¹⁵⁶

Bu arada Silahlı Kuvvetlerin dört kuvvet komutanları Genelkurmay Başkanı Kenan Evren'in başkanlığında, Kasım 1983 genel seçimlerine kadar Türkiye'yi yöneten kadroyu, Milli Güvenlik Konseyini kurdular.

Milli Güvenlik Konseyi üyeleri, 18 Eylül 1980 günü milletin kayıtsız şartsız egemenliğine, demokratik ve laik Cumhuriyet ilkelerine dayalı yeni bir anayasa yapılması için çalışacaklarına TBMM'de yapılan bir törenle and içtiler. Bu törenden üç gün sonra, emekli oramiral Bülend Ulusu başkanlığında sivillerden oluşan bir kabine kuruldu. Sivil yönetime geçene kadar Milli Güvenlik Konseyi hükümet etme görevini bu kabine aracılığıyla kullandı.27 Ekim 1980 günü Milli Güvenlik Konseyi tarafından çıkarılan anayasa düzeni hakkında kanun ile ülkenin Silahlı Kuvvetlerin denetiminde yönetildiği 12 Eylül döneminin temel anayasal rejimi oluşturuldu.¹⁵⁷

Tutuklamalar ve yargılamalar 1980'lerde Türkiye'deki günlük hayatın başlıca özellikleri oldu. MGK ancak Ekim 1981'de siyasal yeniden yapılanma için ilk adımı attı ve yeni anayasa taslağını hazırlamak için bir danışma meclisi atadı. Bu sırada bir yasa çıkarılarak, bütün siyasal partiler feshedildi, arşivleri de dâhil olmak üzere partilerin bütün varlıklarına el koyuldu.

Milli Güvenlik Konseyi, 2 Haziran 1981'de, "11 Eylül 1980 tarihinde, parlamento üyesi bulunan siyasi parti mensupları ile her kademede siyasi parti yöneticisi ve mensuplarının Türkiye'nin geçmiş veya gelecek siyasi veya hukuki yapısıyla ilgili olarak

¹⁵⁵ *12 Eylül Öncesi ve Sonrası*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara,1981,s:204–205

¹⁵⁶ Zafer, Üskül, *Siyaset ve Asker*, İmge Yayıncılık,2.Baskı, Nisan1997,Ankara, s:300

¹⁵⁷ Şükrü, Karatepe, *Darbeler, Anayasalar ve Modernleşme*, İz Yayıncılık,1999,İstanbul, s:248

kendi anlayışları doğrultusunda sözlü veya yazılı beyanda bulunmaları veya makale yazmaları ve bu amaçlarla toplantı yapmalarını" yasakladı.¹⁵⁸

Anayasanın hazırlanması sürecinde tartışmalar yoğunlaştı ve bunun üzerine hükümet eleştirilerin önünü kesmek için kapatılan partilerin önderlerinin tartışmalara katılmalarını yasaklayan bir kanun çıkardı.¹⁵⁹

AP Genel Başkanı Süleyman Demirel, CHP Genel Başkanı Bülent Ecevit Gelibolu'da; MSP Genel Başkanı Necmettin Erbakan ile MHP Genel Başkanı Alparslan Türkeş Foça'da askeri tesislerde gözaltında tutulmuşlardır.¹⁶⁰

Anayasanın hazırlanması için çalışmalar yapan konsey 29 Haziran 1981 günkü toplantısında kabul ettiği kanuna göre; anayasa ve diğer yasal düzenlemeleri yapacak olan kurucu meclis, Milli Güvenlik Konseyi ve Danışma Meclisi olmak üzere iki meclisten oluşacaktı. 160 kişiden oluşacak olan kurucu meclisin üyelerinin kırkını MGK doğrudan seçecek, geriye kalan 120 kişi de illerden valilerin gösterecekleri adaylar arasından yine konsey tarafından belirlenecekti.¹⁶¹

12 Eylül'den sonra kurulan sıkıyönetim mahkemeleri üst üste idam kararları vermeye başlarken, 1972'den beri fiilen uygulanmayan idam cezaları da hızla infaz edilmeye başlandı. Politik eylemleri nedeniyle hüküm alanların yanı sıra adi hükümlülerin infazları da gerçekleştirildi.

1980–1984 yılları arasında 50 kişi idam edildi. Bunların 18'i sol, 8'i sağ görüşlü ve 23'ü de adli suçtan hükümlüydü. Ölüm cezası infaz edilenlerden biri ASALA adlı Ermeni terör örgütü mensubu Levon Ekmekçiyan idi. (Esenboğa Olayı 1982)

Yönetim, idam cezalarının infazında ısrarlıydı. Kenan Evren 3 Ekim 1984'te Muş'ta yaptığı konuşmada "Hainleri asmayıp da besleyecek miyiz?" diyor ve bu sözü uzun yıllar belleklerde yer ediyordu.

12 Eylül döneminde sıkıyönetim askeri mahkemelerince 517 sanığa idam cezası verildi. Askeri Yargıtay'ın onayladığı idam kararlarının sayısı 124 oldu. Bunlardan,

¹⁵⁸ www.belgenet.com (14.04.2007)

¹⁵⁹ Ahmad, Feroz, *Modern Türkiye'nin Oluşumu*, Sormal Yayıncılık, İstanbul, 1995,s:260–261

¹⁶⁰ Tefrik, Çavdar, *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi(1950–1995)*, İmge Yayıncılık, Ankara, 2000,s:280

¹⁶¹ Şükrü, Karatepe, *Darbeler, Anayasalar ve Modernleşme*, İz Yayıncılık,1999,İstanbul, s:251

MGK'nın onayladığı ve onay sonrası hemen infazı yapılan 50'si dışındakiler için cezalar fiilen müebbet hapse dönüştü.¹⁶²

- 10000 kişi gözaltına alındı
- 1 milyon 683 bin kişi fişlendi.
- Açılan 210 bin davada 230 bin kişi yargılandı.
- 7 bin kişi için idam cezası istendi.
- 517 kişiye idam cezası verildi.
- Haklarında idam cezası verilenlerden 50'si asıldı (26 siyasi suçlu, 23 adli suçlu, 1'i Asala militanı).
- İdamları istenen 259 kişinin dosyası Meclis'e gönderildi.
- 71 bin kişi TCK'nin 141, 142 ve 163. maddelerinden yargılandı.
- 98 bin 404 kişi "örgüt üyesi olmak" suçundan yargılandı.
- 388 bin kişiye pasaport verilmedi.
- 30 bin kişi "sakıncalı" olduğu için işten atıldı.
- 14 bin kişi yurttaşlıktan çıkarıldı.
- 30 bin kişi "siyasi mülteci" olarak yurtdışına gitti.
- 300 kişi kuşkuyla bir şekilde öldü.
- 171 kişinin "işkenceden öldüğü" belgelendi.
- 937 film "sakıncalı" bulunduğu için yasaklandı
- .23 bin 677 derneğin faaliyeti durduruldu.
- 3 bin 854 öğretmen, üniversitede görevli 120 öğretim üyesi ve 47 hâkimin işine son verildi.
- 400 gazeteci için toplam 4 bin yıl hapis cezası istendi.
- Gazetecilere 3 bin 315 yıl 6 ay hapis cezası verildi.
- 31 gazeteci cezaevine girdi.
- 300 gazeteci saldırıya uğradı
- .3 gazeteci silahla öldürüldü.
- Gazeteler 300 gün yayın yapamadı.
- 13 büyük gazete için 303 dava açıldı.
- 39 ton gazete ve dergi imha edildi.
- Cezaevlerinde toplam 299 kişi yaşamını yitirdi.

¹⁶² www.belgenet.com (14.04.2007)

- 144 kişi kuşkulu bir şekilde öldü.
- 14 kişi açlık grevinde öldü.
- 16 kişi "kaçarken" vuruldu.
- 95 kişi "çatışmada" öldü.
- 73 kişiye "doğal ölüm raporu" verildi.
- 43 kişinin "intihar ettiği" bildirildi.¹⁶³

Ülke içinde yaşanan bu gelişmelere Avrupa ülkelerinden de tepkiler gecikmedi. 12 Eylül Harekâtının ardından Türkiye-AT ilişkileri artık sorunlu bir döneme giriyordu. AT hemen tavrını koymamış, belli bir süre gelişmeleri takip etme taraftarı olmuştur. Fakat Milli Güvenlik Konseyi'nin siyasi partileri kapatması, DİSK'in 52 yöneticisi için idam istenmesi, Barış Derneği davası gibi konularda gündeme gelince AT tavrını belirlemiş ve Türkiye ile olan ilişkilerini yeniden düzenleme kararı almıştır. Avrupa Parlamentosu'nun aldığı karara göre Türkiye'de insan hak ve özgürlükleri sağlanana kadar mali yardımın durdurulması önerisinde bulunulmuştur. Bu gelişmelerin üzerine Türkiye AT ile ilişkilerinde sıkıntılı bir dönem yaşamaya başlamıştır.¹⁶⁴

2.3.4. 1982 Anayasasının Hazırlanması ve Ülkemiz Liberalizmine Etkileri

Kenan Evren Türkiye'nin siyasal hayata dönme takvimini açıklamıştı. Danışma meclisi, anayasa komisyonunun anayasa taslağını tartışacağını ve 1982 yazında Milli Güvenlik Kuruluna sunacağını söylüyordu. Milli Güvenlik Konseyi gerekli gördüğü değişiklikleri yaptıktan sonra taslak bir referandumla halkın oyuna sunulacaktı. Halkın yeni anayasayı kabul etmesi halinde siyasal partiler ve seçimlerle ilgili yeni yasalar çıkarılacak ve 1983'ün sonunda genel seçimlere gidilecekti.¹⁶⁵

12 Eylül döneminde çıkarılan 27 Ekim 1980 ve 2324 sayılı "Anayasa Düzeni Hakkında Kanun", "Geçici Anayasa" niteliği taşıyordu. Yasa, 1961 Anayasası'nın kimi maddelerini değiştiriyor ve TBMM'nin yetkilerini Milli Güvenlik Konseyi'nin, Cumhurbaşkanı'nın yetkilerini Konsey Başkanı'nın kullanacağını, Milli Güvenlik Konseyi'nin karar, bildiri ve yasalarının anayasaya aykırılığının öne sürülemeyeceğini hükme bağlıyordu. Bu kanunun giriş kısmı ve maddeleri şu şekilde yer alıyordu.

¹⁶³ www.turkcebilgi.net (14.04.2007)

¹⁶⁴ http://www.akdeniz.edu.tr/iibf/dergi/Sayi01/Uysal.pdf (06.03.2008)

¹⁶⁵ Ahmad, Feroz, *Modern Türkiye'nin Oluşumu*, Sormal Yayıncılık, İstanbul 1995,s:261

“Büyük Türk Milleti adına tarihi sorumluluk duygusu ile hareket ederek emir ve komuta zinciri içinde ve emirle 12 Eylül 1980 harekâtını gerçekleştirmiş ve yönetime bütünü ile elkoymuş bulunan Türk Silahlı Kuvvetlerinin yönetime elkoymasını zorunlu kılan sebepler ile harekâtın amacı ve Milli Güvenlik Konseyinin kuruluş tarzı, Konsey bildirimleri ve Konsey Başkanının 12 Eylül 1980 günü radyo ve televizyonla yayınlanmış konuşması ile kamuoyuna duyurulmuştur.”

MADDE 1. - 9 Temmuz 1961 tarihli ve 334 sayılı Türkiye Cumhuriyeti Anayasası ile değişiklikleri, aşağıdaki maddelerde belirtilen istisnalar saklı kalmak üzere, yeni bir Anayasa kabul edilip yürürlüğe girinceye kadar yürürlüktedir.

MADDE 2. - Anayasada Türkiye Büyük Millet Meclisine, Millet Meclisine ve Cumhuriyet Senatosuna ait olduğu belirtilmiş bulunan görev ve yetkiler 12 Eylül 1980 tarihinden itibaren geçici olarak Milli Güvenlik Konseyince ve Cumhurbaşkanına ait olduğu belirtilmiş bulunan görev ve yetkiler de Milli Güvenlik Konseyi Başkanı ve Devlet Başkanınca yerine getirilir ve kullanılır.

MADDE 3. - Milli Güvenlik Konseyince kabul edilerek yayımlanan bildiri ve karar hükümleri ile yayımlanan ve yayımlanacak olan kanunların Anayasaya aykırılığı iddiası ileri sürülemez.

MADDE 4. - Milli Güvenlik Konseyinin bildiri ve kararlarında yer alan ve yer alacak olan hükümlerle 12 Eylül 1980 tarihinden sonra çıkarılan ve çıkarılacak olan Bakanlar Kurulu kararnamelerinin ve üçlü kararnamelerin yürütülmesinin durdurulması ve iptali istemi ileri sürülemez.

MADDE 5. - 12 Eylül 1980 tarihinden sonra, Bakanlar ile Bakanların yetki verdiği görevlilerce kamu personeli hakkında uygulanan ve uygulanacak olan işlemlerin ve alınan kararların yürütülmesinin durdurulması istemi ileri sürülemez.

MADDE 6. - Milli Güvenlik Konseyinin Bildiri ve Kararlarında yer alan ve alacak olan hükümlerle Konseyce kabul edilerek yayımlanan ve yayımlanacak olan kanunların 9 Temmuz 1961 tarihli ve 334 sayılı Anayasa hükümlerine uymayanları Anayasa değişikliği olarak ve yürürlükteki kanunlara uymayanları da kanun değişikliği olarak yayımlandıkları tarihte veya metinlerinde gösterilen tarihlerde yürürlüğe girer.

MADDE 7. - Bu Kanun Resmi Gazetede yayımlandığında, 12 Eylül 1980'den itibaren yürürlüğe girer.¹⁶⁶

Kurucu meclis 23 Ekim 1981'de yaptığı ilk toplantısında üyeleri arasından kendi başkanını seçti. İktüzüğünü hazırladı ve komisyonlarını oluşturarak çalışmalarına başladı.1982 anayasası kurucu meclisin kendi üyeleri arasından seçtiği 15 kişilik bir anayasa komisyonu tarafından hazırlandı. Anayasa hazırlanırken Danışma Meclisi üyelerinin kamu kurumu niteliğindeki meslek kuruluşlarının, sendikaların, üniversitelerin ve hakkında dava açılmamış olan eski siyasilerin görüşü alındı. Hazırlanan metin yeni bir anayasa olmakla beraber Sened-i İttifaktan beri oluşan Türk anayasa birikimini ve 1961 anayasasında benimsenen temel ilkelerin çoğunu bünyesinde taşıyordu.

Anayasa komisyonu hazırladığı tasarıyı 17 Temmuz 1982 günü danışma meclisine teslim etti.4 Ağustosta gündeme alınan tasarı iki kez görüşülerek bazı değişiklikler yapıldıktan sonra oylandı ve salt çoğunlukla kabul edildi. Danışma meclisinde kabul edilen tasarı kurucu meclisin ikinci kanadını oluşturan Milli Güvenlik Konseyine gönderildi. Konsey tarafından incelenerek bazı maddeleri değiştirilen anayasa 7 Kasım'da halk oylamasına sunuldu ve %91,37 oranında evet oyu alarak kabul edildi.¹⁶⁷

- 1982 anayasası diğer anayasalara göre daha uzun ve ayrıntılı bir anayasadır. Çerçeve anayasadan uzak olan kazuistik bir anayasadır.
- Kanunların uygulanma alanları ayrıntılı bir şekilde incelenmiş ve değiştirilme koşulları daha zor şartlara bağlanmıştır. Bu açıdan katı bir anayasadır.
- Askeri müdahalenin ardından yapılan bu anayasa sivil yönetime geçiş için öncelikle bir geçiş dönemi öngörmüştür. Milli Güvenlik Konseyi Başkanı Cumhurbaşkanı olarak yedi yıl için bu görevde kalacaktı. Genel seçimlerin yapılmasının ardından yeni meclis oluşturulacak fakat Milli Güvenlik Konseyi Üyeleri Cumhurbaşkanı Konseyi Üyesi sıfatı kazanarak altı yıl daha görevde kalacaklardı.
- Hak ve hürriyetlerle devlet otoritesi arasındaki dengeyi, devlet otoritesi lehine değiştirdiği için diğer 1961 anayasasına göre daha az özgürlükçüdür.
- 1982 anayasası yürütme organını yasama ve yargı karşısında güçlendirmiştir.

¹⁶⁶ www.belgenet.com (14.04.2007)

¹⁶⁷ Şükrü, Karatepe, *Darbeler, Anayasalar ve Modernleşme*, İz Yayıncılık,1999,İstanbul, s:251–252

- 1982 anayasası siyasi bunalım ihtimallerini azaltmak amacıyla 1961 anayasasındaki tıkanıklıkları giderici bir takım hükümleri getirerek siyasi karar alma sürecindeki tıkanıklıkları gidermiştir.
- 1982 anayasası depolitizasyonu ve siyasetten uzaklaştırmayı amaçlayarak daha az katılımcı bir demokrasi modelini benimsemiştir.
- 1982 anayasası sıkıyönetim ve olağanüstü hal yönetim uygulamalarını genişletmiştir.¹⁶⁸

12 Eylül 1980 darbesinin ardından demokrasiye verilen ara, oluşturulan Danışma Meclisinin hazırladığı anayasa metninde Milli Güvenlik Konseyinin yaptığı değişikliklerle halk tarafından kabul edilerek, yapılan darbe anayasal tabana oturtulmuştur. Hazırlanan anayasa demokratik hayata geçişin öncesinde en önemli adımı olarak görülmesine rağmen beraberinde birçok yasağı getirmiştir. Bu yasakları anayasanın başlangıç bölümüne bakarak anlamak olanaklıdır. Başlangıç bölümünde yer alan metnin bir bölümü şu şekilde olmaktadır.

“Ebedi Türk vatan ve milletinin bütünlüğüne ve kutsal Türk devletinin varlığına karşı, Cumhuriyet tarihinde benzeri görülmemiş bölücü ve yıkıcı kanlı bir iç savaşın gerçekleşme noktasına yaklaştığı sırada;

Türk milletinin ayrılmaz parçası olan Türk Silahlı Kuvvetlerinin milletin çağrısıyla gerçekleştirildiği 12 Eylül 1980 harekâtı sonrasında Türk milletinin meşru temsilcileri olan Danışma Meclisince hazırlanıp Milli Güvenlik Konseyince son şekli verilerek Türk milleti tarafından kabul ve tasvip ve doğrudan doğruya onun eliyle vazolunan bu anayasa...

Hiçbir düşünce ve mülahazanın Türk milli menfaatlerinin Türk varlığının devleti ve ülkesiyle bölünmezliği esasının, Türklüğün tarihi ve manevi değerlerinin Atatürk milliyetçiliği, ilke ve inkılâpları ve medeniyetçiliğinin karşısında korunma göremeyeceği ve laiklik ilkesinin gereği kutsal din duygularının devlet işlerine ve politikaya kesinlikle karıştırılmayacağı...”

Anayasanın girişinde yer alan bu ifadeler yapılan darbenin meşru bir tabana oturtulması çabalarından başka bir şey değildi. Hazırlanan yeni anayasa beraberinde birçok sınırlandırmayı da getirmiştir.

¹⁶⁸ Şükrü, Karatepe, *Darbeler, Anayasalar ve Modernleşme*, İz Yayıncılık, 1999, İstanbul, s:261

1982 anayasası ile temel hak ve hürriyetlerin belirtilen şartların gerçekleşmesi halinde kanun ile sınırlandırılabilmesi ve durdurulabilmesi belirtilerek, dokunulması en zor şartlara bağlanmış olan temel hak ve hürriyetleri, sayılan şartların gerçekleşmesi halinde sınırlama ve durdurma hakkını anayasal güvenceye bağlamıştır.

Yaşama hakkı diğer anayasalar gibi belirtilmiş ancak belirtilen şartlar mevcut olduğunda yaşama hakkının engelleneceği istisna olarak belirtilmiştir.

Diğer bir maddede; ülke ihtiyaçlarının zorunlu kıldığı alanlarda öngörülen vatandaşlık ödevi niteliğindeki beden ve fikir çalışmaları angarya sayılmayacağı belirtilmiştir.

Eğitim ve öğretim konusu anayasada düzenlenerek eğitimin amacı dışında kullanılması yasaklanarak, eğitim kurumlarına siyasetin ve bunun gibi yaklaşımların hâkim olmamasını sağlamaya çalışılmıştır. Aynı şekilde sendika kurma ve üye olma şartları sayılmış ve eğitim kurumlarına benzer şekilde sendikalarında farklı amaçlara alet edilmesi yasaklanmaya çalışılmıştır.

Siyasi partiler içinde bir düzenleme getirilmiş ve siyasi partilerin uyacakları esaslar olarak şu şekilde belirtilmiştir.

“Siyasi partiler, tüzük ve programları dışında faaliyetlerde bulunamazlar; anayasanın 14. maddesindeki sınırlandırmalar dışına çıkamazlar; çıkanlar temelli kapatılır... Siyasi partilerin mali denetimi Anayasa Mahkemesince yapılır. Temelli kapatılan siyasi partilerin kurucuları ile her kademedeki yöneticileri yeni bir siyasi partinin kurucusu, yöneticisi ve deneticisi olamayacakları gibi kapatılmış bir siyasi partinin mensuplarının üye çoğunluğunun teşkil edeceği yeni bir siyasi partide kurulamaz.”¹⁶⁹

1982 anayasası devletin yönetim kademeleri alanında da önemli düzenlemeler getirerek kayda değer değişikliklere imza atmıştır. Yasama ve yürütme erklerini ilgilendiren bu düzenlemeler yasamayı yürütme karşısında güçsüz bir konuma getirmiştir.

TBMM'nin Bakanlar Kuruluna kanun hükmünde kararname çıkarma yetkisi vermesi, milletin temsilcisi olan meclisin yetkilerine, atanmışlarında yer alabileceği Bakanlar Kurulunun ortak olabilmesi yolunu açmıştır.

¹⁶⁹ Tefik, Çavdar, *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi(1950–1995)*, İmge Yayıncılık, Ankara, 2000, s.282–284

Uluslar Arası Antlaşmaların onaylanması noktasında meclisin yetkileri önemli derecede kısıtlanarak özellikle belli alanlarda yapılan bu antlaşmalar hakkındaki yetki tamamen yürütme organına verilmiştir.

Diğer önemli bir konuda Cumhurbaşkanı'nın Türk Silahlı Kuvvetleri'nin kullanılmasına tek başına karar verme yetkisi tanınmasıdır. Hatta bu kararın alınmasının ardından bile TBMM'nin onayına ihtiyaç duyulmamıştır.

1982 anayasası ile getirilen çok önemli bir yenilikte Cumhurbaşkanının meclis dışından da seçilebilmesi durumunu gerçekleştirmesidir. Cumhurbaşkanı görevini yürüten kişi çok önemli ve geniş yetkilerle donatılmış, fakat aldığı kararlar ve yaptığı icraatlara karşı yargı yolu tamamen kapatılarak sorumsuz bir makam oluşturulmuştur.

Devlet Danışma Konseyinden sonra gelen ve ondan ayrılan sekiz maddeye karşılık altı maddeyle geçiştirilen Bakanlar Kuruluna gelince: Teorik olarak tümüyle meclis dışından atanabilecek bu kurul bir yandan genel oyla seçilmemiş olabileceği halde Cumhurbaşkanı ile birlikte yasama meclisinin üstünde olağanüstü yasama yetkileri kullanabilecek diğer yandan yürütmenin tek başı sayılabilecek olan Cumhurbaşkanı karşısında tam bir bağımlılık durumunda bulunacaktır. Tasarının getirdiği sistemde Bakanlar Kurulu meclis çoğunluğuna dayanan ve seçmenlerin vekâletini taşıyan bir parti hükümeti değildir. Cumhurbaşkanı, Devlet Danışma Konseyi, Milli Güvenlik Kurulu üçgeninde alınacak temel siyasi kararların uygulayıcısıdır.77.maddede usulen siyasi partiler, demokratik siyasi hayatın vazgeçilmez unsurlarıdır denmişse de Cumhuriyetin temel organları öyle düzenlenmiştir ki seçimi kazanan siyasi partiler hiçbir zaman iktidar olamayacaklardır.¹⁷⁰

¹⁷⁰ Taha, Parla, *Türkiye'nin Siyasal Rejimi 1980-1989*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2002, s:55-59

III. BÖLÜM

12 EYLÜL SONRASINDA SİYASİ PARTİLEŞME SÜRECİ ve ÖZAL HÜKÜMETLERİ

12 Eylül hareketından hemen sonra, 18 Kasım 1980 günü Kenan Evren yaptığı bir konuşmada mevcut olan anayasanın eksiklik ve yanlışlıkları ile siyasal düzendeki aksaklıkları şu sözlerle ifade etmiş ve yapmayı düşündükleri düzeltmeleri eklemiştir.

Seçim kanunu hakkında'' Ben hiç rey kullanmadım. Delegelerin para ile seçtikleri adaylara rey vermem. Para ile satılmış delegeler sırayı tespit ediyor. Vatandaşlık görevi diyorlar. Bu seçim sistemi ile vatandaşlık görevi olmaz'' demiştir.

Kenan Evren partiler kanunu hakkında da''Partiler kanunu bir rezalet, partilerde diktatörler var. Bütün yetki liderlerde. Ölünceye kadar lider, çünkü o il başkanlarını seçiyor, il başkanları da onu. Al gülüm ver gülüm. Cumhurbaşkanı bile 7 yıl için seçiliyor. Anayasa Mahkemesi Başkanı ve üyeleri, Danıştay Başkanı ve üyeleri, Yargıtay Başkanı ve üyeleri, seçildi mi yaş haddine kadar tamam. Olmaz. Bizdeki gibi statü getireceğiz. Bir sisteme bağlandığı için ki asker müessesesi bozulmuyor. Onları da böyle sisteme bağlamak istiyoruz.''¹⁷¹ Demiştir.

Askeri müdahaleyi yapan kadroların sahip oldukları bu düşünceler çerçevesinde hazırlanan 1982 anayasasında ve siyasi partiler kanunu eksiklik ve aksaklıkları gidermek düşüncesiyle hazırlandıysa da birçok önemli eleştirilere sahne olmuştur.

Harekatın yapılmasının en önemli nedenlerden biri, zaafa uğrayan devlet otoritesini ve kanun hâkimiyetini yeniden düzenleyerek bu sıkıntıları ortadan kaldırmaktı. Ama bunun kadar önemli olan bir ikinci nedende, ülkeyi 1980 öncesi şartlara sürükleyen siyasal sistemi baştan aşağı yeniden dizayn ederek bir daha bu karmaşıklığa ve kayganlığa imkân vermeyecek bir sistem kurmaktı. Askeri hükümet, yeni bir başlangıç yapmak istemiş ve mevcut tüm partileri kapatarak önde gelen parti liderlerine 10 yıllık süreyle siyasi haklardan mahrumiyet getirmişti.¹⁷²

¹⁷¹ Cüneyt, Arcayürek,*Demokrasi Dönemecinde Üç Adam*, Bilgi Yayıncılık., Ankara, 1999, s.86

¹⁷² Birol, Akgün, *Türkiye'de Seçmen Davranışı, Partiler Sistemi ve Siyasal Güven*, Nobel Yayınları, Ankara, Ekim 2002, s:44

3.1. Siyasi Partiler Kanunu

12 Eylül sonrasında siyasal alanda yapılan düzenlemeleri anlamak için ilk önce hazırlanmış olan siyasi partiler kanununu gözden geçirmek ve anlamak gerekecektir.

Kenan Evren yaptığı bir konuşmasında “ Restorasyon döneminin temelleri atılırken önce çalışmaları durdurulan siyasi partilere kayyımlar tayin edilmiş ancak Türkiye'nin bu durumlara gelmesinde büyük sorumluluk taşıyan siyasi parti mensup ve yöneticilerinin milletin büyük çoğunluğuna uyarak bu gerçeği idrak etmeleri yeni anayasa yeni seçim ve partiler kanunu hazırlanıp normal seçimler yapılincaya kadar bu yönetime yardımcı olmaları hiç olmazsa köstek olmamaları veya gölge etmemeleri beklenirken maalesef yazı ve demeçlerle siyasi amaçlı faaliyetler gösterdikleri veya siyasi nitelik taşıyan tutum ve davranışlarda buldukları hatta kendi içlerinde iktidar kavgasını başlattıkları kısaca 12 Eylül'den önceki davranışlarını memlekete hiçbir şey olmamış gibi devam ettirmek çabası içinde buldukları görülmüş bunun üzerine Türk toplumunun muhtaç olduğu huzur ve güven açısından bu gibi faaliyet ve davranışların önlenmesi maksadıyla siyasi partiler feshedilmiştir.¹⁷³ Demıştır.

Hazırlanan 2820 sayılı siyasi partiler kanunu¹⁷⁴ içinde barındırdığı yasaklar, kısıtlamalar, engellemeler ve baskıcı tutumu ile haklı eleştirilere neden olmuştur. 12 Eylül döneminde siyasal hayatın yaşattığı sıkıntılar nedeniyle hazırlanan yeni anayasa ve siyasi partiler kanunu ile siyasi partiler ve siyasi hayat mümkün olduğunca kontrol altına alınmaya çalışılmıştır. Bunun en önemli göstergelerinden biri yasanın ikinci maddesinde siyasi partilerin görev yetki ve sorumluluklarının düzenlenmesi dahi yasama organına bırakılarak, partiler devlet örgütünün bir parçası olarak kabul edilmişlerdir.

Yeni siyasi partiler yasası siyasi partileri şu şekilde tanımlamaktadır.”Siyasi partiler, anayasa ve yasalara uygun olarak, milletvekili ve mahalli idareler seçimleri yoluyla tüzük ve programlarında belirlenen görüşleri doğrultusunda çalışmaları ve açık propagandaları ile milli idarenin oluşmasını sağlayarak, demokratik bir devlet ve toplum düzeni içinde ülkenin çağdaş medeniyet seviyesine ulaşması amacını güden ve ülke çapında faaliyet göstermek üzere teşkilatlanmış tüzel kişiliğe sahip kuruluşlardır.”

¹⁷³ Kenan Evren'in Söylev ve Demeçleri, Başbakanlık Basımevi, Ankara,1981,Cilt 1,s:37

¹⁷⁴ Siyasi Partiler Kanunu, Kanun No:2820

Siyasi partilerin **4. maddesinde** siyasi partiler siyasi hayatın vazgeçilmez unsurları olarak sayılmış ve siyasi partilerin Atatürk ilke ve inkılâplarına bağlı olarak çalışacakları öngörülmüştür.

Yasanın **5. maddesinde** siyasi partilerin anayasa ve kanunlar çerçevesinde, önceden izin almaksızın serbestçe kurulabileceklerinden bahsedilmiştir. Fakat bunun yanında 12 Eylül teminatları adı altında birçok yasak da ifade edilmiştir.

Yasanın **7. maddesinde** siyasi parti kurumsallaşması ilçe sınırlarında durdurulmuştur. Bunun üzerine danışma meclisi üyesi Beşir Hamitoğulları'nın "işçilere, sendikalara politika yapma imkânı verilmedi. 1982 anayasamızda bu yaklaşımla köylüyü de bertaraf ediyorsunuz. Türkiye'de politikayı ilçelerimizin şehirlerimizin belli yörelerinde sahip olanların inhisarına mı bırakacağız" demiştir.¹⁷⁵

Yasada siyasi partilere üyelik yaşı yirmi bir olarak belirtilmiş ve yirmi bir yaşından küçük olanların siyasi partilere üye olmaları yasaklanmıştır.

Siyasi partiler kanununun **11. maddesinde** "Hâkimler Ve Savcılar, Yüksek yargı organları mensupları, Yüksek Öğretim Kurumlarındaki öğretim elemanları, Yükseköğretim Kurulu üyeleri, kamu kurum ve kuruluşlarının memur statüsündeki görevlileri ile yaptıkları hizmet bakımından işçi niteliği taşımayan diğer kamu görevlileri, özel kanunla veya özel kanunun verdiği yetkiye dayanarak kurulmuş bankaların ve teşekküllerin yönetim ve denetim işlerinde çalışanlar ile aylıklı ve yevmiyeli memurları ve kamu yararına çalışan derneklerden özel gelir kaynakları ve özel imkânları kanunla sağlanmış olanların merkez kurullarında görev alanlar, öğrenciler ve Silahlı Kuvvetler mensupları, siyasi partilere giremezler."¹⁷⁶ Partinin alacağı önemli kararların kongrede alınması gerektiği ve genel başkanların görev süresinin kısıtlanması öngörülmüştür.

Siyasi partiler yasası ile ülke genelinde %10 barajı getirilmiş ve bunun yanında ek olarak seçim çevresi barajı da getirilmiştir. Kurulan siyasi partilerin seçime katılabilmeleri için illerin en az yarısında ve ilçelerin de en az 1/3'ünde örgütlenmesi gerekmektedir.

¹⁷⁵ Doğu, Perinçek, *Anayasa ve Partiler Rejimi*, Kaynak Yayınları, İstanbul, 1985, s:65

¹⁷⁶ *Siyasi Partiler Kanunu*, Kanun No:2820

Siyasi partiler kanununda yer alan geçici maddeye göre “MGK siyasi partilerce hazırlanan aday listelerini inceleyip elemeler yapabilecektir, aynı eleme durumu bağımsız adaylar içinde geçerli olacaktır.” Hükümü yer almaktaydı.

Siyasi partiler kanunun dördüncü kısmında siyasi partilerle alakalı yasaklamalar sıralanmıştır. Buna göre siyasi partiler”Türkiye devletinin Cumhuriyet olan şeklini, Türk devletinin ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğüne, egemenliğin anayasanın koyduğu esaslara göre yetkili organları eliyle kullanabileceğine, hiçbir kimse veya organın kaynağını anayasadan almayan bir devlet yetkisi kullanamayacağına karşı çıkmayacaklardır.”

1982 anayasasında siyasi partiler hakkında meclis dâhilinde yapılan bir başka düzenleme de siyasi partilerin grup kurmalarıyla ile alakalıdır.1961 anayasasında siyasi partiler 10 kişi ile grup kurarken,1982 anayasasında, siyasi partiler kanununun **22. maddesinde** siyasi partilerin grup kurması için en az 20 milletvekiline sahip olması gerektiği düzenlenmiştir.¹⁷⁷

Siyasi partiler, yurtdışı faaliyetlerinde sınırlı olup, teşkilatlanamayacaklardır. Ülkede azınlıklar bulunduğunu ileri sürüp, bölgecilik yapamayacaklardır.

Yine partilerin kadın kolu, gençlik kolu ve benzeri şekilde ayrıcalık yaratan yan kuruluşlar meydana getiremeyip, dernek ve vakıf kuramayacaklardır. Toplumsal yaşamın anahtar kurumları olan dernek, sendika, vakıf, kooperatif ve meslek kuruluşlarıyla ortak hareket edemeyeceklerdir.

Bir diğer önemli madde de 84. maddedir. Siyasi Partiler Kanununun **84. maddesinde** bahsedildiği üzere siyasi partiler; Türk toplumunu çağdaş uygarlık seviyesinin üstüne çıkarmak ve Türkiye Cumhuriyetinin lâiklik niteliğini korumak amacını güden Atatürk ilke ve inkılâplarına aykırı hareket edemezler.¹⁷⁸

Siyasi Partiler kanununun **87. maddesinde** açık bir şekilde siyasi partilerin dini istismar etmeleri yasaklanmıştır. Bu maddeye göre; Siyasi partiler, Devletin sosyal veya ekonomik veya siyasi veya hukuki temel düzenini, kısmen de olsa dini esas ve inançlara uydurmak amacıyla veya siyasi amaçla veya siyasi menfaat temin ve tesis eylemek

¹⁷⁷ *Siyasi Partiler Kanunu*, Kanun No:2820

¹⁷⁸ *Siyasi Partiler Kanunu*, Kanun No:2820

maksadıyla dini veya dini hissiyatı veya dince mukaddes tanınan şeyleri alet ederek her ne suretle olursa olsun propaganda yapamaz, istismar edemez veya kötüye kullanamazlar.

Madde 95’de kapatılan siyasi partiler ve onların yasaklı üyeleriyle alakalıydı. Bu maddeye göre; Kapatılan siyasi parti bir başka ad altında kurulamaz. Bir siyasi partinin kapatılmasına söz veya eylemleriyle neden olan kurucuları dâhil üyeleri, Anayasa Mahkemesinin kapatmaya ilişkin kesin kararının Resmi Gazetede gerekçeli olarak yayımlanmasından başlayarak beş yıl süreyle bir başka partinin kurucusu, üyesi, yöneticisi ve denetçisi olamazlar. Siyasi partiler bu kişileri hiçbir suretle seçimlerde aday gösteremezler.

Geçici birinci maddede; “1 Ocak 1980 ve daha sonraki tarihlerinde; genel başkan, genel başkan yardımcıları veya vekilleri, genel sekreterleri, bunların yardımcıları ve merkez yönetim kurulu veya benzeri organların üyeleri; Anayasanın halk oylaması sonucu kabulü tarihinden başlayarak on yıl süre ile siyasi parti kuramazlar; Anayasa hükümlerine dayalı olarak kurulacak siyasi partilere üye olamazlar, bu partiler tarafından veya bağımsız olarak milletvekili genel ve ara seçimlerinde, mahalli seçimlerde aday gösterilemezler ve aday olamazlar. Siyasi partilerle herhangi bir şekilde bağlantı kuramazlar ve siyasi partilerde fahri olarak bile herhangi bir görev alamazlar” deniliyordu.¹⁷⁹

Siyasi partiler kanununun **97. maddesinde** siyasi partilerin 12 Eylül 1980 harekâtına karşı herhangi bir tutum, beyan ve davranış içinde bulunamayacakları belirtilmiştir.¹⁸⁰ Siyasi partilerin kapatılması davasını açma yetkisi Cumhuriyet Başsavcısına vermiş ve Adalet Bakanına da kapatma davası açma emri vermesi yetkisi verilmiştir.

Getirilen bu düzenlemelere genel hatlarıyla bakıldığı zaman, siyasi alandaki özgürlükçü adımlar atılması yönündeki isteklerin belli oranda ihtiyacı karşılamadığı görülmektedir. Siyasi partilerin yaşamlarına oldukça müdahale edici bir tavrının olması, baskıcı bir tutum izlemesi şiddetli eleştirilere neden olmuş ve beklentileri karşılamamıştır.

3.2. 12 Eylül Sonrası Kurulan Siyasi Partiler

12 Eylül’ün ardından siyasi partilerin bütün faaliyetlerinin yasaklanması, askeri otoriteye dayanan bir yönetim yapısının oluşturulmasının ardından artık sırada ülkede bazı şeylerin normalleşmesi vardı. Gerek darbeyi yapan kadroların, gerekse ülke içerisinde ki

¹⁷⁹ *Siyasi Partiler Kanunu*, Kanun No:2820

¹⁸⁰ *Siyasi Partiler Kanunu*, Kanun No:2820

düşünürlerin ve grupların beklenti ve önerileri artık sivil bir yönetime geçilmesi idi. Bunun içinde gerekli olan çalışmalar yapılmaya başlanmış ve yeni siyasi yapının nasıl şekilleneceği belirlenmeye başlanmıştı.

Atılan ilk adımlardan biri hazırlanmış ve incelemiş olduğumuz siyasi partiler kanunu idi. Siyasi partiler kanunu ile yeni siyasi ortamın çerçevesi çizilmeye çalışılmış ve geçmişte aksaklıklara neden olan sıkıntılar giderilmeye çalışılmıştır. Artık siyasi hayatın vazgeçilmez unsurları olan siyasi partilerin kurulmasına izin verilmesi zamanı gelmişti.

Yaşanan gelişmelere değinmeden önce dönemin Başbakanı Bülent Ulusu'nun bu konu hakkındaki düşünce ve açıklamalarını gözden geçirmek faydalı olacaktır. Bülent Ulusu bu konu hakkında yaptığı bir konuşmasında''İstikrar sağlanmıştır, ancak memleket halen geçirdiği sıkıntıların etkisini hissetmektedir. Kazandığımız zemini sağlama almak için, parlamenter demokratik rejimin bütün müesseseleri ile işler hale getirilmesini hedef alan bu geçiş dönemi içinde itina ile hareket zarureti vardır.'' demiştir.¹⁸¹ Bu düşüncelerden de anlaşılacağı üzere ülkede demokratik siyasi hayatın yeniden başlaması için gerekliliğin üzerinde durulurken, yeni siyasi ortamın demokratik yapıdan uzak, devletin gözetim ve denetimi altında, kontrollü bir şekilde yönetilecek kadrolardan oluşmasının hedeflenmesi de açıkça belli oluyordu. Bunun üzerinde 12 Eylül öncesinde yaşanan siyasi ortamdaki sorunların yeniden yaşanmaması düşüncesi yatsa da oluşan ortam demokrasi açısından kaygı vericiydi.

Bu kaygıyı duymanın ne kadar haklı olduğunu Kenan Evren şu sözleriyle adeta onaylıyordu.''Partilerin çoğalmasını arzu etmemek lazım. Birçok arkadaşında arzu etmiyordur. Çünkü bunun zararını gördük. Ne geldiyse koalisyon hükümetlerinden geldi. Komünist idare bile, böyle beş-on kişilik, taviz koparan partilerin koalisyonundan daha iyidir.''¹⁸²

Siyasi partilerin kurulmasına izin verilmeden hemen önce MGK tarafından hazırlanan yasalardan dört tanesi yürürlükte kalmaya devam edecektir. Yasaklar içeren bu maddeler şu şekildedir.

1. Feshedilmiş partilerin eski mensupları partilerini ve kendilerini savunacak beyanda bulunamayacaklardır.

¹⁸¹ *Başbakan Bülent Ulusu'nun Konuşma, Demeç ve Mesajları*, Başbakanlık Yayınevi., Ankara, 1983, s:32

¹⁸² Erbil, Tuşalp, *Bin Tanık*, Tekin Yayıncılık, İstanbul, 1985, s.21

2. Yeni kurulan partiler, eski parti ve siyasileri suçlayıcı ya da savunucu beyanda bulunamayacak.

3. 12 Eylül'den itibaren MGK icraatı, Cumhurbaşkanı'nın beyanları ve sıkıyönetim komutanlarının yasakları ve kararları tartışılmayacak.

4. Anayasada özel yasak getirilmiş eski siyasilerin durumu değişmeyecektir.¹⁸³

Siyasi partilerin kurulmasına izin verilmesi sürecinde bu şekilde bir yasakları listesi yayınlamak adeta gelişmelerin istenilen çerçevelerin dışına çıkmamasını isteyen bir tavır izlenmesi demokrasi açısından kabul edilemeyecektir. Bu gelişmelerin ardından artık belirlenen yasaklarla beraber siyasi partilerin kurulup faaliyete geçmeleri de serbest bırakılmıştır. Bunun ardından yaşanan siyasi partilerin kurulması süreci işlemeye başlamıştır.

Birkaç hafta içinde 17 parti kuruldu. Bunların hemen hepsi kısa ömürlüydü, sadece ikisi kalıcı oldu. Bunlardan biri SODEP olarak bilinen, Sosyal Demokrasi Partisi idi. Partinin lideri 1938'den 1972'ye kadar Türkiye'nin siyasal hayatına hâkim olan İsmet İnönü'nün oğlu Erdal İnönü idi. SODEP'in kendi solunda ki seçmenlerin yanı sıra, kapatılan CHP'nin eski taraftarlarını da çekeceği umuluyordu. Diğerleri, Demirel'in Adalet Partisinin hiç kimseyi, en azından generalleri kandıramayan kılık değiştirmiş hali, Büyük Türkiye Partisi idi. Ancak generaller yeni bir siyasal ortam yaratmak istiyorlardı ve bu partiler geçmişini temsil ediyordu. Bu nedenle Büyük Türkiye Partisi kapatıldı ve parti önderleri yedi eski Cumhuriyet Halk Partisi yöneticisiyle birlikte gözü altına alındı. SODEP yasaklanmadıysa da MGK'nın adayları veto etme politikası, bu partinin Kasım seçimlerine girmesini engelledi.

Bu dönemin diğer önemli iki partisi de Kasım seçimlerine girmelerine izin verilen Anavatan Partisi ve Halkçı Partidir. Bunlardan Anavatan Partisi merkezin oylarına yönelen Turgut Özal'ın partisiydi. Halkçı Parti ise liderliğini Necdet Calp'ın yaptığı ve CHP'nin boşluğunu doldurma ümidinde olan bir parti idi.¹⁸⁴ Bu dönemde ki partileşme sürecini böyle özetledikten sonra önemli olan bu siyasi partileri inceleyeceğiz.

¹⁸³ *Cumhuriyet Gazetesi*, 25 Nisan 1983

¹⁸⁴ Ahmad, Feroz, *Modern Türkiye'nin Oluşumu*, Sormal Yayıncılık, İstanbul 1995, s.264–265

3.2.1. Milliyetçi Demokrasi Partisi

İlimli grup Başbakan Bülent Ulusu'nun bir devlet partisi kurmasını istiyordu ve Ulusu 17 Kasım'da, kendisine çağrı yapılması halinde bu görevi yerine getirebileceğini söyledi. Beş ay sonra, 13 Kasım 1983'te ise bu görevi üstlenemeyeceğini bildirdi. Bir gün sonra, Necdet Üruğ'a bağlı sertlik yanlılarıyla yakın ilişki içinde olan Emekli General Turgut Sunalp, merkez sağda bir devlet partisi kuracağını açıkladı.¹⁸⁵

25 Nisan 1983 günü Cumhuriyet Gazetesine verdiği bir demeçte Turgut Sunalp şu açıklamaları yapmıştır. "Ben işe başladığımdan bugüne kadar kesinlikle söylüyorum. Ben emir aldım bu işi yapacağım demedim. Bilakis bu işe kendim talip oldum ve bu işe başladım diyorum."

Turgut Sunalp yaptığı açıklamalarında kendisini Türkiye'ye yayılmış bir insan olarak görüyor ve ekibinin gücüne inancının tam olduğunu ekliyordu. Turgut Sunalp çalışmalarına başladıktan hemen sonra Celal Bayar'ı ziyaret etmiş ve bunun ardından Kenan Evren ile fikir alış-veriş yapmışlardır. Bu görüşmede Kenan Evren Sunalp'e aldığı kararların ve attığı adımların isabetli olduğunu belirtiyor ve mutakabat içerisinde olduklarını ekliyordu.¹⁸⁶

16 Mayıs 1983 günü kuruluş için gereken belgeler İçişleri Bakanlığına sunulmuş ve ardından kurucu listede yer alan partililer Anıtkabir'e ziyarette bulunmuşlardır. Böylece 41 kişilik listesiyle beraber Milliyetçi Demokrasi Partisi kurulmuş oluyordu.

41 kişilik kurucular listesinde yer alan isimler genel itibariyle toplumun genel kesimini temsil ederken yedi kişilik bir Danışma Meclisi üyesi de bu liste içerisinde yerini almıştır. Milliyetçi Demokrasi Partisi 67 il ve 510 ilçede örgütlenerek 6 Kasım seçimlerine katılmaya hak kazanmıştır.¹⁸⁷

Milliyetçi Demokrasi Partisi programında şu maddeye yer vermiş ve o zamanki siyasi ortamın bir özetini bize anlatır tarzda bir ifade edinmiştir. "12 Eylül harekâtının ruh ve felsefesi ile 1982 Anayasası ilkelerinin devlet, millet ve toplum için yaşama geçirmeye kararlı olduğu, 12 Eylül harekâtının amacı ruh ve felsefesi sadece anarşi ve terörü önlemek

¹⁸⁵ Ahmad, Feroz, *Modern Türkiye'nin Oluşumu*, Sormal Yayıncılık, İstanbul 1995, s.264

¹⁸⁶ *Cumhuriyet Gazetesi*, 6 Mayıs 1983

¹⁸⁷ *Cumhuriyet Gazetesi*, 25 Ağustos 1983

değil, birçok müesseseleriyle zaafa uğramış olan devleti ve demokratik parlamenter rejimi Atatürk İlke ve İnkılâpları doğrultusunda onarmaktır.’’¹⁸⁸

Milliyetçi Demokrasi Partisi, kuruluşundan hemen sonra 12 Eylül Darbesi'nin siyasal çizgisinin savunucusu olduğunu açıkladı. Milli Güvenlik Konseyi'nce desteklendiği, kollandığı ve yeni dönemin iktidar partisi olarak tasarlandığı izlenimini vermesine karşın 6 Kasım 1983 seçimlerinde, ağır bir yenilgiye uğradı. Oyların ancak % 23.27'sini aldı; 5'i listesindeki bağımsızlardan olmak üzere 71 milletvekilliği elde ederek üçüncü parti oldu. 25 Mart 1984'teki yerel seçimlerde de oyların % 6.96'sını elde ederek yalnızca üç il merkezinde belediye başkanlığı seçimini kazanabildi.¹⁸⁹ Parti daha sonra kendisini olağanüstü kongrede feshederek Anavatan Partisine katılmıştır.

3.2.2. Halkçı Parti

Sosyal demokrat çizgide ki siyasi boşluk doldurulmak istenirken bu konuda beklenen adımlar atılmıyor ve ciddi bir boşluk söz konusu oluyordu. Bu boşluğun doldurulması ve sosyal demokrat alanın buluşacağı bir partiyi kurma görevini Başbakanlık Müsteşarı Necdet Calp üstleniyordu. Bulduğu bu boşluğun doldurulması görevini kendi üzerine alan Calp belirlediği siyasi kriterlerle Halkçı Partiyi kurdu.

Necdet Calp partisinin kurulma aşamasında şu değerlendirmeleri yapıyordu.’’Türkiye'nin sosyal adaletçi, sosyal güvenlikçi, çalışanların refah seviyelerini arttıracak ve toplumda ki saygınlıklarını yükseltecek devletçiliğe ağırlık veren, öze teşebbüse ve mülkiyete karşı olmayan özgürlükçü bir programa ihtiyacı vardır.’’¹⁹⁰ Bu öngörüler eşliğinde partinin ilkeleri Halkçılık, Cumhuriyetçilik, Milliyetçilik, Devrimcilik, Devletçilik ve Laiklik olarak sayılıyordu. Böylece Halkçı Parti sosyal demokrat kimliğini ortaya koyarak belirlediği ilkelerle de CHP'nin ideolojisini bünyesinde barındırıyordu. Bu ilkelerden Halkçı Partinin benimsediği devletçilik ilkesi, ekonomi alanında da benimsediği politikayı ortaya koyuyordu. Halkçı Parti ekonomik alanda özel mülkiyete de yer verirken devletçilik politikalarının ekonomiye hâkim olması konusunun üzerinde duruluyordu. Ekonomi alanında üzerinde durdukları bir başka konuda tarım idi. Tarımın ülkenin sanayileşmesi alanında göz ardı edilemeyecek kadar önemli olduğu konusuna dikkat

¹⁸⁸ www.belgenet.com (14.04.2007)

¹⁸⁹ http://tr.wikipedia.org/wiki/Milliyet_Demokrasi_Partisi (14.04.2007)

¹⁹⁰ *Cumhuriyet Gazetesi*, 26 Nisan 1983

çekiyorlardı. Parti daha sonraları Sosyal Demokrasi Partisi ile birleşerek Sosyal Demokrat Halkçı Parti adını aldı.

3.2.3. Büyük Türkiye Partisi

12 Eylül'ün ardından sivil siyasi hayatın başlamasına izin verilmesi ve siyasi partilerin kurulmaya başlamasının ardından herkes eski siyasilerin tavrını büyük bir merak ile bekliyordu. Bu bekleyiş içerisinde, Bülent Ecevit beklenenin aksine siyasi tartışmalardan uzak durmuş fakat Süleyman Demirel Ecevit'in aksine siyasi arenadan uzak durmuyordu.

Süleyman Demirel eski siyasi kadrosu ve tabanıyla irtibatını koparmazken tam bu sırada Demirel'in yol arkadaşları yeni kurulacak parti için çalışmalarına başlamışlardı. Artık hedeflenen partinin kurulması aşamasına gelinmişti ve parti lideri olarak Emekli Orgeneral Ali Fethi Esener tercih edilmişti. Esener iddialı siyasi mesajlar vererek Türkiye'nin en güçlü partisi olacaklarını söylüyordu. Tüm bu gelişmelerin ardından tartışmalara Kenan Evren'de katılmış ve şunları söylemişti: "Parti kurma hazırlıkları tehlikeli bir gidiş içindedir. Daha ufak bir serbestlik verildiğinde bu kanunsuzlukları yapabilenler acaba bütün yasaklar kalktığında neler yapmazlar?"¹⁹¹

Kenan Evren'in bu açıklamasına bir cevap olarak kurucular listesinde yer alan ve partinin kurulma aşamasında önde gelen isimlerden biri olan Hüsamettin Cindoruk "İktidara geldiğimizde ele alacağımız ilk iş demokrasiyi onarmaktır. Biz milletin güvenliğini sağlamada ve korumada devletin demokratik otoritesini yetersiz sayan veya bu otoriteyi devlet terörü diye ilan eden sakat anlayışa karşıyız." demiştir.¹⁹²

Kurucular listesi olası vetolar göz önünde tutularak kalabalık tutulmuştur. Fakat partinin kurulması için gerekli başvurunun yapılmasının hemen ardından MGK gerekçeli kararında "Feshedilmiş bir siyasi partinin varlık ve felsefesinin devam ettirilmesi ihtirasının meydana getirdiği bir kin ve intikam bayrağı açmaya yeltendikleri açıkça ortadadır."¹⁹³ diyerek Büyük Türkiye Partisini feshetmiştir. Büyük Türkiye Partisinin siyasi hayatı sadece 10 gün sürmüştür.

¹⁹¹ *Cumhuriyet Gazetesi*, 15 Mayıs 1983

¹⁹² *Cumhuriyet Gazetesi*, 17 Mayıs 1983

¹⁹³ *Cumhuriyet Gazetesi*, 1 Haziran 1983

3.2.4. Sosyal Demokrasi Partisi

Sosyal demokrat tabanda Halkçı Partinin kurulmasının ardından, sol kanatta görüş ayrılıkları ortaya çıkmış ve Halkçı Partiden hem kopmalar olmuş hem de Halkçı Partiye mensup olmayan sosyal demokratlar yeni parti kurmak için harekete geçmişlerdir. Bu hareketin lideri de kısa zamanda belli oluyor ve Türk siyasetinde önemli yeri olan İsmet İnönü'nün oğlu Erdal İnönü Sosyal Demokrasi Partisini kurmak için hazırlıklara başlamıştı.¹⁹⁴

Erdal İnönü kurduğu partisi ile CHP'nin tabanını hedef alırken sosyal demokrat tabanın mensuplarını da kendi tarafına çekmeyi hedefliyordu. Fakat MGK'nın vetolarından nasibini alan bir diğer partide Sosyal Demokrasi Partisi oluyordu. Kurucu listesinde ki üyelerin büyük çoğunluğunun veto engeline takılmasının ardından parti 6 Kasım seçimlerine katılma hakkını kazanamıyordu.

3.2.5. Doğru Yol Partisi

Doğru Yol Partisi, Adalet Partisi geleneğini sürdürmek için bahsi geçen partinin eski mensupları tarafından kurulan Büyük Türkiye Partisinin MGK tarafından kapatılmasının ardından kurulmuştur. Kurucuların büyük çoğunluğu yine Adalet Parti'lilerden oluşuyordu. DYP'nin ilk genel başkanlığını Ahmet Nusret Tuna yaptı. Tuna'nın, Milli Güvenlik Konseyi tarafından veto edilmesi üzerine yerine 11 Temmuz 1983'de Yıldırım Avcı Genel Başkanlığa getirildi. DYP'nin 14 Mayıs 1985 yılında yapılan büyük kongresinde Hüsamettin Cindoruk genel başkan seçildi.¹⁹⁵

Doğru Yol partisi parti programında partinin sahip olduğu ilkeleri sıralayarak Doğru Yol Partisinin misyonunu tarif ediyorlardı. Buna göre Doğru Yol Partisi şu şekilde tarif ediliyordu. Buna göre Doğru Yol Partisi; Cumhuriyet'tir, Milli mücadeledir, demokrasidir, milli misaktır, Milli hâkimiyettir, Milli iradedir, Millet üstünlüğüdür, milliyetçiliktir, Milli birliktir, vatanı sevmektir, imandır, manevi değerlere inançtır, Laik Türkiye'dir, İnsan Haklarına Saygıdır, sevgi'dir. Atatürk'ü anlamaktır, Refah Devletidir,

¹⁹⁴ *Cumhuriyet Gazetesi*, 28 Nisan 1983

¹⁹⁵ www.belgenet.com (14.04.2007)

kalkınmadır, yapıcılıktır, inşadır, sanayileşmektir, tarım reformudur, imardır, adil gelir dağılımıdır, sabırdır, selamettir, adalettir, Hak yolu'dur, Millet yoludur.¹⁹⁶

Doğru Yol Partisi kuruluş amacı ve gayelerini de parti programında şu şekilde sıralamıştır.

- Doğru Yol Partisi, milli iradeyi üstün irade, nihai karar mercii olarak saymak ve saydırmak,
- Milli birlik ve beraberliği, ülke, bütünlüğünü, insan haklarına saygılı, milliyetçi, demokratik, sosyal bir hukuk devleti olarak kurulmuş bulunan Türkiye Cumhuriyetini, demokratik rejim ve parlamenter düzeni korumak ve kollamak;
 - Hür ve demokratik nizam içinde vatandaşın ve devlet güvenliğini sağlamak;
 - Millet haklarının, milli, manevi ve tarihi değerlerin savunucusu ve onlara sahip çıkmak;
 - Kalkınmayı hürriyet içinde, medeniyetçi ve hamleci bir anlayışla sağlamak;
 - Sosyal adaleti gerçekleştirmek, sosyal güvenliğe bütün vatandaşları kavuşturarak çaresizliği ortadan kaldırmak, refahı tabana yaymak ve böylece fukaralığı ve işsizliği sona erdirmek;
 - Türkiye'yi ezilmeyen horlanmayan, korkmayan, başı dik, yarınından emin hür insanların yaşadığı bir ülke, Türk Devletini güçlü, sayılan, dostluğu aranan bir büyük devlet yapmak gayelerini gerçekleştirmek;
 - Hürriyet, adalet, huzur ve refah içinde bir millet; güçlü, büyük bir ülke hedeflerine varmak için millete ve vatana hizmet etmek Doğru Yol Partisi'nin kuruluş sebebi ve gayesidir.¹⁹⁷

Doğru Yol Partisine, gerekli kurucu isimleri sayısını yakalaması, ülke çapında gerekli teşkilatlanmasını yapmasına rağmen, MGK tarafından 6 Kasım seçimlerine katılma hakkı verilmemiştir.

3.2.6. Anavatan Partisi

12 Eylül döneminden sonra kurulan ve Türk siyasetinde önemli olaylara ve gelişmelere neden olan ve lideriyle Türk siyasetinde büyük izler bırakan bir diğer partide

¹⁹⁶ *DYP Programı*

¹⁹⁷ *DYP Programı*, Madde:1

Anavatan Partisiydi. Anavatan Partisinin lideri Turgut Özal gerek kendisinin siyasi hayatıyla gerek partisinin önemi ile Türk siyasetinin geleceğinde yer alacaktı.

Turgut Özal gerek darbenin öncesinde gerekse sonrasında ülkenin önemli mevkilerinde görev almış bir bürokrattı. Özal Adalet Partisi iktidarının Planlama Müsteşarlığında büyük deneyimler kazanmıştır.¹⁹⁸ Hatta Özal yaptığı bir söyleşide o dönemde Demirel'in sağ kolu olduğunu belirtiyordu.¹⁹⁹ 24 Ocak kararlarının alınmasında ve darbenin ardından askeri yönetimin ekonomi yönetiminde görev almış olan Turgut Özal, siyasi hayata merkez sağ hedef alarak Anavatan Partisini kurarak girmiştir.

Turgut Özal kamu görevinde kazandığı deneyimlerle beraber bu dönemdeki kendisi gibi kamu görevi üstlenmiş olan arkadaşlarının da içerisinde yer aldığı 37 kişilik listesiyle Anavatan Partisini kuruyordu.

Partisinin amblemi bal petekleri ile donatılmış Türkiye haritası ve balarısıdır. ARI çalışkanlığı, PETEK aziz vatanımızın en ücra köşesine kadar mamur hale getirilmesini ifade etmektedir.²⁰⁰

Özal'ın listesinde MGK tarafından veto edilen isimler olmasına rağmen yeterli sayıyı yakaladığı için partisini kurma hakkını kazanmıştır. Anavatan Partisi 67 il ve 458 ilçede teşkilatlanarak seçimlere katılmıştır.²⁰¹

Anavatan parti programının 1.maddesinde partinin gayeleri şu şekilde sıralanmıştır; Anavatan Partisi:

- Milli hâkimiyeti ve milletin üstünlüğünü, millî birlik ve bütünlüğü her şeyin üzerinde telakki eden;
- Millet iradesinin tecellisinin ve millet hâkimiyetinin tesisinin ancak halkın serbest oyunun esas olduğu hür demokratik düzen içerisinde mümkün olabileceğine inanan,
- İnsan temel hak ve hürriyetlerini vazgeçilmez kabul eden,
- "Adalet mülkün temelidir" anlayışına sahip,
- Milliyetçiliği, millî ve manevi değerlere bağlılığı düstur ittihaz eden,

¹⁹⁸Hıfzı Veldet, Velidedeoğlu,*12 Eylül Karşı-Devrim*,Evrin Yayınevi.,İstanbul, 1985s.226

¹⁹⁹Mehmet, Barlas, *Turgut Özal'ın Anıları*, Birey Yayıncılık, İstanbul,2001,s.14

²⁰⁰*Anavatan Parti Programı*, Önsöz

²⁰¹*Cumhuriyet Gazetesi*,25 Ağustos 1983

- Cumhuriyetimizin kurucusu büyük önder Atatürk'ün ilke ve inkılâpları istikametinde muasır medeniyet seviyesine erişmeyi hedef alan,
- "Asıl olan fertlerin ve toplumun mutluluğudur" görüşü içerisinde sosyal adalete ve fırsat eşitliğine inanmış,
- İktisadi kalkınmanın hızlandırılmasını, işsizliğin ve fakirliğin kaldırılmasını, gelir dağılımı farklılıklarının azaltılarak refahını yaygınlaştırılmasını öngören,
- İktisadi gelişmede fertlerin teşebbüs gücünü esas kabul eden,
- Geleceğimizin teminatı olan gençlerimizin modern ve ileri Türkiye idealine bağlı, millî ve ahlâki değerlerimizi benimsemiş, ilmi düşünceye sahip, herkese karşı sevgi, saygı ve müsamaha besleyen medeni bir insan olarak yetiştirilmelerini millî eğitiminin esası sayan,
- Demokratik siyasî mücadelede tek yolu ikna, uzlaşma ve fikirlere hürmet olarak gören; hür, bağımsız, gelişmiş, itibarlı, büyük ve güçlü Türkiye idealine ulaşmayı gaye edinmiş bir siyasî partidir.²⁰²

Anavatan Partisi benimsediği siyasette diğer partilerin aksine ekonomide liberalizmi benimsemiştir. Devletin müdahalesinin en aza indirilmesi gerektiğini ve böylece iktisadi alanda daha hızlı, daha verimli ve daha ahenkli bir yapının oluşacağını programında belirtmiştir. Turgut Özal, devletin görevini sadece düzenleyicilik ve yönlendiricilik olarak tanımlıyor ve Türk siyasetinin alışık olmadığı bir yol benimsiyordu.

Özal parti programında tarıma da diğer partilerden daha farklı yer vermiştir. Tarımın önemini belirterek alışlageldiğin dışında tarımın üretim ve pazarlama aşamalarının üzerinde önemle durulmuştur.²⁰³

Özal'ın askeri yönetimin hemen ardından benimsediği bu liberal ve özgürlükçü tavrı halk tarafından kabul görmüştür. Bunun neticelerini kuruluşundan kısa süre yapılan seçimlerde kazandığı yüksek oylarla almış ve bu popülarite uzun süre sürmüştür.

3.3. 6 Kasım 1983 Milletvekili Seçimleri ve Birinci Anap Hükümeti

6 Kasım 1983 Milletvekili Seçimleri, içinde bulunulan dönem dikkate alındığında büyük önem taşımaktadır. 12 Eylül müdahalesinin ardından normale dönmek için atılan önemli adımlardan biri olan bu seçimler birçok farklı uygulamayı bünyesinde

²⁰² *Anavatan Parti Programı*, Madde:1

²⁰³ *Anavatan Parti Programı*, Madde:15

barındırmıştır. Seçimden önce hangi siyasi partilerin seçimlere katılıp katılamayacağı askeri idare tarafından belirlenmiş ve demokrasinin en önemli aracı olan seçimler, maalesef antidemokratik uygulamalara sahne olmuştur. Bu seçimlerin bir diğer özelliği de döneme damgasını vuracak olan Turgut Özal'ın sahneye çıkmasına zemin hazırlamasıdır. Seçimlere katılım oranının en fazla olduğu seçimlerden biri olarak da dikkate değer bir seçimdir. Seçimlere sadece askerlerin izin verdiği ANAP, MDP ve HP girebilmiştir. ANAP tüm diğer partilerden farklı olarak, daha özgürlükçü ve darbecilere daha uzak bir pozisyon çiziyordu. Bu nedenlerden dolayı halkta yönelimini ANAP'a çevirmiş ve beklenmedik bir oy yüzdesiyle ANAP tek başına iktidar şansını yakalıyordu. Seçimlerle ilgili sonuçlar şu şekildedir.

Tablo 2: Türkiye Geneli Seçim Sonuçları:²⁰⁴

Toplam Sandık	:	82.124
Toplam Seçmen	:	19.767.760
Toplam Kullanılan Oy	:	18.246.572
Toplam Geçerli Oy	:	17.351.520
Katılım Oranı	:	% 92,30
Milletvekili Sayısı	:	400

1983 Milletvekili Genel Seçimi		
Seçim Tarihi	:	6 Kasım 1983
Nüfus	:	47.864.000
İl	:	67
Seçim Çevresi	:	83
Seçmen / Nüfus Oranı	:	% 41,30
Seçim Sistemi	:	Çifte Barajlı d'Hondt (%10)
Kadın Milletvekili (Sayı-Oran)	:	12 - % 3,00
Yeni Milletvekili (Sayı-Oran)	:	343 - % 85,75
Eski Milletvekili (Sayı-Oran)	:	57 - % 14,25

²⁰⁴ <http://www.belgenet.net/ayrinti.php.yil> (1.10.2007)

ANAP 212 Milletvekilliği kazanmış, ancak Bingöl listesindeki isim eksikliği nedeniyle 1 milletvekili eksik çıkarmıştır.

Ü.Haluk Bayülken - Antalya, Sabahattin Özbek - Bursa, C.Tayyar Sadıklar - Ç.Kale, Bülend Ulusu - İst. MDP listelerinden bağımsız olarak seçildiler.

Tablo 3: Oyların Partilere Göre Dağılımı ve Milletvekili Sayıları:²⁰⁵

S.	Parti Adı	Oy Oranı	Toplam Oy	M.V. Sayısı
1	ANAP	45,14	7.833.148	211
2	HP	30,46	5.285.814	117
3	MDP	23,27	4.036.970	71
4	BAĞ.	1,13	195.588	

1983 yılı seçimlerinin analizini tablolardan yapmaya çalıştığımızda önemli birçok noktayı anlamak mümkün olacaktır. Bunlardan ilki 12 Eylül'ün ardından yapılan ilk seçimlerde, halkın darbelere tepkisi olarak yüksek oranda seçimlerde katılmasıdır. Kayıtlı olan 19.767.760 seçmenden 18.246.572'i seçimlerde oy kullanmak için sandık başına gitmiştir. Bunu oransal olarak hesapladığımızda karşımıza %92.30 gibi büyük bir rakam çıkmaktadır.

Partiler açısından ortaya çıkan sonuçlara bakıldığında ise, hemen hemen bütün seçimlerde karşılaştığımız, seçim sistemimizin sebep olduğu bir durumla yüz yüze geliyoruz. ANAP %45,14 oranında oy almasına rağmen, milletvekili sayısının %52,88'ini elinde bulundurmuştur.

Seçimlerde ikinci parti ise Halkçı Parti olmuştur. Halkçı parti %30,463 oranında oy alarak mecliste 117 sandalyeye sahip olmuştur. Böylece 12 Eylül sonrasında oluşan ilk meclisin, ilk ana muhalefet partisi de Halkçı Parti oluyordu. Halkçı Parti kendisinden beklenen görevi elde etmiştir fakat iktidar partisi MDP değil ANAP olmuştur. Askeri

²⁰⁵ <http://www.belgenet.net/ayrinti.php.yil> (1.10.2007)

yönetim tarafından iktidar partisi olması hedeflenen MDP seçimlerden istediğini alamamış ve %23,266 oy oranıyla sadece 71 sandalye elde edebilmiştir.

Seçim sonuçlarını sağ ve sol görüşler açısından değerlendirdiğimizde ise karşımıza sağ kanadın baskın üstünlüğü çıkıyordu. ANAP ve MDP' nin oy oranları %68,41 ve toplam milletvekili sayıları 282 idi. Bunun karşısında ise Halkçı partinin oy oranı sağ partilerin oy oranının yarısı kadar bile değildi. Bu tabloya bakarak 12 Eylül sonrasında sağ görüşün yükseldiği ve sola darbe vurulduğu gözden kaçmamaktadır.

Kadın milletvekillerinin meclis içerisindeki oranı sadece %3 ve sayısı 12'dir. Bu sayı Cumhuriyet tarihimize hiçbir zaman çok olmamasının bilinmesine rağmen, bu mecliste de kadın vekillerin sayısının oldukça az olduğu bir gerçektir. Milletvekillerinin 343'ü yeni isimlerden oluşurken, 57'si daha önceden de milletvekili olan isimlerdir. Meclis bu yeni isimlerle beraber neredeyse tamamı yenilenmiş bir meclistir.

Turgut Özal tek başına iktidar olacak çoğunlukta oy aldıktan sonra I. Özal Hükümetini kurmuş ve meclisten, 115 ret ve 65 çekimser oya karşılık 213 oyla güvenoyu alarak süreci tamamlamıştır.²⁰⁶ Turgut Özal bakanlar kurulunu kurmadan önce, bakanlık vereceği hiçbir isimle fikir alış verişi yapmadan, kimseye danışmadan kabineyi belirlemiş ve liste herkes için sürpriz olmuştur.²⁰⁷

Hükümetin kurulmasının ardından çalışmalara başlanmış ve Yıldırım Aktürk, Hasan Celal Güzel, Mehmet Keçeciler, Adnan Kahveci ve Hüsnü Doğan tarafından oluşturulan bir ekip önemli çalışmalar ortaya koymuşlardır. Bunlardan bazıları; bakan sayısını 23'e düşürerek devlet teşkilatını küçültmek, hazine müsteşarlığını kurmak ve bazı bakanlıkları birleştirmektir.²⁰⁸ Ekonomiden Sorumlu Devlet Bakanı Ve Başbakan Yardımcısı Kaya Erdem, çok kısa bir sürede ekonomik reform ve yapısal değişikliklerle alakalı kanun hükmünde kararnamele, bakanlar kurulu kararlarını, bakanlık tebliğlerini ve kanun tasarılarını hazırlamıştır.²⁰⁹

ANAP elde ettiği üstün çoğunluğunda etkisiyle kısa sürede kendi politikalarını hızla uygulamaya koymaya başlamıştır. Artık Türkiye için eski dönemden çok farklı,

²⁰⁶ Bülent, Tanör, "*Siyasal Tarih (1980-1995)*", *Türkiye Tarihi 5: Bugünkü Türkiye Tarihi 1980-1995*, Yayın Yönetmeni: Sina Akşin, 3. Basım, Cem Yayınevi, İstanbul, 2000, s:60

²⁰⁷ Orhan, Tokatlı, *Kırmızı Plakalar: Türkiye'nin Özallı Yılları*, 1. Baskı, Doğan Kitapçılık, İstanbul, 1999, s:45

²⁰⁸ M. Ali, Birand, Yalçın, Soner, *The Özal: Bir Davanın Öyküsü*, Doğan Kitapçılık, İstanbul, 2001, s:204

²⁰⁹ Arcayürek, Cüneyt, *Demokrasi Dönemecinde Üç Adam*, Bilgi Yayıncılık, Ankara, 1999, s:205

yepyeni bir dönem başlıyordu. Özal, hükümetin ilk yılları askerlerle arasını iyi tutmaya gayret etmiştir. Özellikle MGK'nın yetkilerini göz ardı etmeyen hükümet, güvenlik konuları ve daha birçok konuda önerileri ve teklifleri dikkate almıştır. Sıkıyönetim uzatma-kaldırma, olağanüstü hal ilanı gibi konularda MGK'nın almış olduğu kararlara uyulmuştur. Bu ve benzeri konular göz önüne alındığında, sivil bir dönem olmasına karşın, askerlerin etkilerinin devam etmekte olduğu aşikârdır. Bu dönemde önemli bir gelişmede 6 Kasım 1986'da yapılan referandum ile siyasi yasakların kaldırılmasıydı. Böylece Bülent Ecevit DSP'nin, Süleyman Demirel DYP'nin, Alparslan Türkeş Milliyetçi Çalışma Partisinin, Necmettin Erbakan RP'nin Genel Başkanlığına gelmişlerdir.²¹⁰ Türk siyaseti açısından önemli olan bu gelişme çok fazla tartışma konusu olmuştur. Özal ilk önce yasakların kalkmasına karşı olan tavrı nedeniyle eleştirilere maruz kalmış, ardından da ismi geçen siyasilere haklarını teslim eden kişi olarak bahsedilmiştir. Yapılan referandumda 75.066 oy fark ile yasaklar kaldırılmıştır. Bu noktada dönemin Cumhurbaşkanı Kenan Evren'in itirafları gayet ilgi çekicidir. Evren'in ifadelerine göre yapılan referandumda havalimanları ve gümrüklerdeki hayır oylarının sayılmasına Özal engel olmuştu. Eğer bu hayır oyları da hesaba katılsaydı, siyasilerin yaşının kalkması mümkün olmayacaktı. Evren'e göre Demirel, Ecevit, Türkeş ve Erbakan'ın yeniden siyasi hayata dönmesinin sebebi Özal'dır. Özal yaptığı bu hareketle belki Türk siyasetinin gelişimi ve özgürlüğü açısından çok önemli bir adım atmıştı, fakat özellikle ilerleyen yıllarda kendisi ve partisine karşı büyük rekabete girecek olan, iktidarı partisinden elinden alacak kadar güçlenecek Demirel ve Erbakan'ı siyaset sahnesine yeniden kazandırmış oluyordu.²¹¹

Özal, hükümet ve parti üzerinde mutlak bir otoriteye sahipti. Parti içi atamaları yaparken başkalarına danışma yolunu pek tercih etmezdi. Bakanların ve atadığı bürokratların en büyük özelliklerinden biri Özal'ın otoritesine tabi olmalarıydı.²¹²

Yaşanan ilklerden biride Vural Arıkan'ın bakanlıktan alınmasıydı. Vural Arıkan'ın bakanlıktan azlini öngören kararname Özal tarafından Evren'e gönderilmiş ve Evren'in onayından sonra Arıkan bakanlıktan alınmıştır. Böylece bakan azli yöntemi ilk kez kullanılmıştır. Bir diğer önemli gelişmede ismi yolsuzluğa karışan İsmail Özdağlar'ın bakanlıktan istifa etmesi üzerine, açılan meclis soruşturması sonucunda Yüce Divan'a

²¹⁰Bülent, Tanör, "Siyasal Tarih (1980–1995)", *Türkiye Tarihi 5: Bugünkü Türkiye Tarihi 1980–1995*, Yayın Yönetmeni: Sina Akşin, 3. Basım, Cem Yayınevi, İstanbul, 2000, s:60

²¹¹ <http://www.yenisafak.com.tr/arsiv/2006/mart/03.html> (06.03.2008)

²¹² Feroz, Ahmad, *Modern Türkiye'nin Oluşumu*, Sormal Yayıncılık, İstanbul, 1995, s:228

gönderilmesidir.²¹³ Görüldüğü gibi bu dönemde liberal söylemlerle ön plana çıkmış olan Özal, tek başına hareket etme eğilimi ile birçok liberal değerden ödün vermiştir.

3.4. 29 Kasım 1987 Milletvekili Seçimleri ve İkinci ANAP Hükümeti

1987 seçimleri için bahsedilmesi gereken ilk şey, yapılan referandum sonucunda siyasi yasakları olan liderlerin yasaklarının kalkması ve seçimlere katılmasıdır. Bu gelişme 83 seçimlerinden farklı olarak daha normale dönen bir ortamda seçimlerin yapılmasını sağlamıştır. Artık o dönemin önemli siyasilerinden olan isimler partilerinin başına geçmişlerdi. Ecevit DSP'nin, Demirel DYP'nin, Türkeş MÇP'nin, Erbakan ise RP'nin Genel Başkanları durumun daldardı. Bu gelişmeler demokrasi açısından normale dönmeyi sinyallerini verirken, iktidarda bulunan çoğu liderin yaptığı gibi Özal'da bazı antidemokratik girişimlerde bulunmuştur. Özal seçim kanununda kendisine avantaj, diğer partilere ise dezavantajlar getiren bir takım düzenlemeler yapmaktan geri kalmamıştır. Bu seçimden önce küçük partileri saf dışı bırakan kontenjan sistemi düzenlenmiş, bunun yanında ön seçim ve propaganda yasağı getirilmiştir.²¹⁴

Yapılan seçimin Türk siyasi hayatındaki bir diğer önemi ise seçimlere katılım oranıdır. 83 seçimlerine katılımda hayli yüksekti, fakat 87 seçimlerine katılım oranı %93,28 gibi oldukça yüksek bir rakamdaydı.

Tablo 4:Türkiye Geneli Seçim Sonuçları: ²¹⁵

Toplam Sandık	:	99.166
Toplam Seçmen	:	26.376.953
Toplam Kullanılan Oy	:	24.603.541
Toplam Geçerli Oy	:	23.971.629
Gümrük K. Seçmen Sayısı	:	48.820
Gümrük K. Kullanılan Oy	:	48.820
Gümrük K. Geçerli Oy	:	47.942
Katılım Oranı	:	% 93,28
Milletvekili Sayısı	:	450

Tablo 5: 1987 Milletvekili Genel Seçimi

²¹³ Orhan, Tokatlı, *Kırmızı Plakalar: Türkiye'nin Özallı Yılları*, 1. Baskı, Doğan Kitapçılık, İstanbul, 1999, s:55

²¹⁴ Bülent, Tanör, "Siyasal Tarih (1980–1995)", *Türkiye Tarihi 5: Bugünkü Türkiye Tarihi 1980–1995*, Yayın Yönetmeni: Sina Akşin, 3. Basım, Cem Yayınevi, İstanbul, 2000, s:69–70

²¹⁵ <http://www.belgenet.net/ayrinti.php> (22.10.2007)

Seçim Tarihi	:	29 Kasım 1987
Nüfus	:	52.561.000
İl	:	67
Seçim Çevresi	:	104
Seçmen / Nüfus Oranı	:	% 50,18
Seçim Sistemi	:	Çifte Barajlı d'Hondt + Kontenjan (% 10)
Kadın Milletvekili (Sayı-Oran)	:	6 - % 1,33
Yeni Milletvekili (Sayı-Oran)	:	229 - % 50,89
Eski Milletvekili (Sayı-Oran)	:	221 - % 49,11

Tablo 6: Oyların Partilere Göre Dağılımı ve Milletvekili Sayıları:²¹⁶

Parti Adı	Oy Oranı	Toplam Oy	M.V. Sayısı
ANAP	36,31	8.704.335	292
SHP	24,74	5.931.000	99
DYP	19,14	4.587.062	59
DSP	8,53	2.044.576	
RP	7,16	1.717.425	
MÇ	2,93	701.538	
IDP	0,82	196.272	
BAĞ.	0,37	89.303	

Yukarıdaki tablolara bakarak seçim sonuçlarını değerlendirmeye çalışırsak birçok önemli nokta karşımıza çıkmaktadır. ANAP bu seçimlerden de %36,31'lik oy oranıyla birinci parti olarak çıkmıştır. ANAP'ın 83 seçimlerine göre oy kaybetmesi dikkati çeken bir diğer noktadır. Ecevit'in DSP'si seçim barajının altında kalmış, sol partilerden SHP %22 oy oranı ile ikinci parti olmuştur. Bir diğer muhalefet partisi de DYP olmuş ve Demirel kısa sürede partisine barajı geçirmeyi başarmıştır. Baraj engeline takılan diğer iki önemli parti ise RP ve MÇP'dir. Bu seçimler neticesinde de sağ partilerin büyük üstünlük sağlandığı görülmektedir. Oluşan yeni meclisin yarıya yakını yeni vekillerden oluşuyordu ve milletvekillerinin içerisindeki kadın sayısının daha da azaldığı görülmektedir.

²¹⁶ <http://www.belgenet.net/ayrinti.php> (22.10.2007)

Bahsedilmesi gereken bir diğerkonuda milletvekillerinin belirlenmesi sürecidir. Çünkü 83 seçimlerine katılacak milletvekillerinin isimleri üzerinde askeriyeenin büyük etkisi olmuştur. Fakat bu seçimler gayet normal bir ortamda gerçekleştiği için 83 seçimlerinde yaşanan bu sıkıntı tekrarlanmamıştır.

Özal oy kaybederek elde ettiği bu hükümet zamanında artık büyük sıkıntılarla karşılaşacaktır. 12 Eylül'ün mirası olarak mevcudiyetini koruyan antidemokratik yasalar ve uygulamaların Özal tarafından değiştirilmemesi büyük tepkilere neden olmuştur. Ekonomide istenilen hedeflerin yakalanamaması, uygulanan antidemokratik bazı politikalar, parti içerisinde yaşanan başkaldırmalar Özal'ı zor duruma sokuyordu. Kabine içerisinde yaşanan Kaya Erdem'in istifası sonucunda Özal kabinede köklü değişiklikler yapmıştır. Bakanlar Kurulunu neredeyse baştan aşağı değiştiren Özal gücünü yenilemek ihtiyacı duymuştur.²¹⁷

Özal 89 yılında yapılan yerel seçimlerde de başarısızlıkla karşılaşınca artık partiden ayrılmak için zamanın geldiğini anlamış ve Cumhurbaşkanlığı'na aday olmuştur. Muhalefetin boykot ettiği seçimlerde Özal kendi partisinin verdiği oylarla Türkiye Cumhuriyeti'nin 8. Cumhurbaşkanı seçiliyordu. Böylece ANAP'ın Özallı yılları sona eriyor, Özal devlet yönetimine artık Cumhurbaşkanı olarak devam ediyordu.

3.5. Özal Hükümetleri Döneminde Ekonomik ve Siyasi Yapı

3.5.1. Ekonomik Yapı

Özal dönemine bakıldığı zaman yönetimin ekonomik ve siyasi yapısında yaşanan gelişmeler, Özal'ın vizyonunu ve misyonunu anlamak açısından önemli bilgileri içermektedir.

3.5.1.1. 24 Ocak Kararları ve Sonuçları

1970'li yılların başından itibaren Türkiye ekonomisi çeşitli sıkıntılarla karşı karşıya kalmıştır. Bunun nedenleri arasında diğerküçük ekonomilerin olumsuz etkilerinin ülkemiz ekonomisi üzerinde ki sarsıcı etkileri sayılabilmektedir. Fakat esas olarak incelendiğinde karşımıza siyasilerin aldığı kararlar neticesinde baş gösteren sorunlar olduğu rahatça anlaşılmaktadır. 1972 yılında Erim'in Türk Lirasını nominal olarak revalüe etmesi kurun

²¹⁷ Feroz, Ahmad, *Modern Türkiye'nin Oluşumu*, Sormal Yayıncılık, İstanbul, 1995, s:232

aşırı değerli konuma gelmesine neden olmuştur. Asıl amaçlanan ülke içerisinde üretilmeyen sanayi girdilerinin dışardan temin edilmesi isteğidir. Buda beraberinde hiç istenmeyen bir sonuç olan dış ticaret açığının büyümesine neden olmuştur.²¹⁸ Bu şekilde ülkeyi tamamen dışa bağımlı hale getirmenin ve ilerleyen zamanlarda da yabancı ülkelerde yaşanan büyük fiyat artışları gibi daha birçok neden ülkemizi 1970'lerin sonuna doğru içinden çıkılmaz bir hale sokmuştur. Zaten ülke içinde KİT'ler tarafından yapılan üretimin fiyatlandırılması da birçok siyasi kaygıdan dolayı doğru bir şekilde gerçekleşmiyordu. Enflasyon oranları fiyatlara yansıtılmazken, gereğinden çok fazla seviyelere ulaşan istihdam gayet normal bir şekilde bu kuruluşların verimlilik amacından sapmasına neden oluyordu. Devlet tüm bu zarar kalemlerinin finansmanını da tekrar borçlanarak gidermeye çalışınca artık 24 Ocak kararlarının alınması için gerekli çoğu şart gerçekleşmiş oluyordu.²¹⁹

Bülent Ecevit Başbakanlığı döneminde IMF ve Dünya Bankası gibi önemli kuruluşlar, Türkiye'nin ekonomik alanda yaşamakta olduğu sorunları aşmak için bazı önemli tavsiyelerde bulunmuşlardır. Bunlar;

1- Enflasyonu yavaşlatmak için sıkı para politikası uygulanmalı ve KİT sorununa çözüme ulaştırılmalıdır. Kamuda ve özel sektörde ücret artışlarının denetim altına alınması öncelikler arasında yer almalıdır.

2- Devalüasyon yapılmalı ve Türk Lirasının dış değeri gerçekçi bir düzeyde korunmalıdır.

3- Yatırımlara fazla kaynak ayrılmamalı ve kalkınma hızı düşürülmelidir.²²⁰

Bu gelişmelerin ardından Ecevit bu raporda yer alan şartların gerçekleştirilmesinin mümkün olmadığını belirtmiş ve dönemin siyasilerinden olan Demirel'de şiddetli eleştirilerde bulunmuştur. Bu eleştirileri yapan Demirel 1979 yılında yapılan ara seçimlerle ikinci parti olmasına rağmen Başbakan olmuştur. İşte tam bu dönemler ülkenin ekonomik olarak darboğaz yaşadığı sürecin en vahim zamanları idi. Üretim tamamen durma noktasına gelmiş ve halk en temel ihtiyaçlarını bile karşılamakta büyük zorluklarla karşılaşıyorlardı.²²¹ Bu sıkıntılı ortamda Başbakan olan Demirel daha sonra Türkiye'nin uzun yıllarına damga vuracak olan Turgut Özal'ı Başbakanlık Müsteşarlığına atıyordu.

²¹⁸ A.Asaf, Savaş, "24 Ocak İstikrar Programı", www.akat.bilgi.edu.tr (13.12.2007)

²¹⁹ Bakır, Eşref, "Planlı Kalkınma Yılları", www.ebnet.sitemynet.com (13.12.2007)

²²⁰ Emin, Çölaşan, *24 Ocak Bir Dönemin Perde Arkası*, Milliyet Yayınları, 1985, s:9

²²¹ A.Asaf, Savaş, "24 Ocak İstikrar Programı", www.akat.bilgi.edu.tr (13.12.2007)

Artık ekonomi Özal'ın ellerindeydi ve Demirel Özal'dan acil olarak bir istikrar programı hazırlamasını istiyordu. Özal kısa süre içerisinde hazırlıklarını tamamlayarak, Demirel'le çeşitli zamanlarda görüşmeler yaparak genel esasları oluşturmaya çalışıyordu. Hazırlıklar tamamlanma aşamasına gelmişti fakat ülke 12 Eylül'e yaklaşan bu süreçte siyasi olarak çok zorlu günler geçiriyordu. Ülkede her gün birileri öldürülüyor, suikast ve bombalama olayları, anarşi gittikçe gücünü artıyordu. Bu kadar gerilen ortamın ardından Genel Kurmay Başkanlığı Başbakan'a bir uyarı mektubu göndererek yapılacak ihtilalin sinyallerini veriyordu. Tüm bu sebeplerden dolayı hazırlanan ekonomik istikrar politikaları bir türlü hayata geçemiyordu.²²² Gelişmeleri takip eden Özal sonunda hazırladıkları istikrar politikalarını Genel Kurmay'da verdiği bir brifingle komutanlara sundu ve Kenan Evren'in desteğini aldı. Böylece 24 Ocak tarihinde kararlar meclisten geçirildi.

Özal 24 Ocak kararlarıyla esas olarak serbest piyasa düzenini sağlamayı hedeflemiştir. Fakat kararların geneline bakıldığında, azgın enflasyonun denetim altına almayı, içerde arz talep dengesini, dışarıda ödemeler dengesini sağlamayı hedeflediği görülmektedir. Bu hedeflere ulaşmak için yapılması gereken şeyler teker teker ele alınmıştır. Bunlardan önemli olan bir kısmı şunlardır;

- İç pazara dönük ithal ikamesi modeli yerine ihracata yönelik sanayileşme modelinin benimsenmesi,
- Aşırı değerlenmiş döviz kuru yerine gerçekçi kur politikasının benimsenmesi ve bunu sağlamak için radikal devalüasyonlardan kaçınılması,
- Faiz hadlerinin devletin değil, piyasada ki fon arz ve talebinin belirlemesi,
- Yüksek faizin yanı sıra sınırlı para-kredi politikasının da iç talebi, dolayısıyla enflasyonu denetleyici bir araç olarak kullanılması,
- Fiyat denetimlerinin mümkün mertebe kaldırılması ve fiyatların arz-talebe göre piyasada belirlenmesinin sağlanması,
- Kamu kesimince üretilen temel mallarda sübvansiyonların kaldırılması ya da azaltılması, böylece bu mallarda hatırı sayılır zamların çekinmeden yapılması,
- KİT reformu yapılarak bu kuruluşların karsız istihdam depoları olmaktan kurtarılması,
- Bir yandan kamu harcamaları kısılrken, diğer yandan kapsamlı bir vergi reformuyla bütçe denkliğinin sağlanması,

²²² Emin, Çölaşan, *24 Ocak Bir Dönemin Perde Arkası*, Milliyet Yayınları, 1985, s:101

• Yabancı sermayeyi özendirmek için yeni önlemler alınması, bu arada devlet tekelindeki kimi üretim alanlarının da yerli ve yabancı özel sermayeye açılması.²²³

24 Ocak Kararlarının alınmasının ardından Özal 1981 yılında düzenlenen 2. İzmir İktisat Konseri'nde alınan kararları ele alırken şu sözleri sarf ediyordu; ‘‘ Ekonomik hayata devletin müdahaleci rolü yerine tanzim ve teşvik edici ve genel olarak muhtelif menfaatleri telif edici ve bu suretle verimi artırıcı rolü ağırlık kazanmalıdır. Ekonominin tabii kanunları vardır. Bu kanunların dışına çıkarak nehri tersine akıtmaya çalışmayalım. Ekonomide arz-talep sistemi varken fiyat kontrollerine dayanmak karaborsa ve çifte fiyatı doğurmaktadır. Para, döviz ve emtia fiyatlarının serbestçe teşekkül edilebildiği bir vasatta ekonomik sistemleri çökerten bu nevi hastalık görülmeyecektir.’’²²⁴

24 Ocak kararlarıyla ilk hedeflenen şey döviz gelirlerinin artırılmasıydı. Bunun için ihracat teşvik edilmiş ve ihracatın artmasıyla beraber cari açığı kapatılmaya çalışılmıştır. Bu nedenle 24 Ocak 1980 tarihinde TL %49 oranında devalüe edilerek dolar kuru 47 TL'den 70 TL'ye çıkarılmıştır. 1 Temmuz 1981 tarihinden itibaren ise günlük kur ayarlamasına geçilmiştir. İhracatın teşvik edilmesi için kur ayarlamalarının yanında kredi sağlamak, vergi indirimini kolaylığı göstermek gibi birçok düzenleme gerçekleştirilmiştir. Bu uygulamaların neticesinde ihracat gelirleri 3 yılda 2 katına çıkmış ve 5 milyar dolar olan cari açığa 1981 tarihinde 4,2 milyar dolara gerilemiştir.

İhracatın yanında ithalatta da liberal gelişmeler sağlanmış, kotalar oldukça düşük seviyelere indirilmiş ve yasak olan ithal malların satın alınmasına olanak sağlanmıştır. Böylece yeteri kadar üretilmeyen ya da dağıtımında aksaklıklar görülen malların fiyatlarında gözlenen aşırı yükselmenin, karaborsacılığın, kaçakçılığın ve dolayısıyla haksız kazançların önüne geçilmiştir. Bu olumlu gelişmelerin yanında ithalat ilerleyen yıllarda cari açığı fazlalaştırmış ve 1987 yılında 14.2 milyar dolara yükselmesine neden olmuştur.

Cari açığın finansmanı için önemli olan bir diğer noktada yabancı sermayenin ülkeye çekilmesidir. Çıkarılan Yabancı Sermaye Teşvik Kararı ve Çerçeve Kararnamesi ile 1980'de 97 milyon dolar olan yabancı sermaye 1987'de 665,2 milyar dolara yükselmiştir. Aynı şekilde yabancı sermayeli kuruluşların sayısında da çok büyük artışlar yaşanmıştır.

²²³ Osman, Ulugay, *24 Ocak Deneyimi Üzerine*, Hil Yayınları, 1984, s:21

²²⁴ Turgut, Özal, *II. İzmir İktisat Kongresi Konuşması*, 1981,s: 26

Ülkenin yaşadığı sorunların başında gelen enflasyon oranları da, uygulanan deflasyonist politikalarla önemli ölçüde düşürülmüştür. Merkez bankası para arzını kademeli olarak düşürmüş, sağlık ve eğitim gibi sosyal harcamalar azaltılmış, vergiler artırılmış, kredi faizleri ile vadeli tasarruf mevduatı faizleri tümüyle serbest bırakılmış ve daha birçok önlem alınmıştır. 1980’de %110 olan enflasyon oranları, 1987’de %38,7 düzeylerine gerilemiştir.²²⁵

3.5.1.2. Askeri Yönetim (Ara Rejim) Döneminde Ekonomi Politikaları

Askeri yönetim, siyasal yönelimlerinde sergilediği tutucu baskıları ekonomi alanına da yayma eğiliminde bulunmuştur. 12 Eylül askeri yönetimi sermayenin gelişmesi için işgücü piyasasını, askeri denetim altında tutmayı tercih etmiştir. Bu yönelimler neticesinde sendikal faaliyetler askıya alınmış, grev yasağı getirilmiş, ücret görüşmeleri toplu iş görüşmeleri yönteminden uzaklaştırılmış ve TL’nin hakim olduğu bir piyasa sistemi kurulmaya çalışılmıştır.²²⁶ Aslında ilk bakıldığında katı tedbirler gibi görülen bu uygulamalar, beklide o dönemin ekonomisinin düzeltilmesi için gerekli görülüyordu. Çünkü ekonomi olabildiğince kötü durumdaydı ve bu durumdan kurtulmak için 24 Ocak kararlarının hayata geçirilmesi gerekiyordu. Askeri yönetimde bu kararların hayata geçirilmesinde karşılaşılabilecek zorlukları ortadan kaldırmak için kendince gerekli önlemleri almaya gayret ediyordu.

Bu yönetim tarzının uygulandığı ara rejim döneminde ilk önce alınan tedbir kur politikalarının düzenlenmesi oluyordu. 1980’de bir devalüasyon yapılmış ve ardından günlük kur ayarlamasına gidilmiştir. Döviz kuru enflasyonun üzerinde seyrettiği için, ileriki yıllarda TL yabancı paralar karşısında değer kaybetmeye devam etmiştir. Dövizde yaşanan bu gelişmelerin yanında ihracatı teşvike yönelik uygulamalar gündeme geliyor ve bunun yanında ithalata yönelik kısıtlamalarda kaldırılmaya başlanıyordu.²²⁷

1982 Anayasası’nda sermaye-emek ilişkilerinde açıkça emek aleyhtarı tavır alan hükümler yer almış, bunun yanı sıra askeri rejimin çalışma hayatına ilişkin olarak giderayak çıkardığı bir dizi yasal düzenleme de işgücü piyasasının yasal ve kurumsal yöntemlerle disiplin altına alınmasını sağlamıştır. Bu yıllarda emek aleyhindeki politikalar sadece örgütlü işçi sınıfına dönük olmamıştır. Memur maaşlarında, emekli

²²⁵ Mustafa, Sönmez, *Türkiye Ekonomisinde Bunalım*, Belge Yayınları, 1982, s:152–154

²²⁶ Korkut, Boratav, *Türkiye İktisat Tarihi, 1908–2002*, İmge Kitabevi, Ankara, 2004, s:147–148

²²⁷ Gülten, Kazgan, *Ekonomide Dış Açık Büyüme*, Altın Kitaplar Yayınları, İstanbul, 1985, s:383

ikramiyelerinde, kıdem tazminatlarında, tarıma dönük destekleme politikalarında da büyük boyutlu gerilemeler görülmüştür. Nominal ücretlerin YHK tarafından belirlendiği bir dönemde fiyat kontrollerinin tümü 1980'yi izleyen yıllarda kaldırılmıştır. 1980 yılındaki genel fiyat hareketlerinin çok üstünde gerçekleşen KİT zamlarından sonra kamu kesimi fiyat ayarlamaları genel fiyat hareketlerini başa baş izlemiştir. KİT'lerin finansal durumu bu nedenle askeri rejim yıllarında rahatlamıştır. Bu etken vergi yükünde ve tahsilâtında ılımlı düzenlemeler ile bütçe harcamalarında küçük boyutlu tasarruflarla birleşince kamu kesimi dengeleri önceki dönemlere göre 1981–1983 yıllarında düzelmesi sonucunu vermiştir. Finansal sistemde serbestleşme IMF ve iş çevrelerinin desteğiyle 1980 Temmuzunda vadeli mevduat ve kredi faizlerinin serbest bırakılmasıyla başlamıştır. Küçük bankaların ve mantar gibi çoğalan bankerlerin başlattığı faiz yarışı kısa bir süre sonra kontrol edilemez hale gelmiş, 1982 yılı içinde büyük bir finansal kargaşa ile sonuçlanmıştır.²²⁸

Ara rejim döneminde bahsedilen uygulamalar ve gelişmelerin yanında daha birçok şey yaşanmıştır. Birçok skandal ortaya çıkmış, politikaların bazıları başarıya ulaşırken, bazıları istenilmeyen sonuçları beraberinde getirmiştir. Fakat olaya zamanın şartları ve radikal kararlar içeren 24 Ocak kararlarını da dahil ederek düşündüğümüzde aslında gerekli katı uygulamaların hayata geçirilmeye çalışıldığını görürüz.

3.5.1.3. Özal'ın Ekonomi Anlayışı

Özal iktidara gelişinin ardından misyonunu gerçekleştirmek için ilk olarak ekonomik konularda istikrarı sağlamaya çalışmış ve değişimi en fazla ekonomik konularda gerçekleştirmeye çalışmıştır. Özal'ın ekonomi anlayışını tam olarak kavrayabilmek, anlayabilmek açısından ilk olarak başvurulması gereken kaynak, kurucusu olduğu Anavatan Partisinin programıdır. Özal ekonomi açısından parti programında yeni açılımlara yer vermiş ve kayda değer birçok ifadeleri programın içerisinde barındırmıştır.

Parti programının daha önsöz kısmında, partinin genel nitelikleri belirtilirken, bunlardan biri olarak da serbest pazar ekonomisine dayalı bir rekabet piyasasını kabul ettiklerini ifade etmişlerdir. Hemen ardından giriş kısmında partinin ekonomik hedefleri şu şekilde özetlenmeye çalışılmıştır; ” Cehalet, işsizlik ve fakirlik mutlaka ortadan

²²⁸Korkut, Boratav, *Türkiye İktisat Tarihi, 1908–2002*, İmge Kitabevi, Ankara, 2004, s:151

kaldırılmalı, refah tabana ve geniş kitlelere yayılmalıdır. Bölgeler arasındaki gelişmişlik farkları asgariye indirilmelidir. Konut meselesi kısa zamanda netice alıcı, doğru bir yola mutlaka sokulmalıdır. Devlet-vatandaş münasebetlerinde yeni bir anlayışla, itimat esas alınarak bürokratik işlemler asgariye indirilmelidir. Devleti vatandaşa rakip değil, onun gücünü ve kabiliyetini geliştiren, teşvik eden bir yardımcı olarak görüyoruz.” Bu sayılanlarda bizim açımızdan en önemli nokta devlete biçilen roldür. Liberal anlamda önemli bir söylem olan bu ifade bireyi ön plana çıkaran ve devleti sadece düzenleme ve denetleme çalışmalarıyla sınırlandırmayı hedefleyen bir açılımı ifade etmektedir.²²⁹

Programın 8. maddesini oluşturan partinin planlama hedefleri de şu şekilde belirtilmiştir; “ Kaynak ve tasarrufların arttırılması ve en iyi şekilde kullanılması, sosyal ve iktisadî gelişmenin hızlandırılması, fakirliğin kaldırılması, işsizliğin yok edilmesi, farklılıkların adil ve pratik ölçüler içinde giderilmesi, refahın ahenkli ve dengeli olarak kitlelere yayılması planlamada ana hedefimizdir.” Böylece esas alınan hedefin toplumun zenginleştirilmesi ve bu süreç içerisinde refahın ve edinimlerin toplumun çeşitli sınıfları arasında eşit olarak dağıtılmasının olduğu görülmektedir.

Çalışmamızın bu başlığını ilgilendiren programın en önemli kısmı “ İktisadi Politikalar” başlığını taşıyan ikinci bölümdür. Ülke ekonomisinin mevcut yapısında tespit edilen sorunlar sıralanırken, bunların giderilmesinin partinin iktisadi gelişme politikasının esasını teşkil ettiği söylenmiştir. Serbest Pazar ekonomisinin tercih edilmesi üzerinde tekrar durulurken, dış borçlanma ve dış yatırımları karşılıklı menfaatlerin dengelenmesini öngören bir anlayış içerisinde faydalı buldukları da belirtilmiştir. Parti programında bu belirlenen hedeflere ulaşmak için genel ilkeler belirlenmiş ve sıralamıştır. Bunlar;

- Tasarrufların teşviki; tasarrufların ve kaynakların verimli ve süratli bir şekilde kullanımıyla, yatırım ve üretim artışının, istihdam imkânlarının geliştirilmesi,
- Dış ödemeler dengesinin istikrarlı ve sürekli çözüme kavuşturulması, ihracatın artırılarak, millî gelir içindeki payının yükseltilmesi; dış müteahhitlik, taşımacılık,
- Enflasyonun çok düşük seviyelerde tutulması, fiyat istikrarının sağlanması,
- İktisadi, mali, para ve kredi politikalarında karar bütünlüğünün sağlanması ve uygulamanın ahenk içinde yürütülmesi, olarak belirtilmiştir.²³⁰

²²⁹ <http://www.belgenet.com/parti/program/anap-1.html> (17.12.2007)

²³⁰ <http://www.belgenet.com/parti/program/anap-1.html> (17.12.2007)

İktisadi kalkınmada devletin rolü belirtilirken, devletin asli görevinin istikrarı sağlamak olduğu söylenmiştir. Bu nedenle devlet gerek ülke içinde, gerekse ülke dışında vatandaşlarının güvenliğini ve ihtiyaçlarını karşılamalı ve onlara yardımcı olma görevini yerine getirmelidir. Bu söylenenlere göre devlet düzenleyici işlemlerini yapmalı, ortaya çıkan aksaklıkları giderici tedbirler almalı, gerekli teşvik düzenlemelerini hayata geçirmeli ve bireysel girişim önündeki engelleri kaldırmakla görevli ve yükümlüdür. Devlet bu tanzim ve düzenleme faaliyetlerini yaparken de ayrıntılara müdahale etmemeli, genelle ilgilenmelidir. İktisadi faaliyetlerde devlet vatandaşın rakibi değil, aksine ona hizmet eden, gelişmesini kolaylaştıran bir yardımcıdır.

Devletin ticari ve sanayi alanına girmemesi esas olarak kabul edilse de, özellikle geri kalmış bölgelerde ihtiyaç duyulan yatırımları gerçekleştirmeli fakat en kısa zamanda da bunların devrini millete yapmalıdır.

Devletin ekonomik alandaki rolünü bu şekilde tanımlayan Özal, hedeflediği ekonomik sistemin temel yapı taşları olarak da kişisel işletmeler, kooperatif ve şirketleri saymıştır. Esas olanın devletin dışında kişilerin elinde yer alan sermayenin en verimli yatırımlara yönlendirilmesi ve yetersiz kaldığı noktalarda devletin teşvik eden rolünü üstlenmesidir.

Vergileme konusuna da yer veren Özal vergilerin az, basit ve kolay anlaşılabilir, adil, ödeyebilme gücüne dayanan ve israfı önleyici tarzda olması gerektiğini savunmuştur.²³¹

Sanayi konusunda da şimdiye kadar bahsedilen genel çerçeveye aynı söylemde olan Özal, belirlediği sanayi programının ilkelerini şu şekilde sıralamıştır;²³²

- Sanayinin bütün yurda pratik ve gerçek ölçülerde yayılması için devletin altyapı ve hizmet yatırımlarını yapması,
- Sanayi tesislerinin düşük maliyette ve düzenli olması için organize sanayi bölgelerine önem verilmesi,
- Yatırımların ve ihracatın teşvik edilmesi,
- Sanayideki aşırı gümrük korumalarının makul seviyelere getirilmesi,
- Teknoloji ve mühendislik bilgisinin memlekete kolay akışının temini,

²³¹ <http://www.belgenet.com/parti/program/anap-1.html> (17.12.2007)

²³² <http://www.belgenet.com/parti/program/anap-1.html> (17.12.2007)

- Kamu İktisadi Teşebbüsleri'nin zaman içerisinde millete devredilmesi,
- Sanayide devlet tekelleri dahil, tekellerin kaldırılması,
- Enerji ve maden konularında gelişmenin hızlanması için fertlere ve fertlerin meydana getireceği kuruluşlara devletin tespit edeceği esaslar dahilinde yatırım ve işletme hakkı verilmesi,
- Dış yatırımların teşviki için karşılıklı menfaatleri dengeleyen istikrarlı bir ortamın tesis edilmesi.

Hizmet sektörünün öneminden de bahseden Özal, hizmet sektörüne verilen önemin artırılması gerektiği üzerinde durmuştur. Bunun yanın da esnaf ve sanatkarlarla ilgi olarak da şu cümleye yer verilmiştir. “ İktisadi ve sosyal yapımızın temel unsurlarından saydığımız esnaf ve sanatkarların kredi ve pazarlama imkânlarının, sanayi ilişkilerinin iyileştirilmesi; eğitim, bilgi ve teknik yardım yönünden güçlendirilmeleri, küçük sanayi sitelerinin geliştirilmesi, mesleki dayanışmayı teşvik edici tedbirlerin alınması gerekmektedir.”

Özal dönemine genel olarak göz atıldığı zaman geçmiş dönemlere göre belirli değişikliklerin yaşandığı kolayca göze çarpmaktadır. Dünyada ki ekonomik sistemlerin gelişmelerini de iyi gözlemleyen ve Türkiye’yi bu gelişmelerin gerisinde bırakmamak isteyen Özal ekonomik yapıda liberal adımlar atmak için girişimlerde bulunmuştur. Gerçektende Türkiye ekonomisi hem yapısal, hem de dönemsel sorunlarla karşı karşıyaydı.²³³

Özal bu adımlardan ilkin bürokratik dönemde gerçekleştiriyor ve 24 Ocak kararlarının tam merkezinde yer alıyordu. 24 Ocak kararlarıyla önemli bazı yapısal değişimler hedefleniyor ve ihtiyaçlar doğrultusunda yeni bir tedbir paketi hazırlanıyordu.

Asıl önemli gelişmeler, Özal’ın 1983 seçimleri ile iktidara gelmesinden sonra yaşanmaya başlanmıştır. Özal, artık ekonomide serbestlik zihniyetini oturtmaya çalışıyor, ekonomide ki korumacılık ve yasakçılık eğilimlerini ortadan kaldırmaya çaba harcıyor, kısacası serbest piyasa ekonomisine geçmeyi hedeflemiştir. İthalat yasakları kaldırılarak dış ticaret serbest hale getirilmiş, ithalattan alınan gümrük vergileri azaltılmıştır. Devlet harcamalarını daha çok alt yapı çalışmalarına yönlendirmeye çalışmıştır. KDV

²³³ <http://www.belgenet.com/parti/program/anap-1.html> (17.12.2007)

uygulanmasına geçilmiş, Türk Parasını Koruma Kanunu kaldırılmış, özelleştirme konusu özel bir önem verilerek hayata geçirilmeye çalışılmıştır.²³⁴

Özal dönemi değerlendirildiği zaman göz önünde tutulması gereken en önemli nokta, büyüme hızlarıdır. DPT'nin yayınladığı raporlara göre bu yıllar içerisindeki büyüme hızları sektörler açısından tabloda şu şekilde belirtilmiştir.²³⁵

Tablo 7: Sektörler Açısından Büyüme Hızı

YILLAR	1980	1981	1982	1983	1984	1985	1986	1987	1988	1989
TARIM	1.7	0.1	6.4	0.1	3.5	2.4	7.9	7.1	8.0	-11.3
SANAYİ	-6.0	7.4	4.9	8.0	10.1	6.3	8.7	9.6	3.1	3.0
MADENCİLİK	-4.1	-7.3	-5.5	7.5	7.9	11.9	-6.3	4.2	8.7	-3.7
İMALAT SANAYİ	-6.4	9.5	5.4	8.7	0.2	5.5	9.6	9.9	1.8	3.1
ENERJİ	-4.5	7.0	11.6	2.2	11.0	7.8	15.5	10.9	9.8	7.1
HİZMETLER	0.8	3.7	3.5	3.9	5.3	4.0	6.4	6.8	4.1	3.9
İNŞAAT	0.8	0.4	0.5	0.6	1.9	2.9	8.3	6.7	2.3	1.0
TİCARET	-2.4	7.4	4.5	6.9	8.0	4.6	9.4	9.8	3.8	5.8
ULAŞTIRMA- HABERLEŞME	0.6	0.9	2.2	3.2	7.7	4.8	4.5	6.4	3.0	2.0
DEVLET HİZMETLERİ	5.8	4.0	5.4	4.2	2.6	3.3	3.7	4.8	6.5	6.5
DİĞER HİZMETLER	1.6	3.2	3.3	2.6	4.5	3.7	5.7	5.1	4.1	2.2

Şimdi Özal Hükümetleri döneminde yaşanan bu ekonomik gelişmeleri ayrı başlıklar altında biraz daha ayrıntılı bir şekilde ele almaya çalışacağız.

3.5.1.3.1. İthalat ve İhracat

İthalat ve ihracat konusuna bakıldığında ilk olarak karşımıza 24 Ocak kararlarının etkileri çıkmaktadır. Döviz değerleri bu dönemlere artık günlük olarak belirleniyor, TL özellikle dolar ve mark gibi yabancı paralar karşısında önemli oranda ve sürekli olarak

²³⁴ <http://www.belgenet.com/parti/program/anap-1.html> (17.12.2007)

²³⁵ www.dpt.gov.tr (02.01.2008)

değer kaybediyordu. Zaten hedef olarak belirlenen ihracat oranının artırılması açısından bu uygulamalar gerekliydi ve belli bir süre içerisinde gözle görülür iyileşmeler elde edildi. TL'nin eskisine göre daha değersiz duruma gelmesi, ülke içerisinde üretilen malların diğer ülkeler için daha ucuz fiyata elde edilmesine ortam hazırladı. Döviz TL karşısında bu dönemde ortalama olarak %67 oranında değer kazanmıştır.²³⁶ Uygulanan bu politika neticesinde ihracat artış sağlamaya başladı. Fakat ihracatın artırılması için TL'nin değersiz duruma getirilmesi politikası kısa vadede iyileşme sağlarken, sanayinin ve üretim tesislerinin gelişmesi ve geliştirilmesi açısından olumlu bir sonuç yaratamamıştır.²³⁷ İhracata yönelik sanayileşme gelişmezken, iç talebin baskı altına alınarak daraltılması neticesinde, ihraç edilebilir ürün fazlaları ihracatın temelini oluşturdu.²³⁸ Türkiye'nin bir ihracat politikasının olmaması istenilmeyen bu sonucun ortaya çıkmasına neden olmuştur.

Bu dönemde döviz kurunun ihracat üzerinde ki etkisi hükümetin kontrolünde bulunmasına rağmen yaşanan birkaç gelişme göz önüne alındığı zaman esas olarak TL'nin istenmese de değer kaybına uğradığı görülmektedir. Bunun en açık örneği 70'li yıllarda yaşanan birinci ve ikinci petrol şokudur. Bu şoklar neticesinde zaten kısıtlı olan döviz rezervlerimiz iyice erimiş ve neticesinde istenmeyecek noktalarda dış açık meydana gelmiştir.²³⁹

Elbette ki ihracatın artırılmasında ki tek etken döviz kurunda yapılan müdahaleler değildi. Özal döneminde diğer dönemlere nazaran, ihracat sektörü önemli teşvikler elde etmiştir. Hatta bu teşvikler ilerde kötüye kullanılarak hayali ihracat gündeme gelecektir.

Uygulanan diğer bir politikada, ülke içerisinde ki reel gelirlerin düşürülmesi oldu. İhracatın artırılması için iş gücü ucuzlatıldı. Tabi bundan işçi kesimi büyük oranda zarar görse de ihracatın artırılması için bu maliyete katlanıldı. Böylece uygulanan istikrar programının faturası bir anlamda çalışan kesime çıkarılmış oldu. Bu noktada ihracat açısından değinilmesi gereken bir başka noktada İran-İrak savaşıdır. Komşu ülkelerde yaşanan bu savaş nedeniyle, gerek savaş zamanında gerekse sonrasında Türkiye komşularına büyük oranda ihracat sağlamış ve bu da ihracat rakamlarımızın artmasında etkili olmuştur.

²³⁶Vahit, Bıçak, *Liberalizmin İncelenmesi Friedrich Naumann Vakfı'nın Türkiye'de On Yıllık Siyasi Çalışması: Uluslararası Konferans*: Ed: Vahit Bıçak, Ankara, 4-6 Mayıs 2001, s:22

²³⁷ Tefvik, Çavdar, *Türkiye'de Liberalizm*, İmge Kitabevi, Ankara, 1992, s:228

²³⁸Vahit, Bıçak, *Liberalizmin İncelenmesi Friedrich Naumann Vakfı'nın Türkiye'de On Yıllık Siyasi Çalışması: Uluslararası Konferans*: Ed: Vahit Bıçak, Ankara, 4-6 Mayıs 2001, s:23

²³⁹ Vahit, Bıçak, *Liberalizmin İncelenmesi Friedrich Naumann Vakfı'nın Türkiye'de On Yıllık Siyasi Çalışması: Uluslararası Konferans*: Ed: Vahit Bıçak, Ankara, 4-6 Mayıs 2001, s:21

Özal kendi kişisel çabalarını da göstererek yabancı ülkelerde ki müteahhitlik hizmetlerinin de artırılmasını sağlamıştır. Ayrıca 1980'den sonra ülkeye gelen yabancı turist oranının artması neticesinde de önemli döviz gelirleri elde edilmeye başlandı. Turizm özellikle II. Özal hükümeti döneminde artış sağladı.²⁴⁰

Hayata geçirilen bu uygulamalar neticesinde Özal, ülkeyi döviz darboğazından çıkarmayı başardı. İhracat gelirleri, turizm gelirleri, müteahhitlik gelirleri ve diğer yurtdışı gelirleri neticesinde ülke içerisinde ki döviz miktarı önemli ölçüde arttı. Zaten bunun neticesinde 1989 yılında TL tam konvertibl ilan edildi.

Özal döneminde ithalatta geniş ölçüde liberalleştirildi. Böylece ülke içerisinde ithalata dayalı yatırımlar artmaya başladı. İthalatın serbestleşmesiyle beraber tüketim mallarının üretimi de artmış ve talepte bu oranda genişlemiştir.²⁴¹ İthalattaki serbestleşmeyi analiz edebilmek açısından şu nokta önemlidir. Artık ithalatı serbest mallar listesi kaldırılarak, yerine ithalatı izne bağlı ürünler listesi yayınlanmaya başlanmıştır.²⁴²

Özal açısından o dönemin iş dünyası değerlendirildiği zaman ortaya Özal'ın kendine has olan girişimcilik ruhuyla ülkemizin iş adamlarına adeta yeni dünyalar açmaya çalıştığını görmekteyiz. Gerçektende bu döneme kadar dış dünyayla ilişkileri çok kısıtlı ve belirli seviyelerde olan ülkemiz iş adamları, Özal'ın girişimleri neticesinde artık çok daha geniş noktalardan ticari yönelimlerini gerçekleştirmeye başlamışlardır. Yabancı yatırımlar için ülke dışına giden iş adamlarıyla beraber Özal bizzat gitmiş ve önemli yardımlarda bulunmuştur. Özal iş adamlarına ‘‘ Sanayi, ticaret, ihracat ve ithalat artık devletin değil, sizin işiniz.’’ diyordu.²⁴³

Özal döneminde yaşanan bu gelişmelerin yanında, bankaların ve firmaların yurt dışında döviz tutmalarına ve yabancı sermayelerden borçlanmalarına izin verilmesi, yurtiçinde ki kişilerin ise döviz tevdiat hesabı açarak döviz tutmalarına izin verilmesi gibi önemli gelişmeler yaşanmıştır.²⁴⁴

Özal tüm bunların yanında ülke içerisinde ki üretimi artırmak ve sermaye oranını yükseltmek için yabancı sermayeyi ülke içine çekmek için girişimlerde bulunmayı bir

²⁴⁰ <http://www.takvim.com.tr/2007/07/11/eko101.html> takvim gazetesi (28.12.2007)

²⁴¹ Korkut, Boratav, *Türkiye İktisat Tarihi, 1908-2002*, İmge Kitabevi, Ankara, 2004, s:152

²⁴² Tevfik, Çavdar, *Türkiye'de Liberalizm*, İmge Kitabevi, Ankara, 1992, s:235

²⁴³ <http://makale.turkcebilgi.com/kose-yazisi-sami-uslu-turgut-ozal-ne-dedi-ne-oldu.html> (28.12.2007)

²⁴⁴ Bülent, Tanör, *"Siyasal Tarih (1980-1995)", Türkiye Tarihi 5: Bugünkü Türkiye Tarihi 1980-1995*, Yayın Yönetmeni: Sina Akşin, 3. Basım, Cem Yayınevi, İstanbul, 2000, s:166

zorunluluk olarak görmüştür. Bu amaca ulaşmak için çeşitli teşvikler sağlanmış ve neticesinde 1980'lerin ikinci yarısında yabancı sermayenin girişi büyük bir artış göstermiştir. Rakamsal olarak yabancı sermaye miktarı 1987 yılında 500 milyon, 1988 yılının ilk dokuz ayında ise 600 milyon dolar seviyelerine ulaşmıştır.²⁴⁵

Fakat Özal'ın bu öncülük vizyonu çok uzun sürmemiş ve 1987 yılından sonra performansında önemli olumsuzluklar görülmüştür. Bu da normal olarak ekonominin birçok alanında negatif etkiler yaratmaya başlamıştır.²⁴⁶

3.5.1.3.2. Vergi Sistemi

Özal vergi konusunda yeni açılımlar yapmaya çalışırken verginin basit, açık, kolay anlaşılabilir ve herkesin ödeme gücüne uygun seviyelerde olması gerektiği üzerinde durmuştur. Özal vergilendirme konusunda iki noktaya dikkat çekerek bu noktaları önemsemiştir. Birincisi verginin harcamalar üzerinden alınması gerektiği düşüncesidir. Zaten Özal bu düşüncesini ilerde hayata geçirmek için gerekli düzenlemeleri yapacaktır. İkinci bir nokta ise verginin düz oranlı ve düşük seviyeli olarak belirlenmesi gerekliliğidir. Özal bu uygulamalar neticesinde vergi gelirlerinin hedeflenen oranlarda artacağını ümit etmektedir.²⁴⁷

Özal döneminde ülke IMF ile bir kez daha ciddi bir şekilde yüz yüze gelmek zorunda kalmıştır. Ülkenin içinde bulunduğu durum neticesinde geçmiş zamanlarda olduğu gibi tekrar IMF ile ilişkiler kaçınılmaz hal almıştır. Kaçınılmaz hal almıştır, çünkü kredi sıkıntısı çeken Türkiye'ye IMF' in vereceği olumlu not ve referanslar ülke için büyük kredi imkânları sunacaktır. Zira IMF' in "Bu ülke benim kontrolümde, stand-by anlaşmasının yükümlülüklerini yerine getirmeye başladı" gibi söylemleri diğer ülkelere bu ülkeye kredi imkânı sağlayabilirsiniz demek anlamına geliyordu.²⁴⁸

IMF' in önümüze koyduğu politikaların içerisinde kamu harcamalarının azaltılarak, kamu gelirlerinin artırılması da vardı. Zaten Türkiye'nin 1980'den öncede var olan kamu açıkları artarak devam ediyordu. Bunun nedeni de kamu gelirlerinin kamu

²⁴⁵ Tevfik, Çavdar, *Türkiye'de Liberalizm*, İmge Kitabevi, Ankara, 1992, s:229

²⁴⁶ Vahit, Bıçak, *Liberalizmin İncelenmesi Friedrich Naumann Vakfı'nın Türkiye'de On Yıllık Siyasi Çalışması: Uluslararası Konferans*: Ed: Vahit Bıçak, Ankara, 4-6 Mayıs 2001, s:22-24

²⁴⁷ http://www.canaktan.org/canaktan_personal/canaktan-arastirmalari/degisim/aktan-ozalin-degisim-modeli.pdf (29.12.2007)

²⁴⁸ Vahit, Bıçak, *Liberalizmin İncelenmesi Friedrich Naumann Vakfı'nın Türkiye'de On Yıllık Siyasi Çalışması: Uluslararası Konferans*: Ed: Vahit Bıçak, Ankara, 4-6 Mayıs 2001, s:22

harcamalarından sürekli olarak düşük olmasıdır. Ülke gelirleriyle harcamaların ancak küçük bir kısmını karşılayabiliyor, geri kalan ise devlet bütçesine açık olarak yansıyor. Vergilendirme konusunda yine büyük bir yük ücretli çalışanlar üzerine yönlendiriliyordu. 1980’li yıllarda ücretlilerin ödedikleri verginin vergi gelirine oranı %40 civarlarındaydı. Ücretlilerin üzerinde ki vergi yükünün artmasına karşılık ücret gelirleri de git gide düşüş gösteriyordu. Bu uygulama ilerleyen zamanda kamu gelirlerini de olumsuz yönde etkilemiştir. 1970 yılında vergi gelirlerinin GSMH’ ye oranı %20,3 iken, 1984 yılında %17,7 düzeylerine düşmüştür.

Vergi gelirleri artırılmaya çalışılırken aslında kamu gelirleri oransal olarak azalma gösteriyordu. Bunun en belirgin nedenlerinden biri ihracat yapan girişimcilere ödenen vergi iadelerinin büyük rakamlara varması idi. İhracatı artırmak için yapılan bu girişim olumsuz etkisini kamu gelirleri üzerinde göstermiştir. Bu anlamda devletin gösterdiği bir diğer özveri ise ülke içerisinde yapılan yatırımlar konusunda idi. Yapılan yatırımlar için devlet yatırım indirimleri sağlıyordu. Bu oran 1981–1989 yılları arasında 49 trilyon 754 milyon TL düzeyinde idi. Böylece devlet zaten az olan gelirlerini kısma devam ediyor, bunun yanında destek ve özendirme politikaları gereğince harcamalarını artırıyordu. Tabii o dönemde yatırım ve üretimi artırmak için zorunlu olarak görülen bu uygulamalar, devlet gelirleri açısından ele alındığında olumsuz neticeler doğurmaktadır.²⁴⁹

Özal döneminde vergi konusunda yaşanan belkide en önemli gelişme, 1985 yılında Katma Değer Vergisi’nin(KDV) kabulü oldu. Vergi sisteminde temel bir değişiklik olan bu uygulama vergi yükünü büyük oranda tüketicilerin üzerine kaydırmıştır. Sermaye sahiplerinin vergi yükü açısından rahatlatılması, buna karşılık tüketici kesiminin vergi ödemeye daha fazla mecbur kılınması, vergi adaleti açısından da kabul edilebilir değildir.²⁵⁰ Bu uygulamaya karşın Özal hükümeti istenilen vergi gelirlerini yine elde edemiyordu. TÜİK’ in verilerine bakarak değerlendirme yapmaya çalıştığımız zaman, kamu gelirlerinin yıldan yıla giderek artış gösterdiğini görmekteyiz. Kamu gelirlerine ait rakamlar; 1981 ile 1990 arasında %0,7 gibi bir artış gösterirken, kamu harcamaları %3,5 gibi bir artış göstermiştir.²⁵¹ KDV’nin uygulamaya geçirilmesinin ardından vatandaş ödediği verginin bir kısmını geri alabilmek için vergi iadesi uygulamasıyla da tanışmış oldu.²⁵² Devlet artan kamu harcamalarını vergi gelirleriyle karşılayamayınca doğal olarak

²⁴⁹ Kemali, Saybaşı, *İktisat, Siyaset, Devlet ve Türkiye*, Bağlam Yayıncılık, İstanbul, 1992, s:182

²⁵⁰ Korkut, Boratav, *Türkiye İktisat Tarihi, 1908–2002*, İmge Kitapevi, 8. Baskı, Ankara,2004, s:154

²⁵¹ www.tuik.gov.tr (29.12.2007)

²⁵² http://www.forumgazetesi.com/yazar_detay (29.12.2007)

iç ve dış borçlanmaya gitmiş ve bu da zamanla ekonomimizde yapısal bozuklukların baş göstermesine neden olmuştur.

3.5.1.3.3. Özelleştirme

Özal'ın liberal söylemleri ve açılımları kaçınılmaz olarak özelleştirme politikasına ağırlık vermesini gerektirmekteydi. Özal eğitim, sağlık, sosyal güvenlik, alt yapı hizmetleri de dâhil olmak üzere tüm alanlarda şartların el verdiği ölçüde özelleştirmeye gidilmesi, devletin olabildiğince ekonomik alandan uzaklaştırılması gerektiğini savunuyordu. Bu konuda Özal ‘ Türkiye'nin içine girmesi gereken 2. değişim döneminin hedefi, kamu sektörünü bütün ticari ve sınaî faaliyetlerden çıkartmak olacaktır. Telefon ve elektrik dâhil, kamu hizmet sektörlerinin de önemli bir kısmından çıkmalıdır.’ demiştir.²⁵³

Türkiye’de özelleştirme konusunda ilk olarak ele alınması gereken nokta Kamu İktisadi Teşebbüsleri (KİT) olmuştur. Çünkü KİT’ler uzun zamandır ülkenin başına büyük sıkıntılar açmıştır. Uzun zamanlar önce kurulmuş olan KİT’lere karşı hemen hemen her iktidar karşı çıktığını söylemiş fakat önemli bir düzenleme yapma girişiminde bulunmamışlardır. Yapılması gereken şey KİT’lerin birer arpalık olmaktan çıkarılarak, ileri teknolojileri kullanan, iç ve dışta rekabet olanaklarına sahip olan kurumlar haline getirilmesi idi. Fakat bunun devlet tabiiyetinde gerçekleştirilmesi ortaya çıkan tablolara göre imkânsız görünüyordu. Bu açıdan KİT’lerin hemen ve acilen özelleştirilmesi gerekliliği kendini gün geçtikçe daha fazla hissettiriyordu. Ancak dikkat edilmesi gereken şey özelleştirmeler yapılırken bazılarında bu kurumların peşkeş çekilmemesi ve yabancı şirketlerin hâkimiyetine zemin hazırlanmamasıydı.²⁵⁴

Tüm bu sebeplerden dolayı artık KİT’lerin düzenlenmesi için gerekli liberal adımların atılması gerekiyordu. Gerek Özal’ın söylemlerinde gerekse hayata geçirilen düzenlemelerde KİT’lerin devlet üzerindeki yükünü hafifletici tedbirler alınmaya çalışılıyor ve KİT’lerin gerçekleştirdiği üretimin ve sağladığı katma değerini şahsi girişim eliyle gerçekleştirilmesi sağlanmaya çalışılıyordu.

KİT’lerin özelleştirilmesi için yasal düzenlemelerin de yapılması gerekiyordu ve bunun için ilk düzenleme 1984 yılında 2983 sayılı kanun ile yapılmıştı. Bu kanunun 2. maddesi gereğince 3. maddede tanımlanan kamu malları ve işletmelerine ait olan

²⁵³ http://www.canaktan.org/canaktan_personal/canaktan-arastirmalari/degisim/aktan-ozalin-degisim-modeli.pdf (29.12.2007)

²⁵⁴ Tefvik, Çavdar, *Türkiye’de Liberalizm*, İmge Kitabevi, Ankara, 1992, s:234

işletmelerin işletme haklarının gelir ortaklığı senedi ve hisse senedi şeklinde devredilmesi öngörülüyordu. Ayrıca bu yasa ile ‘‘Toplu Konut ve Kamu Ortaklığı İdaresi’’ kurularak kanunun uygulanması esasları ve karar yetkisi bu kurula veriliyordu.²⁵⁵

Özelleştirme ile ilgili ikinci yasal düzenleme ise yine 1984 yılında yapılan 233 sayılı KHK’ nin 38. maddesidir. Maddeye göre özelleştirme için Toplu Konut ve Kamu Ortaklığı İdaresi’ne verilmiş olan karar alma yetkisi, Ekonomik İşler Yüksek Koordinasyon Kurulu’na verilmiş olup, uygulama esasları yine bu kurumda kalmıştır. Bu madde daha sonra 1986 yılında uygulanamayacağı gerekçesiyle yürürlükten kaldırılmıştır.²⁵⁶

En kapsamlı yasal düzenleme 1986 yılında 3291 sayılı kanun ile gerçekleştiriliyordu. Bu yasada yapılabilecek özelleştirme yöntemleri sırayla şu şekilde sayılıyordu. Bunlar,²⁵⁷

- Kiralama yöntemi
- Hisse senetlerinin satışı yöntemi
- İşletme hakkı devri yöntemi
- Devir ve tavsiye yöntemi
- Doğrudan satış yöntemidir denilmiştir.

Özelleştirmenin amaçlarında ki öncelik sırası da şu şekilde belirtilmiştir,²⁵⁸

- Pazar güçlerinin ekonomiyi harekete geçirmesine imkan verilmesi,
- Verimliliğin ve randımanın artırılması,
- Malların ve hizmetlerin kalite, miktar ve çeşitliliğinin artırılması,
- Halka açık şirketlerin teşvik edilmesi,
- Sermaye piyasalarının geliştirilmesinin hızlandırılması,
- Hazinesin KİT'lere sağladığı mali desteğin asgariye indirilmesi,
- KİT'ler tarafından uygulanan tekeli fiyatlandırma ve dolaylı vergilendirmenin azaltılması,

²⁵⁵ Muharrem, Afşar, *Türkiye’de Kamu İktisadi Teşebbüsleri’nde Özelleştirme ve Verimlilik İlişkisi (Çimento Sektörüne İlişkin bir Uygulama)*, Eskişehir, T.C. Anadolu Üniversitesi Yayınları, NO:1161, 1999, s.156.

²⁵⁶ http://www.oib.gov.tr/baskanlik/yasal_cerceve.htm (29.12.2007)

²⁵⁷ Ufuk, Uras, *İdeolojilerin Sonu mu?*, Sarmal Yayınevi, İstanbul,1996, s:142–143

²⁵⁸ <http://ekutup.dpt.gov.tr/kit/kilcim.html> (05.01.2008)

- Kamu görevlilerinin politika ve yönetmelik konularında çalışmalarına izin verilmesi,
- Modern teknoloji ve yönetim tekniklerinin cezbedilmesi,
- Çalışanlara hisse senedi vermek suretiyle iş verimliliğinin artırılması,
- Kamu ve özel sektör kuruluşları arasındaki dengenin değiştirilmesi,
- Yabancı yatırımlarla uluslararası ekonomik ve politik bağların kuvvetlendirilmesi,
- Mevcut sermaye yatırımlarındaki iç karlılığın artırılması,
- Devlete gelir sağlanması.

Özelleştirmeye yönelik hazırlıklar devlet planlama teşkilatı tarafından yürütülmüştür. 15 Mart 1985 tarihinde uluslararası mali piyasaya çıkan DPT, beş İngiliz ve iki Amerikan şirketten yapılacak özelleştirme çalışmaları için 'Master Planı' teklifi istenmiş olup gelen ihale teklifleri değerlendirildikten sonra 347.000 ABD Doları karşılığında 'Morgan Guaranty Trust Company of New York – ABD' firmasına ihale edilmiştir.²⁵⁹

Morgan planına göre KİT'ler özelleştirme önceliklerine göre üç öncelikli şekilde sıralanmış ve bu öncelikler de kendi aralarında bir sıralamaya tabi tutularak bir program dâhilinde hareket etme kararı alınmıştır.²⁶⁰

- **Birinci önceliğe sahip KİT'ler:**

I. Tamamen Satılabilecek KİT'ler; T.C. Turizm Bankası A.Ş. (TURBAN), Türk Hava Yolları A.O. (THY), Uçak Servisi A.Ş. (USAŞ) ve seçilmiş iştirakler.

II. Çoğunluğu Satılabilecek KİT'ler; Yem Sanayi T.A.Ş. (YEMSAN), T.Çimento Sanayi A.Ş. (ÇİTOSAN).

III. Büyük Kısmı Satılabilecek KİT'ler; Tarım İşletmeleri Genel Müdürlüğü (TİGEM), Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı (TPAO) ve Etibank.

²⁵⁹ Hulki, Cevizoğlu, *Özelleştirme*, Beyaz Yayınları, İstanbul,1998,s:83

²⁶⁰ M. Berra, Altıntaş, *Kamu İktisadi Teşebbüslerinin Özelleştirilmesi ve Özelleştirmenin Sermaye Piyasasına Etkileri*, Ankara, Sermaye Piyasası Kurulu Yayınları, Yayın No:8, 1998,sf:127

- **İkinci Önceliğe Sahip KİT'ler:**

I. Bazı Bölümleri Satılabilecek Geri Kalan Kısımları ise Rehabilitasyona Tabi Tutulacak KİT'ler; Sümerbank, Türkiye Süt Endüstrisi Kurumu (TSEK).

II. Tedricen Özelleştirilecek KİT'ler; PTT ve Türkiye Elektrik Kurumu (TEK).

III. Özelleştirilmesi Muhtemel KİT'ler; Et ve Balık Kurumu (EBK), Türkiye kömür işletmeleri (TKİ), Makine ve Kimya Endüstrisi Kurumu (MKE), T. Gemi Sanayi A.Ş., Orman Ürünleri Sanayi Kurumu (ORÜS).

IV. Devlet Desteği İle Özelleştirilebilecek KİT'ler; Çay İşletmeleri Kurumu (ÇAYKUR), T. Şeker Fabrikaları A.Ş., T. Selüloz ve Kağıt Fabrikaları (SEKA), Petrokimya A.Ş. (PETKİM), T. Gübre Sanayi A.Ş. (TÜGSAŞ), Türkiye Demir Çelik İşletmeleri (TDCİ), Ağır Sanayi ve Otomotiv Kurumu (ASOK), Türkiye Taşkömürü Kurumu (TTK).

- **Üçüncü Önceliğe Sahip KİT'ler:**

I.Kamu Hizmeti Yapan KİT'ler; Devlet Malzeme Ofisi (DMO), T. Denizcilik İşletmeleri (TDİ), T.C. Devlet Demir Yolları (TCDD), Devlet Hava Meydanları İşletmesi (DHMİ), Toprak Mahsulleri Ofisi (TMO), Türkiye Zirai Donatım Kurumu (TZDK), T. Uçak Sanayi A.Ş. (TUSAŞ).²⁶¹

Hazırlanan bu plan uzunca bir süre tartışılarak çeşitli noktalardan eleştirilere maruz kalmıştır. Gerek ülkemiz şartlarının yeterince değerlendirilmemesi, gerekse özelleştirmeden sonrada mevcut sorunların aynı haliyle devam edebileceği endişesi, bu çalışmayı sadece gerektiğinde fikir alınacak bir plan durumuna getirmiştir.

1984 yılında, 4.12.1984 tarih ve 3092 sayılı Çay Kanunu ile çay tarımı, üretimi, işlenmesi ve satışı serbest bırakılmış, aynı tarih ve 3096 sayılı Kanun ile de Türkiye Elektrik Kurumu dışında, özel sektörün elektrik üretimi, iletimi, dağıtımını yapabilmesine ilişkin düzenlemeler yapılmıştır. Bu düzenlemelerle devlet tekelindeki iktisadi faaliyet alanlarına özel sektörün girişini engelleyen hükümler kaldırılmıştır. 3291 sayılı Kanun ile getirilen bir diğer önemli düzenleme ise 1177 sayılı Tütün ve Tütün Tekeli Kanunu'nda

²⁶¹ <http://ekutup.dpt.gov.tr/kit/kilcim.html> (05.01.2008)

yapılan değişikliklerle özel kesimin tütün ve tütün mamulleri üretimi, ithalatı ve satışı yapabilmesine imkân tanınmasıdır.²⁶²

Tablo 8: Özelleştirme Yöntemlerine Göre Özelleştirme Sayıları.²⁶³

Yıl	Blok Satış	Halka Arz	İMKB'de Sat.	Tes./Var.Sat./Dev.	Toplam
1985				1	1
1986	7			4	11
1987	1		2	2	5
1988	1	1	1	3	6
1989	10		6	2	18

“1985 yılından itibaren 244 kuruluşteki kamu hisseleri, 22 yarım kalmış tesis, 386 taşınmaz, 6 otoyol, 2 boğaz köprüsü, 103 Tesis, 6 Liman, şans oyunları lisans hakkı ile Araç Muayene İstasyonları özelleştirme kapsamına alınmıştır”.

1988 yılında uygulamaya konulan halka arz yöntemiyle özelleştirilen bazı KİT'ler şunlardır: TELETAS, Kepez Elektrik, ERDEMİR, POAŞ, Çukurova Elektrik, PETKİM, THY, TOFAŞ Türk I, TÜPRAŞ ve TOFAŞ Türk II.

Tat konserve, Şeker Sigorta, Sümerbank, Anadolu Bank, Bursa Gaz, KTHY ve Türk Telekom, doğrudan satış yöntemiyle özelleştirilen kurumlardır.²⁶⁴

1987 yılından itibaren 26 kuruluşun hisselerinin İMKB'de satışı gerçekleştirilmiş ve bu satışlardan 523,8 milyon dolar gelir elde edilmiştir.²⁶⁵

Tüm bu özelleştirmelerden sonra elde edilen gelirler yıllara göre aşağıdaki tabloda verilmiştir.²⁶⁶

Tablo 9: Özelleştirme Gelirleri

Özelleştirme Gelirleri (Bin US \$)					
Yıl	Blok	Halka Arz	İMKB'de Satış	Tes./Var. Sat./Dev.	Toplam
1985				6.703,2	6.703,2
1986	1.522,0			5.787,4	7.309,4
1987	131,3		261,4	10.039,3	10.432,0
1988	13.588,2	13.090,2	411,4	355,3	27.445,1
1989	121.197,1		9.209,1	781,4	131.187,6

²⁶² <http://ekutup.dpt.gov.tr/kit/kilcim/ozel3.html> (05.01.2008)

²⁶³ <http://ekutup.dpt.gov.tr/kit/kilcim/ozel6.html> (05.01.2008)

²⁶⁴ www.oib.gov.tr (03.01.2008)

²⁶⁵ <http://ekutup.dpt.gov.tr/kit/kilcim/ozel6.html> (05.01.2008)

²⁶⁶ <http://ekutup.dpt.gov.tr/kit/kilcim/ozel6.html> (05.01.2008)

3.5.2. Özal'ın Siyasi Kimliği

Özal'ın siyasi kimliği ve devlet yönetiminde benimsediği tarzı tahlil etmeden önce, biyografisine kısaca göz atmakta yarar vardır. Özal, 13 Ekim 1927 Perşembe günü Malatya'da dünyaya geldi. Doğumundan sonra 1930 yılına kadar memleketi olan Malatya'da yaşadı. 1930 ile 1931 yılları arasında Ankara'da bulunan Özal, 1931 yılından sonra 1937'ye kadar yaşamını sürdüreceği Bilecik'in Söğüt ilçesine gitti. Eğitim hayatının ilkokul bölümüne Söğüt'te başlayan Özal, ortaokulu Silifke ve Mardin, liseyi Konya ve Kayseri'de okuduktan sonra 1945 yılında İstanbul Teknik Üniversitesi Elektrik Fakültesini kazanarak eğitimini devam ettirmek için İstanbul'a gitti.

Üniversiteden 1950 yılında mezun olan Özal, Elektrik Yüksek Mühendisi olarak 1950 yılında Ankara'da Elektrik İşleri Etüt İdaresi'nde proje mühendisi olarak çalışmaya başladı. Süleyman Demirel'le de tanışmasına sebep olan bu işinde 1965 yılına kadar çalışan Özal, 1965–1966 yılları arasında Başbakan Baş Müşavirliği yaparak devlet yönetimine ilk adımını atmış oluyordu. Bu görevinden çok kısa bir süre sonra Devlet Planlama Teşkilatı müsteşarlığına getirilen Özal, 12 Mart 1971 yılına kadar bu görevini sürdürdü. 12 Mart müdahalesinin ardından Amerika'ya giden Özal, Dünya Bankası'nda özel danışmanlık yaptı. 1973 yılında ülkesine dönen Özal bu tarihten itibaren 1979 yılına kadar birçok özel sektör kuruluşunda üst düzey yöneticilik yaptı.

Özal siyaset sahnesine ilk önemli adımını 1977 yılında İzmir'den Milletvekili adayı olarak atmıştır. Fakat Özal ilk girişimde başarısız olmuş ve seçilmek için yeterli olan oy oranını yakalayamamıştır. Özal 1982 müdahalesinin ardından da devlet yönetiminde görev alarak, Ekonomiden Sorumlu Başbakan Yardımcılığı koltuğuna oturuyordu. Özal böylece bir bürokrat olarak dahil olduğu 24 Ocak Kararlarını artık daha üst düzey bir makamda halka anlatmak ve bu kararları hayata geçirmek fırsatlarını yakalamış oluyordu.

Ulusu Hükümetinde 2 yıl görev yapan Özal, ülkenin normalleşme sürecine girerek seçimlerin yapılmasına karar verildiği süreçten sonra artık kendisi bir parti kurarak yoluna böyle devam etmek istiyordu. Özal siyasete kendi partisiyle girmeden önce bazı düşüncelerini kardeşi Korkut Özal ile şu şekilde paylaşıyordu. “ 56 yaşına geldim, Elhamdülillah geride çok hizmetler bıraktım. Ama istediğim pek çok şeyi yapmama imkân ve müsaade verilmedi. Çok iyi biliyorum ki bunlar yapılabilse Türkiye dünyaya açılır, çok daha hızla gelişir ve kalkınır. Şimdi siyaset yeniden başlıyor. İçimde bir his var ki eğer bir siyasi parti kurup seçimlere girsem inşallah kazanır ve düşündüklerimi yapmağa muvaffak

olurum. Ama buna teşebbüs etmezsem, yarın hesap gününde Allah'ın bana; Ey kulum sen ülken ve insanların için yapılacak çok güzel şeyler biliyordun. Seçimlere girseydin kazanabileceğinin ve bu bildiklerini hayata geçireceğinin de farkındaydın. O zaman neden buna kalkışmadın! Diye hesap sormasından korkuyorum.”

Özal, 20 Mayıs 1983 tarihinde Anavatan Partisi'ni kurdu. Özal partisinin sahip olduğu başlıca değerleri dört başlık altında şöylece sıralıyordu.” Muhafazakârlık, milliyetçilik, liberallik, sosyal adaletçilik.” Özal partisiyle girdiği ilk seçimler olan 1983 seçimlerinde %45 gibi büyük bir oy çoğunluğuyla tek başına iktidara gelerek hedeflediği başarıyı yakalamıştır.²⁶⁷

Özal, batılı ülkelerde ortaya çıkan ve önemini günden güne artıran değişim mühendisliği ve değişim yönetimi üzerinde özenle durmuştur. Özal ABD’de Başkan Ronald Reagan ve İngiltere’de Margaret Thatcher döneminde dünyanın hızlı bir değişim sürecine girdiğini ifade etmektedir. Özal’a göre değişim özellikle 1980’li yıllarda bütün dünyada hızla yayılmıştır. Özal’a göre değişimin temel nedenlerinden birisi çağa ayak uyduramamaktır. Özal devlet yönetiminde yaşanan sorunlar ve karşılaşılan tıkanıklıkları gidermek için değişimin kaçınılmaz olduğunun üzerinde özenle durmuştur. Değişimde ki hedefi muasır medeniyetler seviyesine ulaşmak olduğunun altını çizen Özal, bu amaca ulaşmak için başarılı planların hazırlanması gerektiğini söylüyordu. Özal bu noktada bireycilik anlayışının ve sivil toplumun gelişmesi için gerekli adımların atılması gerekliliğinden bahsediyordu. Özal üç tane hürriyetin altını çizerek önemlerinden bahsediyordu. Bunlar; düşünce, din ve vicdan, teşebbüs hürriyetleridir.²⁶⁸

Özal partisinin belli değerlerini sayarken, aslında kendi siyasi ideolojisini de ortaya koyuyordu. Özal’ın siyasi kimliği, muhafazakârlık, milliyetçilik, liberalizm ve sosyal devlet söylemleri etrafında şekillenmektedir.

Muhafazakârlık ansiklopedik anlamda; ‘‘Reformcuların olanca iyi niyetlerine rağmen beklenmedik sonuçlara yol açabilen, reformlara iyi gözle bakmayan, hele büyük ölçekli toplumsal dönüşümlere şiddetle karşı çıkarken, bir toplumun geleneklerine büyük bir değer atfeden toplum ve siyaset görüşü; geleneğe bağlı tarihsel tecrübe birikimine değer

²⁶⁷ http://www.lightmillennium.org/march_april/KOzal_Ozal.htm (09.01.2008)

²⁶⁸ http://www.canaktan.org/canaktan_personal/canaktan-arastirmalari/degisim/aktan-ozalin-degisim-modeli.pdf (11.01.2008)

veren, yavaş ve tedrici değişmeye inanan ideoloji ...’’²⁶⁹ olarak tanımlanırken, Anavatan Parti programında şu şekilde değerlendirilmiştir; Muhafazakarlık anlayışımız milli, manevi, ahlaki değerlerimize, kültürümüze, tarihimize, örf ve adet geleneklerimize bağlılığımızın bir ifadesidir. İyi olanın, güzel olanın, kıymetli olanın muhafazasıdır.’’²⁷⁰

Özal diğer dönemin diğer siyasi liderlerine göre daha muhafazakâr bir tutum sergiliyor, dindar kimliğini ön plana çıkarıyor ve bu yapısını gizlemek ihtiyacı duymuyordu. Cuma namazlarına giden, tarikatlara olan yakınlığıyla bilinen Özal, bunun yanında laikliği benimsediğini de açıkça vurguluyordu. Özal, muhafazakârlığın tanımında yer alan genel kabullere karşı olarak değişimin en önde gelen savunucularındandı. Yani Özal, hem muhafazakâr kimliği taşıyor, hem de değişim fikrini sürekli söylemlerinde ve icraatlarında gündeme getiriyordu. Onun muhafazakâr anlayışı, körü körüne tutucu değil, milli değerleri koruyarak değişime açık bir yönelim olmasıydı. Özal belki de muhafazakârlık ve batılı değişim fikrini bünyesinde bir anda barındırabilen ender siyasetçilerdendi.

İlk kez Fransız İhtilali ile tüm dünyada etkili olmaya başlayan milliyetçilik kavramını Mustafa Erdoğan şu şekilde tanımlamıştır; ‘‘ Geleneksel bir topluluğun millet karakterinde olduğunu ve bundan dolayı kendi kendini yönetme hakkına sahip bulunduğunu iddia eden siyasi hareketlere verilen bir addır.’’²⁷¹

Parti programında milliyetçiliğe yer veren Özal, milliyetçilik hakkında programda şunlardan bahsetmiştir; ‘‘ Anayasamızda ifadesi bulunan Türk milletinin bağımsızlığını ve bütünlüğünü, ülkenin bölünmezliğini Cumhuriyeti ve demokrasiyi koruyan bir muhtevaya sahiptir. Türk milletini, Türk vatanını ve Türk insanını sevmeyen benimsemeyen Türk devletinin iyi idare edilebileceğine inanmıyoruz. Atatürk’ün milliyetçilik konusunda ki görüşlerine bağlı Türk milliyetçiliği anlayışımızın temel düşüncesini teşkil edecektir.’’

Milliyetçiliği kanda ve ırkta aramayan Özal, seçimlere girdiği dönemde milliyetçilik söylemlerine sahip olan bir başka partinin bulunmamasını da fırsat bilerek milliyetçi kesimin oylarını da kazanmak hedefinde olmuştur. Bu doğrultu da kadrosunda milliyetçi kesimden olan isimlere de yer vermiş ve sonuçta milliyetçi insanların oylarının

²⁶⁹ <http://ansiklopedi.turkcebilgi.com/Muhafazakarlik> (09.01.2008)

²⁷⁰ <http://www.belgenet.com/parti/program/anap-1.html> (09.01.2008)

²⁷¹ Mustafa, Erdoğan, *Liberal Toplum Liberal Siyaset*, Siyasal Kitabevi, Ankara, 1993, s:178

büyük bir oranını kazanmayı başarmıştır. Özal milliyetçiliği daha çok ülkenin içinde bulunduğu olumsuz durumlardan kurtulmak için bir çaba harcamak, ülkeye katma değer sağlamak v.b noktalarda özetlemeye çalışmıştır. Özal'a göre geleceğe güçlü bir Türkiye taşınmasın da emeği geçen herkes milliyetçidir.

Özal'ın önemle üzerinde durduğu bir diğer konuda sosyal adalet kavramıydı. Özal birçok konuşmasında ve demecinde sosyal adaletle alakalı önemli noktalara değinerek, bu konunun üzerine önemle düşülmesi gerekliliği üzerinde durmuştur. Daha çok sol partilerin hakim görüşü olan sosyal adalet kavramı Özal tarafından da şiddetle savunulmuştur. Özal parti programında sosyal adaleti sağlamak için gerekli olan birçok başlığı (vergi, sağlık, eğitim v.s.) saymış ve ayrı ayrı incelemiştir. Bu yüzden ilerde ayrıntılarıyla inceleyeceğimiz parti programıyla alakalı bu konuya kısaca değinerek geçeceğiz.

Özal'ın attığı adımlardan biri " Fakir Fukara Fonu" uygulamasıdır.²⁷² Özal oluşturduğu fonu illerde valilere, ilçelerde kaymakamlara bağlı Sosyal Yardımlaşma Ve Dayanışma Vakıflarının emrine vermiştir. Böylece ihtiyaç sahibi muhtaç kişilerin temel ihtiyaçları karşılanacak ve devletin elinin uzanmasının zor olduğu bu yerlere bahsi geçen kuruluşlar aracılığı ile el uzatılacaktır.

Özal'ın ekonomik liberalizm açısından görüşlerine geçen bölümlerde değinmiştik. Bunun ardından devlet yönetimi anlamında da liberal söylemlere sahip olan Özal devleti bir araç olarak gören zihniyete sahiptir. Özal geleneksel Türk yönetimlerinden uzaklaşmak istemiş ve yıkılmaz bir duvar halini alan devletin bazı yönetim kademelerini eleştirmiş ve bu doğrultuda hakim bürokrasinin olumsuz yönlerinden bahsetmiştir. Özal'a göre devlet millet için vardır ve onun hizmetinde bulunmalıdır. Devlet bireyin önünde ki engelleri kaldırarak bireyin önünü açmalıdır. Devlet olabildiğince ekonomi ve yönetim alanında yetkilerini özel sektör ve yerel yönetimlere bırakmalıdır.

Özal bürokrasiyi eleştirirken bir öncelikten bahsetmiştir. Aslında bu söylem bir anlamda siyasiler ve bürokratlar arasında ki yetki savaşına dair bir açılım sağlamaktadır. " Seçilmişlerin atanmışlara önceliği" Özal bunu söylerken bürokrasinin (gerek sivil gerekse askeri) seçilmişlerin denetimi altında olması gerektiği inancını taşıyordu.

Özal'ın üzerinde durduğu sıkıntılardan bir diğeri ise yerel yönetimlerdi. Özal derhal mahalli yönetimler için seçim kararı alarak yönetimin sivillere devredilmesini sağlamaya

²⁷² <http://www.iusozluk.net/fakir.fukara.fonu.iu> (09.01.2008)

çalışmıştır. İlerleyen dönemlerde de sivil yönetimler olan yerel yönetimlerin etkinlik alanlarını artırmak için ekonomik ve siyasi yönden iyileştirmeler yapılmaya çalışılmıştır.²⁷³ Yerel yönetim maliyesinde yerel yönetimlerin merkezi kamu kaynakları ile ilişkisi mümkün olduğunca en aza indirilirken, yerli yabancı özel sektör kaynakları ile ilişkilendirilmesi sağlanmıştır. Böylece yerel yönetimler ile merkezi yönetimlerin ilişkilerinin en aza indirilmesi hedeflenmiştir.²⁷⁴

Özal'ın devlet ve siyaset anlayışını en iyi yansıtan ve bir araya getiren unsur, Anavatan Parti programıdır. Genel başkanlığını yaptığı partisinin programında Özal, belirli başlıklar altında genel siyasi eğilimlerini ve fikirlerini yansıtmıştır.

Parti programının ikinci maddesinde devlet; ‘ Baştta vatanın ve milletin bölünmez bütünlüğünün korunması olmak üzere, yurdun savunması, emniyet ve asayişin sağlanması, adaletin temini, sosyal ve iktisadî faaliyet ve hizmetlerin en verimli şekilde yapılabilmesi maksadıyla gene millet tarafından kurulu müesseselerden meydana gelir.’ Diyerek tanımlanmış ve devletin millet için var olduğu belirtilmiştir. Aynı maddede, devletin sosyal görevleri üzerinde durularak, sosyal devlet açılımı yapılmaya çalışılmıştır.

Üçüncü maddede devletin adalet işlevinden bahsedilerek, devletin adaleti sağlama görevinin esas olduğunu ve bu görevini yerine getirirken vatandaşlar arasında hiçbir şekilde ayırım gözetmemesi gerektiği söylenmiştir. Yargının bağımsızlığı ve tarafsızlığından özellikle bahsedilmiştir. Herkes kişiliğine sıkı sıkıya bağlı kişilik haklarına bağlıdır ve İnsan Hakları Evrensel Beyanamesi'nde yer alan hak ve özgürlük alanının hayata geçirilmesi için devletin hukuka bağlılık ilkesinden ayrılmaması gerekir.

Özal'ın siyasi kabulleri arasında ki en önemli kavramlardan bir diğeri de demokrasi anlayışıdır. Parti programında demokrasiyi; ‘ İnsan hak ve hürriyetlerine saygının en yüksek olduğu, insan hak ve hürriyetlerinin en iyi şekilde korunduğu rejimdir.’ Şeklinde tanımlarken, demokrasiyi insan hak ve özgürlüklerinin en önemli teminatı olarak belirtmiştir. Programın sekizinci maddesinde; ‘ Partimiz, katı ve dogmatik merkezi planlamanın tamamıyla dışında, demokratik, kuruluşların ve fertlerin kabiliyetlerini ve teşebbüs güçlerini kullanmalarına ve geliştirilmelerine imkân veren, düzenleyici, yönlendirici ve denge kurucu bir planlama anlayışına sahiptir.’ İfadesine yer verilerek

²⁷³ http://www.canaktan.org/canaktan_personal/canaktan-arastirmalari/degisim/aktan-ozalin-degisim-modeli.pdf (09.01.2008)

²⁷⁴ Birgül A. Güler, *Yeni Sağ ve Devletin Değişimi*, İmge Kitabevi, Ankara, 2005, s:272

planlama aşamasında da demokratik ve serbestlik ölçülerinden yararlanılacağı belirtilmiştir.

Altıncı maddede herkesin din ve vicdan hürriyetine sahip olduğu belirtilmiş ve ‘‘ Yüksek ahlâk sahibi dengeli bir nesil yetiştirilmesini temin etmek için, devletin ilk ve orta öğretim kurumlarında dini eğitim ve öğretim yapılması için gerekli tedbirleri almasını zorunlu görürüz.’’ Denilmiştir.

Bölümümüzün konusunu asıl ilgilendiren kısımlar programın üçüncü bölümünde başlamaktadır. Üçüncü bölümde partinin sosyal politikaları ele alınmıştır. Asıl hedef olarak sosyal gelişmeyi belirleyen Özal, sosyal politikanın temel unsurları olarak, sosyal adalet, fırsat eşitliği, refahın yaygınlaştırılması kavramlarını sıralamıştır. Sosyal kalkınmada devletin görev alanlarına istihdam, eğitim, sağlık, konut v.b. konuların girdiğinden bahsedilmiş ve sosyal güvenlik anlayışının esasları ‘‘ Çiftçi, küçük esnaf ve sanatkâr, işçi, memur, emekli, dul ve yetimler ile kimsesizlerin sosyal güvenliğe kavuşturulmaları, eğitim ve öğretimde fırsat ve imkân eşitliğinin sağlanması, bütün vatandaşlarımızın sağlık hizmetlerinden yararlanmaları’’ olarak ifade edilmiştir.²⁷⁵

Eğitim konusunda rekabetçi bir yapının sağlanması gerektiğini savunan Özal, tıpkı ekonomik alanda ki söylemleri gibi eğitim alanında da devletin koyduğu kural ve kaideler çerçevesinde bireysel girişimin gerçekleştirilmesi gerektiğini savunmuştur. Özal eğitim konusunda birçok yasal ve kurumsal düzenlemenin gerçekleştirilmesi gerektiği üzerinde durarak, en köklü değişiklik ve düzenlemelerin bu alanda yapılması gerektiğini söylemiştir.

Çalışma hayatını düzenleyen yirmi üçüncü maddede, işçi ve işverenin çatışma ortamından sıyrılarak ahenkli bir şekilde beraber hareket etmesi gerektiği ve bunun neticesinde sektörel ve ekonomik gelişmenin daha rahat sağlanacağı belirtilmiştir. İş güvenliği, sendika kurma, toplu sözleşme, grev ve lokavt hakları yerine getirilmesi gereken unsurlardır.²⁷⁶

Sosyal güvenliğin başlıca unsuru olarak sayılan sağlık hizmetlerinin, devlet bünyesinde gerçekleştirilirken gerekli iyileştirilmelerin yapılması ve mevcut potansiyelin daha fazla yükseltilmesi gerekliliği söz konusudur. Bunun için devlet gerekli özveriyi göstermelidir fakat esas hedeflenmesi gereken şey devlet tekelinde olan sağlık

²⁷⁵ <http://www.belgenet.com/parti/program/anap-2.html> (11.01.2008)

²⁷⁶ <http://www.belgenet.com/parti/program/anap-2.html> (11.01.2008)

hizmetlerinin özel sektör girişimine açılarak daha fazla faydanın sağlanması amacına ulaşmaktır. Özal böylece eğitimden sonra sağlık sektörünü de özelleştirme fikriyle ele almış oluyordu.

Şehirleşmeden bahsedilen yirmi sekizinci maddede, şehirlerin bir ülkenin gelişmişlik düzeyini en fazla yansıtan unsurlar olduğu söylenmiştir. Türkiye içinde bulunduğu şartlar ile ele alındığında köyden kente göçün artarak devam etmesi aşikârdır. Fakat çözüm olarak, belli büyük şehirlerin daha da büyüterek nüfusu barındırması değil bu nüfusu genele yayarak bütün şehirlerin eşit büyüme imkânı yakalamasının hedeflenmesi esastır. Düzenli ve ekonomik şehirleşmenin rasyonel araçlarından biri toplu konuttur. İktisadi sistemin her çeşit imkân ve kaynakları konut yapımı için seferber edilmelidir.²⁷⁷

Gelişmeleri ve büyümeleri öngörülen şehirlerin gerekli ihtiyaçlarını sağlamak için yerel yönetimlere ekonomik anlamda daha fazla imkân sağlanmalı ve siyasi açıdan da daha geniş yetkiler sağlanmalıdır. Özal yerel yönetimlere özellikle önem verilmesi gerekliliğinden bahsederken devamında da yerelleşmenin öneminden söz etmiştir. Özal bir konuşmasında bu konu hakkında şunları söylemiştir. “ Mahallileştirmek lazım. Mahalli insanları işin içine sokmak lazım. Onlara daha fazla yetki vermek lazım. Mümkün olduğu kadar halkı ilgilendirmek lazım.” Özal ayrıca eğitim, sağlık, yol, su gibi bazı mahalli hizmetlerin güçlü mahalli idarelerce yerine getirilmesi gerektiğini söylemiştir.²⁷⁸

Kamu idareleri konusunda belirli eksiklik ve aksaklıklar olduğundan bahsedilerek bunların giderilmesi için kanunların, mevzuatların ve teşkilatlanmanın bir bütün olarak dikkate alındığı rasyonel bir idari reformun yapılması gerektiği söylenmiştir. Kamuda çalışan sayısının artırılmayarak, çalışanların daha seçkin insanlar olması ve tatminkâr ücretler elde etmeleri hedeflenecektir. Bilhassa geri kalmış bölgelerimizdeki devlet hizmetlerinin arzu edilen seviyeye yükseltilebilmesi, burada çalışan memurlarımızın ücret ve sosyal imkânlarının iyileştirilmesi gereklidir.²⁷⁹

Özal'ın bir diğer önemsedığı konuda dış politika idi. Özal'a göre gelişmek ve dünyaya yabancı kalmak istemeyen bir Türkiye dış politikayı önemsemeli ve başarılı olmalıydı. Bu çerçevede ABD, Orta Asya Cumhuriyetleri ve İslam dünyası ile ilişkilerin

²⁷⁷ <http://www.belgenet.com/parti/program/anap-2.html> (11.01.2008)

²⁷⁸ http://www.canaktan.org/canaktan_personal/canaktan-arastirmalari/degisim/aktan-ozalin-degisim-modeli.pdf (11.01.2008)

²⁷⁹ <http://www.belgenet.com/parti/program/anap-2.html> (11.01.2008)

sağlıklı bir zeminde özenle gerçekleşmesi gerekliydi. Bu ilişkiler yanında Özal, Avrupa Birliği ve Gümrük Birliği'ne sağlanacak tam üyeliğinde öneminden bahsetmiştir.

Askeri bir dönemin ardından iktidara gelen Özal en çok çekinilen konulardan birine girerek askeri konularda bazı eleştiriler gerçekleştirmiştir. Özal Türkiye'nin daha güçlü bir orduya sahip olması için zorunlu askerlik yerine profesyonel ordu sistemine geçilmesi ve savunma sanayinin güçlendirilmesi gerektiğini söylemiştir.²⁸⁰

Özal'ın bu düşünce söylemlerinin ardından, döneminde bunları gerçekleştirmek için yaptığı uygulamalara göz atmak gerekir.

3.5.2.1. Özal Döneminde Siyasi Liberalizm

Özal'ın siyasi değişim modelinden bahsederken özellikle onun fikri yapısına dikkat etmek gerekir. Özal'ın devlet ve yönetim anlayışı belirli noktalarda diğer siyasilerden farklılık arz etmekteydi. Özal daha özgürlükçü, daha serbesti yanlısı ve devlete hız kazandıracak politikalar taraftarıydı.

Özal seçilmişler ile atanmışların farkını ortaya koymaya çalışırken, atanmışların seçilmişlerin denetiminde olması gerektiğini önemle vurgulamaya çalışmıştır. Devlete farklı bir kalıp çizen Özal, devleti millete hizmet eden bir birim olarak görmekteydi. Sivil katılımcı siyaset anlayışını benimseyen ve savunan bir lider portresi ortaya çıkardı.²⁸¹

Özal, devlet bürokrasisini çok fazla önemsemeyen ve bazı işlerin hızla gerçekleştirilmesi için her yolun meşru olduğunu savunan bir liderdi. Zira ‘‘ Anayasayı bir kere delmekle bir şey olmaz’’ sözü bu yapısını ortaya koyuyordu. Çünkü Özal hükümetleri döneminde çıkarılan birçok yasa anayasaya aykırı olduğu gerekçesiyle hayata geçirilemiyordu.²⁸²

Özal bürokrasiye mesafeli duran ve olumsuz düşünceler besleyen bir liderdi. Ona göre bürokrasi işleri yavaşlatır, tutucudur ve yaratıcılıktan uzaktır. Bu nedenle Özal yönetim sürecinde bürokrasiye güvensiz tavırlar sergilemiştir. Özellikle dış politika bürokrasisini oldukça pasif ve tutucu bulan Özal, bürokratik deneyimlerinden de

²⁸⁰ http://www.canaktan.org/canaktan_personal/canaktan-arastirmalari/degisim/aktan-ozalin-degisim-modeli.pdf (11.01.2008)

²⁸¹ Mehmed, Nuroğlu, **Ne Dediler?** Sebil Yayınevi, İstanbul, 1995 s:258–259

²⁸² Mehmet N., Yavuz, **İkinci Cumhuriyet(Özal'ın Değişim Modeli)**, Öncü Kalem Yayınları, Ankara, 1997 s: 52

yararlanarak devlet mekanizmasının boşluklarından yararlanmıştı. Bu nedenle zaman zaman Özal ile bürokrasinin arasından şiddetli çatışmalar yaşanmıştır.²⁸³

Eğitimde, şehircilikte, dini algılayışta günü yaşayan, zamanın dışında kalmayan bir kafa yapısına sahipti. Bunun sebepleri arasında, siyaset sahnesine çıkana kadar bulunduğu yerler, çalıştığı kurumlar ve edindiği birikimin büyük etkisi vardı.²⁸⁴

İktidarının daha ilk altı ayında, Toplu konut ve kamu ortaklığı fonları kurularak toplu konut projeleri hayata geçirilmişti. Bürokrasideki karmaşayı önlemek için kadrolar yeniden düzenlenmiş, unvan sayısı ve elektronik sanayindeki korumalar azaltılmıştı. Bu çalışmalar iktidara gelmeden önce Özal'ın fikri dünyasında mevcuttu ve fırsat yakalandığı için hızla hayat geçiriliyordu. Özal en fazla "örümcek beyinli" olarak adlandırdığı yeniliklere kapılarını kapamış, statükocu, tutucu insanlara kızıyor ve müdahale ediyordu.

Özal devletin özellikle birkaç alanında sivilleşme çalışmaları yapmak istiyordu fakat iktidarı süresince birçok kez dile getirdiği MİT konusunda bu hedefine kısmen ulaşmıştır. MİT'in başına sivil bir isim olan Hiram Abas'ı getirmeyi başaran Özal kısa bir süre yaşanan bir sorun yüzünden Hiram Abas istifa etmek zorunda kalmış ve yerine yeniden bir askeri yetkili atanmıştır. Böylece Özal'ın bu sivilleşme hareketi bir anlamda sonuçsuz kalmıştır. İkinci bir nokta ise Özal'ın devlet protokolündeki yeri ile ilgiliydi. Özal ülkenin başbakanı olmasına rağmen devlet protokolündeki yeri yedinci sırada idi. Birinci sıradaki Cumhurbaşkanı Evren'i, TBMM Başkanı izliyor, ondan sonraki dört sırada ise Cumhurbaşkanlığı Konseyi'nin dört üyesi Ersin, Şahinkaya, Tümer ve Celasun paşalar geliyordu. Bu durumdan haklı olarak yakınan Özal, 1987 başlarında devlet protokolünde üçüncü sıradaki yerini aldı.²⁸⁵

Özal'ın gerçekleştirdiği bir diğer önemli gelişme de 1987 yılında yaşanmıştı. Ordu içerisinde Genel Kurmay Başkanı olarak atanması için gerekli çalışma ve hazırlıkların yapıldığı isim olan Orgeneral Necdet Öztoran, Özal'ın beklenmedik bir tavrıyla Genel Kurmay Başkanı olarak atanmamıştır. Yerine bir sonraki isim olan Orgeneral Necip

²⁸³ Ramazan, Gözen, *Amerikan Kışkacında Dış Politika: Körfez Savaşı, Turgut Özal ve Sonrası*, Liberte Yayınları, Ankara, 2000, s:117

²⁸⁴ Mehmet N., Yavuz, *İkinci Cumhuriyet(Özal'ın Değişim Modeli)*, Öncü Kalem Yayınları, Ankara, 1997 s: 45

²⁸⁵ Hasan, Cemal, *Özal Hikâyesi*, Doğan Kitapçılık, İstanbul, 2000, s:246

Torumtay Genel Kurmay Başkanı olarak atanmıştır. O ana kadarki ezberleri bozan bu olay “Öztorun Operasyonu” olarak kayıtlara geçmiştir.²⁸⁶

Özal hakkında değinilmesi gereken bir diğer noktada devlet yönetiminde ki tarzı ve olaylara yaklaşım tarzının diğerlerine göre çok farklı olmasıydı. Özal yönetimin içine halkı ve halkın düşüncelerini de aksettirmek için elinden geleni yapmaya çalışmıştır. Kenan Evren başkanlık ettiği MGK toplantılarında irtica tehlikesi için hükümeti defalarca uyardıklarını ve sıkı tedbirler almaları gerektiğini söylediklerini fakat Özal’ın “ Merak etmeyin, bir şey olmaz.” Diyerek geçiştirdiğini söylemektedir.²⁸⁷

Özal’ın sivil yönetim adına takındığı önemli tavırlardan bir diğeri de 24 Haziran 1987 saat 18.00’da yaptığı Bakanlar Kurulunda gerçekleşmiştir. Özal bu toplantıda şunları dile getirmiştir. “ Bu bir oldubittiye getirmektir. Biz buna gelmeyiz. Genelkurmay Başkanlığı’nda bir plan yapılmış. 2000 yılına kadar komuta kademesinin kimlerden oluşacağı tespit edilmiş. Böyle bir tespitten bizim haberimiz yok. Hükümet olarak bizim dışımızda gerçekleştiriyorlar. Ancak, böyle bir işlem sadece Genelkurmay Başkanlığı ile bağlantılı değil. Bu 1989’da ki Cumhurbaşkanlığı hesabıdır. Cumhurbaşkanlığı seçimiyle ilgili hesaplardır bunlar. Harbiye’den mezun olan teğmenler kendileri için ulaşılacak son mertebeyi Cumhurbaşkanlığı olarak görüyorlar. Hayır, Harbiye’den mezun olan teğmenlerin ulaşacakları en son mertebe Genelkurmay Başkanlığıdır. Askerlerin gelebilecekleri en son makamın Cumhurbaşkanlığı olmayacağını Türkiye’de de yerleştirmek lazım. Askerlerin kafasından Cumhurbaşkanlığı düşüncesini silmek lazım. 2000 yılına kadar yapılan hesaplar planlamanın arkasında Cumhurbaşkanlığı hesapları olduğunu iyi bilmek lazım. 1989 yılında seçilecek olan Cumhurbaşkanı mutlaka sivil olacaktır. Sivillerden birini seçeceğiz Cumhurbaşkanlığına...’’²⁸⁸ Böylece Özal o dönemde dillendirilmesi zor olan gerçekleri söylüyor ve yönetimin tamamen sivilleştirilmesi için olan kararlılığını gösteriyordu.

Kenan Evren’in görev süresinin sonuna yaklaştıkça Cumhurbaşkanlığı tartışmaları da alevlenmeye başlıyordu. Bir yandan Evren’in görev süresini uzatmak için çalışanlar diğer yandan yine askeri kanattan adaylığa hazırlanan isimler vardı. Böyle bir ortamda Cumhurbaşkanlığına aday olarak seçilen Özal, Celal Bayar istisnası göz ardı edildiğinde

²⁸⁶ <http://www.radikal.com.tr/haber1> (22.01.2008)

²⁸⁷ Mehmet N. , Yavuz, *İkinci Cumhuriyet(Özal’ın Değişim Modeli)*, Öncü Kalem Yayınları, Ankara, 1997 s: 49

²⁸⁸ Hasan, Cemal, *Özal Hikâyesi*, Doğan Kitapçılık, İstanbul, 2000, s:253

Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk sivil Cumhurbaşkanı oluyordu. Beklide Özal'ın yönetimde sivilleşme icraatlarının başında bu gelişme gelmektedir. Çünkü askeri bürokrasiden gelerek halka yabancı yaşayan liderlerin ardından, halkın ta kendisi olan ve onlar gibi yaşayan, onlar gibi düşünen birinin Cumhurbaşkanlığı Türkiye için yeniydi ve bir yenilikti.²⁸⁹

1980 sonrası siyasi hayatta sık sık karşılaşılmaya başlanan, piyasa ekonomisi, özelleştirme, özgürlük, insan hakları, kültürel haklar, kadın hakları, çevre, siyasal katılım gibi kavramlar bu dönemden sonra sivil toplum kavramının çok daha fazla önem kazanmasına neden olmuştur.²⁹⁰

Özal sivil toplum kuruluşlarının güçlenerek, her şeyi devletten beklenmesi yerine, sivil teşekküller eliyle yapılmasını istiyordu. Onun “devlete baba demeyiniz, ola ki kafası kızan baba bir gün eline sopayı almaya da kalkabilir.” Demesi de bu görüşü doğrultusunda söylenen önemli sözlerindendir. Özal'ın ilk zamanlarda eleştirilere sebep olan yurt dışı ziyaretlerine yatırımcıları da götürmesi daha sonraları neticeler alınmaya başlandıkça, Özal'ın bu girişimlerinin ne kadar faydalı olduğu anlaşılmıştır. Özal girişimin güçlendirilmesi için bireysel girişimini de esirgememiştir. Özal gece yarısı yanında koruma ve görevli olmadan Ostim'e giderek orada yanan ışıkları takip edip, fazla mesai yapan, iş yetiştirmeye çalışan iş yeri sahipleriyle ve çalışanlarla samimi bir ortam yaratıyordu.²⁹¹

Özal'ın demokratik yönetim anlayışı tarzını daha bürokrasi yıllarından görmek zor değildir. DPT müsteşarlığına geldiği yıllarda kurum çalışanları tarafından sol görüşlü kişilerin işten uzaklaştırılacakları ve sağ görüşlü kişilerin getirileceği gibi konular konuşmaya başlanıyordu. Hatta bu düzenlemeyi içeren bir rapor bile hazırlanmıştı Özal için. Fakat Özal beklenenin tam aksi yönde bir tavır sergilemiş ve “farklı fikirlerin bir arada bulunmasından rekabet doğar ve bu rekabet bizim verimimizi artırır. Farklılıktan korkmayın.” demiştir.

Özal'ın demokratiğinin en önemli belgelerinden biride, özgürlükleri kısıtlayan ve demokrasiyle bağdaşmayan T.C.K'nın 140, 141, 142 ve 163. maddelerinin kaldırılmasıydı.

²⁸⁹ Mehmet N., Yavuz, *İkinci Cumhuriyet(Özal'ın Değişim Modeli)*, Öncü Kalem Yayınları, Ankara, 1997, s: 48

²⁹⁰ Vahit, Bıçak, *Liberalizmin İncelenmesi Friedrich Naumann Vakfı'nın Türkiye'de On Yıllık Siyasi Çalışması: Uluslararası Konferans*: Ed: Vahit Bıçak, Ankara, 4-6 Mayıs 2001, s:40

²⁹¹ Mehmet N., Yavuz, *İkinci Cumhuriyet(Özal'ın Değişim Modeli)*, Öncü Kalem Yayınları, Ankara, 1997 s: 50

Özal değiştirilmesi için yapılan girişimlere büyük tepkiler doğan bu maddeleri bir gece yarısı operasyonu ile meclisten geçirmeyi başarmıştır.²⁹²

Özal'ın demokratiğinin eleştirildiğı iki nokta bulunmaktadır. Bunlardan ilki yasaklı siyasetçiler için yapılacak olan referandumda sergilediğı tavır, diğeri ise Cumhurbaşkanı seçilme sürecinde kendisinden sonra partinin başına geçecek olan ismi yine kendisinin belirlemesidir.²⁹³

Özal'ın demokratik tutumunun istisnalarından bir diğeri de 1989 mahalli idareler seçimlerinde ANAP'ın yürüttüğü seçim kampanyasıdır. Bu seçimlerde Özal demokrasiye yakışmayan ve halkında tepkisini çekecek olan, tehditler üzerine kurulu bir seçim kampanyası yürütmüştür. " Elleri kolları bağı bir başkan ister misiniz?" sloganıyla yola çıkan ANAP, bu tehdidine karşılık sandıkta halkın tepkisiyle karşılaşmıştır. Böylece ANAP ağır bir yenilgiye mahkûm olmuştur.²⁹⁴

Özal döneminde bireysel özgürlükler anlamında yaşanan bir diğeri sıkıntılı noktada yakalama ve gözaltına alma işlemleridir. Bu dönemde yakalama ve gözaltına alma keyfi ve sık bir şekilde başvurulmuştur. Gözaltı sürelerinin uzunluğu, tutuklama yoluna kolayca başvurulabilmesi, tutuklama sürelerinin belirli olmaması yaşanan sıkıntıların başında gelmekteydi. Bunun yanında devletin tek din üzerine ayrıcalıklar tanınması, sadece din kültürü ve ahlak bilgisi derslerini vermesi ve bu dersi zorunlu konuma getirmesi, din ve vicdan özgürlüğü açısından tartışılan bir diğeri nokta olmuştur.²⁹⁵

Özal çıkardığı iki yeni yasa ile eleştirilere maruz kalmış ve haksız uygulamalara neden olmuştur. Bunlardan ilki Polis Vazifesi Salahiyet yasasıdır. Bu yasa ile genel özgürlükler anlamında kısıtlayıcı ve antidemokratik uygulamalar yapıldı. Diğeri bir kanun ise, Küçükleri Muzır Neşriyattan Koruma Kanunu idi. Bu kanun ile de basın üzerinde önemli kısıtlamalar getirildiğı söylenmektedir.²⁹⁶

²⁹² Mehmet N., Yavuz, *İkinci Cumhuriyet(Özal'ın Değişim Modeli)*, Öncü Kalem Yayınları, Ankara, 1997 s: 56

²⁹³ Mehmet N., Yavuz, *İkinci Cumhuriyet(Özal'ın Değişim Modeli)*, Öncü Kalem Yayınları, Ankara, 1997 s: 58

²⁹⁴ Mehmet N., Yavuz, *İkinci Cumhuriyet(Özal'ın Değişim Modeli)*, Öncü Kalem Yayınları, Ankara, 1997s: 59

²⁹⁵ Bülent, Tanör, "*Siyasal Tarih (1980–1995)*", *Türkiye Tarihi 5: Bugünkü Türkiye Tarihi 1980–1995*, Yayın Yönetmeni: Sina Akşin, 3. Basım, Cem Yayınevi, İstanbul, 2000, s:93

²⁹⁶ Emre, Kongar, *21. Yüzyılda Türkiye*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2001, s:221

Özal döneminde 3000'e yakın gazeteci ve yazar yargılanmış, 500 civarında yayın organının yayınları hakkında toplatma kararı verilmiş, 39 ton yayın imha edilmiş, gazetelerin birçoğu hakkında çeşitli sebeplerle davalar açılmıştır.²⁹⁷

Özal'ın kişiliğine bakıldığında dindar kimliği göz ardı edilebilecek bir konu değildi. Gerçekten de Özal, devletin zirvesinde görev yaparken dindar kimliğinden de taviz vermiyordu. Böylece Özal ülkede ki belli tabuları inatla yıkmaya çalışıyordu. Cuma günleri Cuma namazına gitti, hac mevsiminde hacca gitti. Gürültüsüz patırtısız şekilde sabah namazlarında arka sıralarda saf tuttu. Çoğu zaman cemaat Başbakan'ın varlığını ancak namaz bitiminde fark edebilirdi. Özal'ın dindarlığı, üzerindeki gömleği, ceketi kadar doğal ve iğretlikten, yapmacıklıktan uzaktı.²⁹⁸

Özal değişimi denildiğinde akla gelen bir diğer önemli noktada Özal'ın dış politika anlayışıydı. Özal'ın dış politikadaki anlayışı; tek taraflı ve mahkum dış politika yerine çok taraflı ve atak dış politika anlayışıdır. Özal diğer ülkelerle karşılıklı anlaşmalar yaparak gerek Türkiye'nin yüzünü dünyaya dönmesini gerekse diplomaside öne çıkmış bir devlet olmasını sağlamaya çalışmıştır. Özal yönetimde gösterdiği rahat ve kural dışı tavırlarını dış ilişkilerde de devam ettiriyor, gerek görüşmelerinde gerekse ziyaretlerinde çok fazla plan ve programa uymuyordu. O içinde bulunduğu duruma göre tavır alıyor ve klişe durumların dışında yer alıyordu.

Özal dış politikayı genel olarak ekonomik kriterler üzerine inşa etmeye çalışmıştır. Bunda Özal'ın ekonomi üzerinde ki uzmanlığı ve ekonominin de siyasi gücü etkileyecek bir değer olduğunu kabul etmesinin etkisi görülmektedir. Özal'ın iktidarının daha ilk yıllarında komşu ülkelerle kurduğu yakın ilişkilerde ekonomik anlamda değer kazanan ilişkilerdi. Zira üretmeye başlayan Türkiye'nin en büyük pazarı daha az gelişmiş olan komşu ülkeleridir. İlerleyen zamanlarda Irak ve İran ile kurulan ilişkilerin bu mantıkla değerlendirilmesi gerekmektedir. Kuruluşunda Özal'ın büyük katkılarının söz konusu olduğu Karadeniz Ekonomik İşbirliği Bölgesi projesi Özal'ın ekonomik isteklerine hizmet edecek önemli bir faktör olarak görülmüştür. Özal'ın dış politika anlayışına göre, Türkiye

²⁹⁷ Hasan, Cemal, *Özal Hikâyesi*, Doğan Kitapçılık, İstanbul, 2000, s:213

²⁹⁸ Mehmet N., Yavuz, *İkinci Cumhuriyet(Özal'ın Değişim Modeli)*, Öncü Kalem Yayınları, Ankara, 1997,s: 65

öncelikli olarak bölgesinde ekonomik işbirliğini geliştirmeli, karşılıklı bağımlılığı artırmalı, böylelikle çatışma riskini en aza indirmelidir.²⁹⁹

Özal, pasif, ürkek ve çekingen bir dış politika yerine aktif, gerektiğinde risk alabilen bir dış politika uygulamaktan yanaydı. Yinede başlangıçta dış temasların ağırlık noktasını ekonomimize güveni pekiştirmek ve kredi bulmak teşkil ediyordu. Türkiye’de ki yeni değişim hareketini dış dünyaya anlatıyordu. Özal bunun için Davos’ta düzenlenen Dünya Ekonomik Forumuna katılıyordu. Özal böylece geniş ve etki sahibi kitlelere ülkemizdeki değişim hakkında bilgiler verme fırsatı buluyordu.³⁰⁰

Özal, Türkiye’yi eski Osmanlı hinterlandı içinde bir bölgesel süper güç yapma hayalini kurarak bunun için çaba harcamaya çalışmıştır. Bunu gerçekleştirmek için Özal’ın projesinin adı; Barış Suyu Projesiydi. Gelecekte suyun önemini artacağını önceden hesap ederek, Dicle ve Fırat’ın sularının optimum değerlendirilmesini amaçlamıştır. Bu proje bütün Orta Doğu’yu ve körfez ülkelerini ilişkilendirerek, Türkiye’yi merkeze oturtmak amaçlıydı. Özal özellikle Amerika’da çalıştığı yıllarda edindiği kişisel ilişkilerinin de etkisiyle faydalı adımlar atıyor ve nasıl hareket etmesi gerektiğini kestirebiliyordu.³⁰¹

Özal’ın siyasi yaklaşımlarına bakıldığında öne çıkan noktalardan biride resmi ideolojileri sorgulamasıdır. Özal standart devlet adamı tiplemesini aşmış ve Türkiye’nin resmi ideolojisini sorgulamıştır. Özal “hiçbir şey tabu olmamalıdır” demiştir. Alışılmış ve tartışılması adeta suç gibi kabul edilen konuları tartışmaya açmış ve bunları eleştirilebilir pozisyona getirmeye çalışmıştır.

1980’lı yılların ortalarında Atatürkçülükle ilgili gazetelere, dergilere yansıyan yoğun tartışmalar yapıldı. Atatürkçülüğü demokrasiyle uyumlu bir ideoloji olarak görmek isteyen aydınlar bu düşüncenin cumhuriyetçilik ve laiklik gibi iki öğeden oluştuğunu, diğer öğelerin geçici olduğunu, bundan dolayı bugünlerde artık geçerlilik kazanamayacağını ileri sürmekteydiler. Bunların bir kısmına göre Atatürk’e mal edilen halkçılık, milliyetçilik, devrimcilik ve devletçilik gibi ilkeler aslında demokrasiyle bağdaşmamaktadır. Laiklik ve cumhuriyet dışındaki ilkeler 1930’lu yılların şartlarında o dönemki problemlere ışık tutmak amacıyla ortaya atılmışlardı. Bu düşüncüyü savunan demokratik çizgideki aydınlar “Ortodoks” Atatürkçülerin sert eleştirileriyle karşılaşmış, hatta ihanet çemberinde yer

²⁹⁹ <http://www.turkishweekly.net/turkce/makale.php> (25.01.2008)

³⁰⁰ Engin, Güner, *Özal’lı Yıllarım*, Babiâli Kültür Yayıncılığı, İstanbul, 2000, s:38-40

³⁰¹ Mehmet N., Yavuz, *İkinci Cumhuriyet(Özal’ın Değişim Modeli)*, Öncü Kalem Yayınları, Ankara, 1997, s: 82-85

almakla suçlanmışlardı. Atatürk düşüncesini altı ilke etrafında kapalı ve dogmatik biçimde tartışan Ortodoks Kemalistlerin aksine, Neo-Kemalistler dünya gerçeklerinin ve İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra dünyada yükselmekte olan değerlerin farkında oldukları için Kemalizm'i yükselen değerlerle uyumlu bir ideoloji haline getirmeye çalışmaktadırlar. 1980'li yıllar boyunca Türkiye'de bir yandan liberal demokratik paradigma yaygınlık kazanırken, bir yandan da Kemalizm'in yeniden yorumlanması yolunda atılımlara şahit olundu. Kemalizm'i yeniden yorumlayanlar içinden altı ilkenin Atatürk'e ait olmadığını ve Atatürk'ün aslında altı ilke çerçevesinde bir ideoloji ortaya atmadığını ileri sürenler de oldu. Gerçekte Atatürk'ün gerek cumhuriyet yıldönümlerinde, gerek CHP kurultaylarında, gerekse halka açık yapmış olduğu konuşmalarda bütünsel bir ideoloji olarak altı ok üzerinde durmadığı, sadece cumhuriyet ve laiklik kavramları üzerinde hassasiyetle durduğu görülür.³⁰²

Özal, Türkiye'nin 1952 yılından beri kullanabileceği bir hak olan Avrupa İnsan Hakları Komisyonu'na başvuru hakkını, yani yurttaşların bireysel başvuru hakkını tanıyan kişiydi. Ferdi müracaat hakkının yanında, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin yargı yetkisi de Özal zamanında tanınmıştır.³⁰³

Özal, 35 olan bakanlık sayısını devleti daha işlevsel hale getirerek verimliliğini artırmak ve devletin küçültülmesini sağlamak için 21'e indirmiştir. Bunun yanında kadro reformunu gerçekleştirerek 8000 civarında olan unvan sayısını 900 civarına indirmeyi başarmıştır. Atılan bu adımda devletin küçültülmesi için önemli bir gelişmedir. Ayrıca Büyükşehir belediye kanunu, belediye gelirleri kanunu, gecekondu kanunu gibi düzenlemeler merkezi idarenin yükünü hafifletecek niteliktedir. Özal'ın yerel yönetimler konusunda yaptığı en önemli icraat Büyükşehir belediyelerini kurmak olmuştur. İlk olarak İstanbul, Ankara ve İzmir'de kurulan Büyükşehir belediyeleri Türkiye'de belediyecilik konusuna önemli bir gelişmedir. Yerel yönetimlerin önemini her fırsatta dile getiren ve gayet önemseydiğini belli eden Özal, ne yazık ki istenilen derecede bir iyileştirmeyi sağlayamamıştır. Çıkarılan birkaç kanun yerel yönetimlerin gelir ve yetkilerini artırma çabasında olsa da yerel yönetimler için önemli bir adım atılamamıştır.

³⁰² <http://www.fatih.edu.tr/omercaha/Makaleler/TurkceMakaleler/Kamusalalanlailgilimakaleler/SonKale.DO> C (25.01.2008)

³⁰³ Vahit, Bıçak, *Liberalizmin İncelenmesi Friedrich Naumann Vakfı'nın Türkiye'de On Yıllık Siyasi Çalışması: Uluslararası Konferans*: Ed: Vahit Bıçak, Ankara, 4-6 Mayıs 2001, s:30

Özal'ın hayatımızda ki en önemli katkılarından biri yarattığı zihniyet devrimidir. Türkiye'de ilk kez, aydın olmanın solcu olmakla özdeşleştiği uzun bir tarihi dönemden sonra, Özal'la birlikte Türkiye'de sağ ve muhafazakâr aydın, tarihi kompleksinden kurtularak, "Bu ülkenin geleceği, bu ülkenin ne olacağı, nasıl yönetileceği konusunda bizimde sözümüz var ve bu sözlerde en az sizinki kadar geçerlidir" deme cesareti göstererek Türkiye'nin fikir hayatına çıkmışlardır. Aslında böylece fikirlerinde tartışıldığı ve gelişmelerin kaydedildiği bir ortamda hayata geçme şansı yakalamış oluyordu.³⁰⁴

Kendisini zaten hiçbir zaman liberal olarak adlandırmayan, muhafazakâr kimliğiyle ön plana çıkan Özal'ın icraatlarına bakıldığında olumsuz yönleri de göze çarpmaktadır. Vergileri artırmakla övünen bir kişinin zaten tamamen liberal kabulleri olması beklenemez. Özal zamanında devlet küçülmemiş, büyümüştür. Kamu otoritesini geleneksel sağ çizgiye uygun olarak kullanmayı tercih etmiştir, otoritesinin sınırlandırılmasını pek sevmemiştir. Bazen hukuku bile önemsemeyen tavırlar içerisine girdiği bile olmuştur. Diğer önemli bir olumsuz yanı ise seçim sistemleriyle işine gelecek şekilde oynamasıydı. Aritmetik hesaplarla sık sık oynamış ve partisine avantaj getirecek bir sistem kurmaya çalışmıştır. Anayasada mevcut olan %10 seçim barajına ek olarak %20–25 oranlarında bölge barajları koyarak kendi gücünü daha hakim konuma getirmesi demokrasi açısından olumsuz çabalarındandır.³⁰⁵

Özal'ın icraatlarına eleştirel gözle bakan kişilerde değişik bir bakış açısıyla Özal'ın ülkemize kattığı olumsuzluklar üzerinde durmuşlardır. Onlara göre Özal; Türkiye'de ahlaksızlığın artmasının baş müsebbibidir. Özal, hayali ihracatın ve köşe dönmeçiliğin simgesidir. Serbest piyasa ekonomisi sistemini ülkenin başına bela eden ve hanedanlık kurarak saltanat süren bir kişidir. Onlara göre Özal Amerikan hayranı ve irticanın hortlamasının baş sorumlusudur. Özal için yapılan bu eleştiriler kaynak noktaları ele alındığında haklı sebepler içerse de aslında birbiriyle tutarsız, anlamsız ve haksız eleştirilerdir.³⁰⁶

Özal döneminde ki özgürlükleri anlamak için siyasi ve bireysel özgürlükler kriterlerinin hangi ölçülerde gerçekleştiğini analiz etmek oldukça faydalı olacaktır. Her ne

³⁰⁴Vahit, Bıçak, *Liberalizmin İncelenmesi Friedrich Naumann Vakfı'nın Türkiye'de On Yıllık Siyasi Çalışması: Uluslararası Konferans*: Ed: Vahit Bıçak, Ankara, 4–6 Mayıs 2001, s:33

³⁰⁵Vahit, Bıçak, *Liberalizmin İncelenmesi Friedrich Naumann Vakfı'nın Türkiye'de On Yıllık Siyasi Çalışması: Uluslararası Konferans*: Ed: Vahit Bıçak, Ankara, 4–6 Mayıs 2001, s:19

³⁰⁶Mehmet N., Yavuz, *İkinci Cumhuriyet(Özal'ın Değişim Modeli)*, Öncü Kalem Yayınları, Ankara , 1997, s: 38

kadar Özal döneminde bu kriterleri değerlendirmek için detaylı çalışmalar yapılmamış olsa da ilerleyen yıllar için yapılan bazı çalışmaları Özal dönemine uyarlamak çokta zor değildir. Freedom House'un 1998–1999 yılları için yayınladığı ‘‘ Dünyada Özgürlük’’ adlı çalışmada yer alan politik hak ve sivil özgürlük kriterleri çok önemli noktalara temas etmektedir. Bu çalışmada politik hak kriterlerini değerlendirmek için şu sorular sorulmuştur;

- Devlet başkanı veya Başbakan ve diğer üst düzey politikacılar serbest ve adil bir seçimle mi işbaşına geliyor?
- Milletvekilleri serbest ve adil bir seçimle mi seçiliyor?
- Adil bir seçim kanunu, seçim kampanyalarında fırsat eşitliği, adil oylama ve oy pusulasında güvenilir bir sıralama var mı?
- Seçmenler milletvekillerini serbestçe seçebilme yetkisine sahipler mi?
- İnsanlar farklı siyasal partileri veya diğer rakip politik grupları seçme hakkına sahip mi ve sistem rekabet eden bu parti veya grupların giriş çıkışına açık mı?
- Önemli bir muhalefet oyu var mı ve muhalefetin desteğini artıma imkânı var mı veya muhalefet seçimler yoluyla güç kazanıyor mu?
- Halkın askeri idare, dış güçler, totaliter partiler, dini gruplar, ekonomik oligarşiler veya diğer güçlü gruplar tarafından yönetilme konusunda özgürlüğü var mı?
- Kültürel, etnik, dini ve diğer azınlık gruplar, karar alma sürecine katılma hakkına sahipler mi?³⁰⁷

Politik özgürlük ve haklar açısından değerlendirmeler yapmayı sağlamak için sıralanan bu kriterleri 80'li yılların Türkiye'si açısından göz önüne aldığımızda pekte istenmeyen bir tabloyla karşılaşmaktayız. Darbenin etkisiyle yaşanmış olan bu yılları değerlendirmeye başlarken daha ilk maddede demokratik olmayan bir durumla karşılaşıyoruz. Bu yıllarda Cumhurbaşkanı olarak görev yapmakta olan Kenan Evren asker kökenli ve seçilmesi hiçte demokratik şartlarda gerçekleşmeyen bir kişi idi. Başbakan genel seçimlerin adil bir ortamda yapılmasıyla daha demokratik bir ortamda iş başına gelirken, üst düzey politikacıların belirlenmesi sürecinde parti liderlerinin ve Başbakanın tekeli söz konusuydu.

³⁰⁷ http://www.canaktan.org/politika/liberal_demokrasi/diger-yazilar/dileyici-demokrasi-siyasalozgurlukler.pdf (25.01.2008)

Milletvekillerinin seçilme usulleri kanunlara göre düzenlenmesine rağmen kanunlar her zaman için demokrasiyi beraberinde getirmiyordu. Zira mecliste çoğunluğu elinde bulunduran partiler seçim kanunlarını kendi çıkarlarına hizmet edecek şekilde düzenlemekten geri kalmıyorlardı. Özal'da iktidarı süresince kendi partisine çıkar sağlayacak düzenlemeler yapmaktan maalesef geri durmamıştır. Böylece milletvekili seçimleri demokrasiyi tam olarak sağlamaya yarayan araçlar olmamıştır. Gerek seçim barajları, gerekse ekonomik yardımlar ve propaganda uygulamalarında, Özal avantajlı konuma geçmeye çalışmıştır. Ele alınması gereken bir diğer noktada milletvekili seçilecek kişilerin isimlerinin belirlenmesi sürecidir. Bu listeler belirlenirken, bölgesine hizmet edecek faydalı isimler bulunması telaşına düşüleceğine tamamen parti başkanlarına yakın olan isimlerin tercih edilmesi, halkın bu noktada ki tercihlerinin göz ardı edilmesi seçimlerin demokrasi yönünü zedelemektedir.

Özellikle 1983 yılı seçimlerini ele aldığımız zaman halkın serbestçe partiler arasında tercih yapma ve istediği görüşü temsil edecek siyasileri destekleme fırsatı olmadığını görüyoruz. Çünkü bu seçimlerde askeri yönetim seçimlere girecek partileri ve hatta seçilecek kişilerin isimlerini belirleme noktasında söz söyleme hakkına sahip olmuştur. Siyasi yasaklı olan isimler siyaset sahnesinden tamamen uzaklaştırılmış ve seçimler birkaç parti arasında gerçekleşmiştir. Her ne kadar Özal bu durumu iyi değerlendirip güçlü bir iktidar şansı yakalamış olsa da demokrasi açısından bu seçimler içe sindirilemeyecek noktaları bünyesinde teşkil etmektedir.³⁰⁸

Özal'ın bu fırsatları değerlendirerek güçlü bir iktidar kurmayı başarmasına rağmen, karşısında demokratik siyasal hayatın vazgeçilmez unsurlarından olan muhalefet partilerinin güçsüz ve etkisiz olması bu dönem demokrasisi için bir eksi daha kaydetmeyi gerektiriyor. Zaten siyasilerin yasaklı olduğu bu dönemde muhalefet yapacak olan liderlerin ve partilerin sayısının az olması bunda belirleyici etkiye sahip olmuştur. Yapılan referandumun ardından biraz daha düzelme kaydeden bu sorun, genel itibari ile olumsuz olarak değerlendirilmelidir.

Azınlık gruplarının yönetime etki alanlarının gayet sınırlı olduğu bu dönemlerde yönetimi etkileme şansına iktidarı elinde bulunduran gruplar sahipti. Gerçi geçmiş dönemlere nazaran Özal hükümetleri döneminde sivil toplum kuruluşları gibi yönetimi

³⁰⁸ http://www.canaktan.org/politika/liberal_demokrasi/diger-yazilar/dileyici-demokrasi-siyasalozgurlukler.pdf (25.01.2008)

etkileme şansını yakalama gücüne sahip kuruluşların özendirilmesi süreci başlamış olsa da tam olarak bir etkinliklerinden söz edilemez.

Raporun politik hak kriterlerinden sonra ele aldığı bir diğer noktada sivil özgürlük kriterleridir. Bu kriterler şu şekilde sıralanmıştır;

- Serbest ve bağımsız bir medya diğer kültürel kurumlar var mı?
- Serbest inanç kurumları ve serbest özel ve kamu inanç kurumları var mı?
- Toplantı ve gösteri özgürlüğü var mı?
- Politik veya yarı politik organizasyon özgürlüğü var mı?
- Serbest ticaret birlikleri, tarımsal organizasyonlar, serbest profesyonel ve diğer özel organizasyonlar var mı veya bunlar arasında eşitlik var mı?
- Yargı bağımsızlığı var mı?
- Sivil ve cezaya ilişkin konulara hukuk kuralları hakim mi? Tüm halk kanun önünde eşit mi?
- Sistem karşıtı bireylere yönelik haksız tutuklama, sürgün, işkence var mı?
- Toplumda açık ve serbest tartışma imkânı var mı?
- Mülkiyet hakları korunuyor mu? Vatandaşlar özgürce iş kurma hakkına sahipler mi? Ekonomik birimler, devlet memurları, organize suçlar ve güvenlik güçlerinden aşırı derecede etkileniyor mu?
- Cinsiyet eşitliğini eş seçme özgürlüğünü vb. içeren kişisel özgürlükler var mı?³⁰⁹

Bu kriterler açısından Özal dönemi ele alındığında kişisel özgürlükler açısından da Avrupa ülkelerinin oldukça gerisinde olduğumuzu rahatça görebilmekteyiz. Özal zamanında bireysel girişim ve gelişim konuları özellikle ekonomik anlamda çok büyük gelişmeler kaydetmiştir. Özel mülkiyet, sermaye birikimi, bireysel teşebbüs gibi konular büyük gelişmelere sahne olmuştur. Fakat istenilen netice elde edilmiş midir diye sorulduğunda cevabı olumsuz olmaktadır. Kişisel özgürlüklerin güvence altına alınması için yasal düzenlemelere çok fazla önem verilmemesi, küçük çıkar gruplarının karar alma sürecinde siyaseti etkileyebilecek güce sahip olmaları, düşünce özgürlüğü, basın özgürlüğü ve toplantı- gösteri yürüyüşü gibi konularda çok eksik kalınması sivil özgürlükler açısından yetersiz kalınan noktalardır.

³⁰⁹ http://www.canaktan.org/politika/liberal_demokrasi/diger-yazilar/dileyici-demokrasi-siyasalozgurlukler.pdf (25.01.2008)

3.5.2.2. Yeni Sağ Anlayışı

20. yüzyılın son çeyreğinden itibaren yönetim, devlet, demokrasi ve siyaset gibi kavramlar yeniden tanımlanmaya ve tatışılmaya başlanmıştır. Sanayi toplumundan bilgi toplumuna geçiş, ulus devletlerin küreselleşme ve uluslar arası örgütlerin baskısıyla aşınması, modernist-pozitivist düşüncenin mutlak hakimiyeti, geleneksel kabullerin yıkılarak yerine yeni düzenlerin inşa edilmesine zemin hazırlamıştır. 1929 dünya ekonomik buhranının ardından liberal düşünce rafa kaldırılmaya başlanmış ve devletçi eğilimler, refah devlet gibi kavramlar ön plana çıkmaya başlamıştır. Fakat 1970'li yıllara gelindiğinde ekonomik ve mali bunalımlar, hükümetlerin aşırı yüklenmesi ve demokrasi krizleriyle beraber bu düşünce akımında iflas etmeye başlamıştır. Hayek ve Friedman'ın ekonomik alt yapısını hazırladığı, 1979'da İngiltere'de Thatcher ve 1980'de Amerika'da Reagan'ın siyasal düzlemde öncülüğünü yaptığı yeni sağ akım, 1980'lerin egemen sosyo-ekonomik ve siyasal oluşum ve dönüşümlerinin düşünsel çekirdeğini oluşturmaktadır.³¹⁰

Yeni sağ kavramının temellerini, liberalizm, muhafazakarlık ve kamu seçimi kavramları oluşturmaktadır. Yeni sağ anlayışı, devletin yerini ve rolünü radikal bir biçimde sorgulamış, devletin geleneksel rollerinden tümüyle vazgeçip yalnızca serbest piyasa ekonomisinin başat düzenleyici rolün kolaylaştıran bir hakem olması gerektiğini savunmuş, bu bağlamda özelleştirme, devletin minimum işlevlerinin de özel sektörleştirilmesi ve yerinden yönetim araçlarıyla kamu yönetimini yeniden yapılandırmaya çalışmıştır.³¹¹

Neo-liberal yaklaşım ve yeni sağ anlayışı, kamu yönetiminin mümkün olduğunca işlevsel ve yapısal olarak küçültülmesini, yaratılacak boşluğun ya özel sektör tarafından ya da özel mantığın çerçevesinde hareket ederek rekabet ögesini ikame etmeye yönelmiş kamu sektörü tarafından özendiriliyordu. Amerika'da Reagan tarafından başaltılan yeni sağ akımın uygulama aşamasının başlamasının ardından, bu girişimin adı uzun bir süre koyulamamıştır. Bill Clinton'ın göreve gelmesinin ardından "Hükümetin Yeniden Keşfi" reformu çalışmaları artık yeni sağ kavramının kurumsallaşması anlamına geliyordu. İngiltere'de yeni sağ akımın etlikeri kendini daha çok Thatcher döneminde göstermiştir.

³¹⁰ Ahmet, Nohutçu, *Kamu Yönetimi*, Savaş Yayınevi, Ankara, 2007, s.333

³¹¹ Ahmet, Nohutçu, *Kamu Yönetimi*, Savaş Yayınevi, Ankara, 2007, s.334

Özellikle ikinci kez seçilmesinin ardından ilk özelleştirme girişimleri başlamış ve kamu yönetiminde de önemli düzenlemler yapılmıştır.³¹²

Bu süreçle birlikte yönetimin yeniden yapılandırılması, kamu sektörünün küçültülmesi, kamu işletmeciliği, devletin minimize edilmesi, sivil toplumun yeniden keşfi, yerinden yönetim ve yönetişim kavram ve uygulamaları yaygınlık kazanmıştır. Piyasa ekonomisinin tikanlıklarını aşmak için ulus devletlerin sınırlarının dışına taşma talebi, iki kutuplu dünyanın son bulması, Dünya Ticaret Örgütü, Avrupa Birliği, Güney-Doğu Asya Ülkeleri Birliği, Kuzey Amerika Serbest Ticaret Birlikteliği gibi uluslar üstü kuruluş ve anlaşmaların yaygınlaşması, bilişim, ulaşım ve iletişim teknolojilerindeki gelişmeler küreselleşme eğilimlerini tetiklemiştir. Küreselleşen ilişkiler yumağında, nüfustaki artışlar, ekonomik ve toplumsal gelişmeler sonucu hükümetlerin işlev, sorumluluk ve görevlerinin de hızla artmasıyla bürokratik örgütlerin esnek olmayan, kuralcı, merkezi ve sürece odaklı yapılanmalarının etkinlik ve verimliliklerini düşürdüğü tespit edilmiş, sonuç olarak hükümetlerin sosyal ve ekonomik alanlara müdahalesinin gerekçelerinin, devletin rolü ve büyüklüğünün, kamu kurumlarının maliyet verimliliğinin yeniden gözden geçirilmesi zorunluluğu doğmuştur.³¹³

Gelişmiş ülkelerde yaşanan bu gelişmelerin eşliğinde, ülkemizde yönetim kademelerinde hemen hemen aynı sıkıntılarla karşı karşıya kalmaktaydı. Tamda İngiltere ve Amerika'da yaşanan reform süreçlerinin gerçekleştiği dönemde Özal Türkiye'de iktidar olma şansını yakalıyordu. Zaten liberal kabullere sahip olan Özal, Avrupa ülkelerinin tespit ettiği sorunları ülkemizde aynı şekilde yaşadığını kabul etmekteydi. Ortak olan sorunları Avrupa ülkeri gibi liberal açılımlarla çözebileceğine inan Özal, iktidarı süresince bu yönde çözüm üretmeye çalışmıştır.

³¹² Önder, Kutlu, *Karşılaştırmalı Kamu Yönetimi*, Çizgi Kitabevi, Konya, 2006, s.127

³¹³ Ahmet, Nohutçu, *Kamu Yönetimi*, Savaş Yayınevi, Ankara, 2007, s.334

Sonuç ve Değerlendirme

Turgut Özal dönemini ele alan çalışmalara ve değerlendirilmelere göz atıldığında, Özal'ın politikaları ve hayata geçirdiği uygulamalara karşı yapılan eleştirilerin tutarlılıktan ve objektiflikten uzak olduğunu görmekteyiz. Özal'ın politikalarını ele alan eleştirmenlerin bir kısmı olumlu-olumsuz bütün yapılanları ülkenin aleyhine değerlendirirken, bazıları da gelişmeleri sorgulamadan Özal'ı yüceltme çabasına girmektedirler. Objektif unsurları yakalamamıza fırsat vermeyen bu ortamda Özal dönemine genel olarak göz atıldığında, bu dönemin Türkiye için büyük fırsatların ve dezavantajların bir arada yaşandığı bir dönem olduğunu görmekteyiz. Özellikle liberalizm açısından ele alındığında Özal'ın ülkemiz açısından gayet hareketli bir dönem ortaya çıkardığı görülmektedir.

Özal, 1980 sonrası Avrupa ülkelerindeki gelişmeleri iyi tahlil ederek, ülkemizin ihtiyacı olan liberalleşme sürecini hayata geçirmeye çalışmıştır. Özellikle ekonomik alanda serbest piyasa ekonomisi şartlarını sağlamak için gösterdiği çabalar, Türk ekonomisinin gelişimi açısından önemli sayılmaktadır. Bu çabalar olumlu sonuçlarını da vermiş ve Türkiye kısa süre içerisinde içinde bulunduğu hantal ve etkisiz durumdan kurtularak büyüyen ve gelişen bir ekonomi konumuna gelmiştir. Devletin küçültülmesi ve ekonomik gelişmişliği yakalamak açısından bu dönem Türkiye için adeta bir dönüm noktası sayılabilir.

Bu dönemde Özal, Türk Lirasını devalüe ederek kontrollü dalgalanmaya bırakıp, KİT'lerin özelleştirilmesi konusunda önemli sayılabilecek adımlar atmıştır, İstanbul Menkul Kıymetler Borsası'nın kurulmasına öncülük etmiş, dış ticareti özendirici ve geliştirici girişimlerde bulunmuş, Türkiye'yi uluslar arası pazara sokmuş, faiz ve vergi konusunda önemli düzenlemeler yapmış, özellikle haberleşme, enerji ve ulaşım alanlarında büyük projeleri hayata geçirmiş, devletin küçültülmesi için kayda değer girişimler gerçekleştirememese de en azından artık bunları ülkede tartışılır hale getirmiş, turizmde, orduda ve dış politikada ülkenin ihtiyacı olan düzenlemeleri yapmak için çaba harcamıştır.

Özal döneminde ülkemiz açısından fırsat sayılabilecek gelişmelerin yaşanmasının yanında pek tabii olumsuz gelişmelerde kendini göstermiştir. Özalin serbest piyasa ekonomisine geçiş için yaptığı uygulamalar çeşitli kişi ya da kuruluşlar tarafından istismar edilmiş ve bunun sonucunda olumsuz gelişmeler yaşanmıştır. Özal hükümetleri döneminde özelleştirme çalışmaları bazı kurumların karşı duruşu nedeniyle istenilen oranda hayata geçirilememiş ve devlet küçülme politikalarından saptırılarak eski büyüme seyrine devam etmiştir. Bu çalışmalara rağmen; eğitim, sağlık ve sosyal güvenlik alanında istenilen

iyileştirmeler sağlanamamıştır. Yerel yönetimler alanında olumlu politikalar belirlendiği halde bunları hayata geçirecek çalışmalar da yapılamamıştır. Hukuk alanında kayda değer reformlar gerçekleştirilememiştir.

Özal dönemi, her şeye rağmen Türkiye için hayati öneme sahip dönüm noktalarından biri olduğu görülmektedir. Özal söylediği hedeflere ulaşmasa bile en azından Türkiye’de liberalleşme konusunu artık gündemden hiç inmeyecek şekilde yerleştirmeyi başarmıştır.

Özal’ın iktidara geldiği 1980’li yıllar Avrupa ülkeleri açısından da değişimin yaşandığı bir süreçti. Dönemin yükselen değeri olan yeni sağ anlayışının Türkiye’deki savunucusu ve temsilcisi olan Özal, yönetim konusunda yeni sağ anlayışının hayata geçirilmesi için çaba göstermiştir. Partisinin dört eğilimini “ muhafazakarlık, milliyetçilik, liberallik, sosyal adaletçilik” olarak tanımlayan Özal, üç özgürlüğünde üzerinde özellikle durmuştur. Bunlar; düşünce hürriyeti, din ve vicdan hürriyeti ve teşebbüs özgürlüğüdür. Özal siyasi kimliğinde barındırdığı bu özellikler ile yönetim alanında değişiklikler yapmayı hedeflemiştir. Amerika’da Reagan, İngiltere’de Thatcher’den sonra Türkiye’de de Özal “ yeni sağ” akımının temsilcisi olmuştur.

1980 sonrası gelişmiş ülkelerinin yaşamaya başladığı ekonomik ve siyasi gelişme ve değişimler, Türkiye’yi de değişime zorlamıştır. Ekonomisinde ve siyasi yapısında tıkanıklıklar yaşayan ülkemiz, reform ihtiyacını hemen hemen her alanda hissetmeye başlamıştı. Reform ihtiyacını gidermeye yönelik bir misyona sahip olan Özal’ın siyaset sahnesine çıkması ile ülkemiz, günümüzü dahi etkileyecek olan bir sürecin içine girmiş oldu. Özal gerek Başbakan olduğu dönemlerde, gerekse Cumhurbaşkanlığı döneminde bu misyonunu yürütmeye çalıştı ve birçok alanda değişime imzasını attı. Yönetimin bir takım oyunu olduğunu savunan Özal’ın, partisini emanet ettiği kişiler, kendi misyonunu ve vizyonunu devam ettiremediler. Kendisinden sonra gelen kurmayları bu değişim vizyonunu ve liberalleşme sürecini başarıyla yönetemediler ve Özal vizyonu iktidarda olduğu döneme damgasını vurduğundan, uygulamak istediği politikalar sadece bu dönemle sınırlı kalamak durumunda kalmıştır.

KAYNAKÇA

KİTAPLAR

Acar, Ali, *Türkiye'nin Toplumsal ve Ekonomik Yapısı*, Ocak Grafik, Konya, 2005

Afşar, Muharrem, *Türkiye'de Kamu İktisadi Teşebbüsleri'nde Özelleştirme ve Verimlilik İlişkisi (Çimento Sektörüne İlişkin Bir Uygulama)*, Eskişehir, T.C. Anadolu Üniversitesi Yayınları, NO:1161, 1999

Ağaoğulları, M. Ali, Köker, Levent, *İmparatorluktan Tanrı Devletine*, İmge Yayınevi, Ankara, 1991

Ahmad, Feroz, *Modern Türkiye'nin Oluşumu*, Sormal Yayıncılık, İstanbul, 1995

Akgün, Birol, *Türkiye'de Seçmen Davranışı, Partiler Sistemi ve Siyasal Güven*, Nobel Yayınları, Ankara, Ekim 2002

Anderson, Perry, *Postmodernitenin Kökenleri*, Çev: Elçin Gen, Ed: Tansel Güney, İletişim yayınları, İstanbul, 2002

Arcayürek, Cüneyt, *12 Eylül'e Koşar Adım*, Bilgi Yayınevi, 1998, Ankara

Arcayürek, Cüneyt, *Demokrasi Dönemecinde Üç Adam*, Bilgi Yayıncılık., Ankara, 1999

Ataünal, Aydoğan, Özçukurlu, İhsan, *Öğrenci Olayları ve Yansımaları*, Ankara, 2005

Aybars, Ergün, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi*, İzmir, 1987, 3.Baskı

Aykaç, Burhan, *Kamu Bürokrasisi ve Türk Personel Yönetiminde Bürokratik Eğilimler*, Ankara 1997

Barlas, Mehmet, *Turgut Özal'ın Anıları*, Birey Yayıncılık, İstanbul, 2001

Başbakan Bülent Ulusu'nun Konuşma, Demeç ve Mesajları, Başbakanlık Yayınevi., Ankara, 1983

- Bıçak, Vahit, *Liberalizmin İncelenmesi Friedrich Naumann Vakfı'nın Türkiye'de On Yıllık Siyasi Çalışması: Uluslararası Konferans*: Ed: Vahit Bıçak, Ankara, 4–6 Mayıs 2001
- Birand, M. Ali, Yalçın, Soner, *The Özal: Bir Davanın Öyküsü*, Doğan Kitapçılık, İstanbul, 2001
- Boratav, Korkut, *Türkiye'de Devletçilik*, Savaş Yayınları, Ankara, 1982
- Boratav, Korkut, *Türkiye İktisat Tarihi, 1908–2002*, İmge Kitabevi, Ankara, 2004
- Cem, İsmail, *Türkiye'de Geri Kalmışlığın Tarihi*, İstanbul, Cem yayınları, 1989
- Cemal, Hasan, *Özal Hikâyesi*, Doğan Kitapçılık, İstanbul, 2000
- Cevizoğlu, Hulki, *Özelleştirme*, İstanbul, Beyaz Yayınları, 1998
- Çaha, Ömer, *Dört Akım, Dört Siyaset*, Zaman Kitabevi, İstanbul, 2001
- Çavdar, Tefik, *Türkiye'de Liberalizm(1869–1990)*, İmge Kitabevi, 1992
- Çavdar, Tefik, *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi(1950–1995)*, İmge Yayıncılık, Ankara, 2000
- Çölaşan, Emin, *24 Ocak Bir Dönemin Perde Arkası*, Milliyet Yayınları, 1985
- Dal, Kemal, *Ülkemizi 12 Eylülle Getiren Sebepler ve Türkiye Üzerine Oyunlar*, Seminer, İstanbul, Eylül, Garanti, 1984
- Demirer, Göksel N. ,*Neo-liberal Saldırı, Kriz ve İnsanlık*, Ütopya Yayınevi, Ankara, 1999
- Duby, George, *Ortaçağ İnsanları ve Kültürü*, Çev; M. Ali Kılıçbay, İmge Yayınları, Ankara, 1995
- Erdoğan, Mustafa, *Liberal Toplum Liberal Siyaset*, Siyasal Kitabevi, Ankara, 1998
- Erdoğan, Mustafa, *Türkiye Özgürleşebilir mi?* , Liberte Yayınları, Ankara, 2002
- Eroğul, Cem, *Geçiş Sürecinde Türkiye*, Belge Yayınları, İstanbul, 1990

- Friedman, Milton, *Kapitalizm ve Özgürlük*, Çev: Doğan Erbek, Altın Kitap Yayınları, İstanbul, 1988
- Goloğlu, Mahmut, *Demokrasiye Geçiş 1946–1950*, Goloğlu Yayınları, İstanbul, 1982
- Göze, Ayferi, *Siyasi Düşünceler ve Yönetimler*, Beta Yayınları, İstanbul, 1987
- Gözen, Ramazan, *Amerikan Kısılcacında Dış Politika: Körfez Savaşı, Turgut Özal ve Sonrası*, Liberte Yayınları, Ankara,2000
- Gözübüyük, A.Şeref, *Anayasa Hukuku*, Turhan Yayıncılık, Ankara,2002
- Güler, Birgül A. ,*Yeni Sağ ve Devletin Değişimi*, İmge Kitabevi, Ankara, 2005
- Güner, Engin, *Özal'lı Yıllarım*, Babiâli Kültür Yayıncılığı, İstanbul, 2000
- Heywood, Andrew, *Siyaset*, Çev: Bekir Berat Özipek, Ed: Buğra Kalkan, Liberte Yayınları, Ankara, 2006
- Huberman, Leo, *Feodal Toplumdan Yirmibirinci Yüzyula: Man's Worldy Goods*, Çev: Murat Belge, İletişim Yayınları, İstanbul, 1995
- Kalaycıoğlu, Ersin, Sarıbay A. Yaşar, *Türk Siyasi Hayatının Gelişimi*, Beta Yayınları, İstanbul, 1986
- Kansu, Aykut, *The Rise Of Themodern State And Politics İn Western Europe*, METU, Ankara,1994
- Kant, İmmanuel, *Ahlak Metafiziğinin Temellendirilmesi*, Çev: İoanna Kuçuradi, Türkiye Felsefe Kurumu Çeviri Dizisi:4, Ankara, 1995
- Karatepe, Şükrü, *Darbeler, Anayasalar ve Modernleşme*, İz Yayıncılık,1999,İstanbul
- Kazgan, Gülten, *Ekonomide Dışa Açık Büyüme*, Altın Kitaplar Yayınları, İstanbul, 1985
- Kenan Evren'in Söylev ve Demeçleri*, Başbakanlık Basımevi, Ankara,1981,Cilt 1
- Kongar, Emre, *21.yy.da Türkiye*, Remzi Kitabevi,23.Basım,1999

Koni, Hasan, *Ülkemizi 12 Eylül'e Getiren Sebepler ve Türkiye Üzerine Oyunlar*, Seminer, İstanbul, Eylül, Garanti, 1984

Kutlu, Önder, *Karşılaştırmalı Kamu Yönetimi*, Çizgi Kitabevi, Konya, 2006

Locke, John, "*Civil Government*", *Siyasal Düşünceler Tarihi*, Çev: Mete Tunçay, C.II, A.Ü.S.B.F. Yayınları, Sevinç Matbaası, Ankara, 1969

Moormoor, Barrington, *Diktatörlüğün ve Demokrasinin Toplumsal Kökenleri*, Çev. Şirin Tekeli-Alaattin Şenel, V Yayınları, Ankara, 1989

Nohutçu, Ahmet, *Kamu Yönetimi*, Savaş Yayınevi, Ankara, 2007

Nuroğlu, Mehmed, *Ne Dediler?* Sebil Yayınevi, İstanbul, 1995

12 Eylül Öncesi ve Sonrası, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1981

Ortaylı, İlber, *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, İletişim yayınları, İstanbul, 2002

Öner, Necati, *İnsan Hürriyeti*, Kültür Bakanlığı, Ankara, 1990

Özal, Turgut, *II. İzmir İktisat Kongresi Konuşması*, 1981

Özel, Mustafa, *Birey, Burjuva ve Zengin*, Kitabevi Yayıncılık, İstanbul, 1998

Özüerman, Tülay, *Türkiye'nin Batılılaşma ve Demokratikleşme Açmazı*, Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir, 1998

Parla, Taha, *Türkiye'nin Siyasal Rejimi 1980–1989*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2002

Perinçek, Doğu, *Anayasa ve Partiler Rejimi*, Kaynak Yayınları, İstanbul, 1985

Poper, Karl, *Açık Toplum ve Düşmanları I*, Çev: Mete Tunçay, Türk Siyasi İlimler Derneği Yayınları, Ankara, 1967

Sağlam, Hasan, *Ülkemizi 12 Eylül'e Getiren Sebepler ve Türkiye Üzerine Oyunlar*, Seminer, İstanbul, Eylül, Garanti, 1984

Saybaşı, Kemali, *İktisat, Siyaset, Devlet ve Türkiye*, Bağlam Yayıncılık, İstanbul, 1992

Saybaşı, Kemali, *Liberalizm, Refah Devleti, Eleştiriler*, Bağlam Yayıncılık, Ankara, 1993

Sönmez, Mustafa, *Türkiye Ekonomisinde Bunalım*, Belge Yayınları, 1982

Tanör, Bülent, "*Siyasal Tarih (1980–1995)*", *Türkiye Tarihi 5: Bugünkü Türkiye Tarihi 1980–1995*, Yayın Yönetmeni: Sina Akşin, 3. Basım, Cem Yayınevi, İstanbul, 2000

Tokatlı, Orhan, *Kırmızı Plakalar: Türkiye'nin Özallı Yılları*, 1. Baskı, Doğan Kitapçılık, İstanbul, 1999

Tosun, Gülgün Erdoğan, *Demokratikleşme Perspektifinden Devlet - Sivil Toplum İlişkisi: Türkiye Örneği*, Alfa Yayınları, İstanbul 2001

Tunaya, Tarık Z. *Türkiye'nin Siyasi Hayatında Batılılaşma Hareketleri*, Yedigün Matbaası, İstanbul, 1960

Tunaya, Tarık Z. *Türkiye'de Siyasal Partiler*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1998

Tuşalp, Erbil, *Bin Tanık*, Tekin Yayıncılık, İstanbul, 1985

Ulugay, Osman, *24 Ocak Deneyimi Üzerine*, Hil Yayınları, 1984

Uras, Ufuk, *İdeolojilerin Sonu mu?*, Sarmal Yayınevi, İstanbul, 1996

Üskül, Zafer, *Siyaset Ve Asker*, İmge Yayıncılık, 2. Baskı, Nisan 1997, Ankara

Velidedeoğlu, Hıfzı Veldet, *12 Eylül Karşı-Devrim*, Evrim Yayınevi., İstanbul, 1985

William, Hale, *1789'dan Günümüze Türkiye'de Ordu ve Siyaset*, Hilal Yayıncılık, İstanbul, 1996

Yakut, Kemal, *Çağdaş Dünya Tarihi*, Anadolu Üniversitesi Açık öğretim Yayınları, 1999, Eskişehir, 1999

Yavuz, Mehmet N., *İkinci Cumhuriyet (Özal'ın Değişim Modeli)*, Öncü Kalem Yayınları, Ankara, 1997

Yayla, Atilla, *Liberalizm*, Liberte Yayınları, Ankara, 1998

Yayla, Atilla, *Liberal Bakışlar*, Liberte Yayınları, Ankara, 2000

Yetkin, Çetin, *Türkiye’de Tek Parti Yönetimi*, Altın Kitaplar Yayınevi, İstanbul, 1983

Yılmaz, Aytekin, *Çağdaş Siyasal Akımlar*, Vadi Yayıncılık, Ankara, 2001

Zincirkıran, Necati, *İzm’ler Nedir?*, Hürriyet Gazetesi Neşriyatı, İstanbul

MAKALELER

Aktan, C.Can “*Demokrasi, Liberalizm ve Sınırlı Devlet*”, Yeni Türkiye Dergisi, Yıl 5, Sayı 25, Ocak-Şubat, 1999

Aktan, C.Can, “*Klasik Liberalizm, Neo-Liberalizm ve Libertarianizm*”, Amme İdaresi Dergisi, Cilt:28, Sayı:1, Mart 1995

Aktan, C.Can, *Turgut Özal’ın Değişim Modeli ve Değişime Karşı Direnen Güçlerin Tahli*, Türkiye Günlüğü Dergisi, Sayı:40

Aktan, C.Can, *Müdahaleci Devletten Sınırlı Devlete*, Yeni Türkiye Yayınları, İstanbul, 1998

Aktan, C.Can, *İnsan Hakları 1, Kanun Devleti Değil Hukuk Devleti Olmalıyız*, Yeni Türkiye Medya Hizmetleri Yayınları, Mayıs 1998

Altıntaş, M. Berra *Kamu İktisadi Teşebbüslerinin Özelleştirilmesi ve Özelleştirmenin Sermaye Piyasasına Etkileri*, Ankara, Sermaye Piyasası Kurulu Yayınları, Yayın No:8,1988

Erdoğan, Mustafa, *Liberal Düşünce Geleneği*, Yeni Forum, C.11,1990

Kılıçbay, M Ali, *Bir İtalyan İcadı; Rönesans ve Doğunun Olanaksız/Olanaklı Rönesansı*, Gergedan, Sayı;13

Seyitdanlıoğlu, Mehmet, Yayla Atilla, *Türkiye’de Liberalizmin Doğuşu ve Gelişimi*, Liberal Düşünce Dergisi, Sayı:10–11,1998

Tosun, Kemal, *Devletçilik Meselemiz*, Hür Fikirler Mecmuası, Sayı:4

GAZETELER

Cumhuriyet Gazetesi,25 Nisan 1983

Cumhuriyet Gazetesi,26 Nisan 1983

Cumhuriyet Gazetesi,28 Nisan 1983

Cumhuriyet Gazetesi,6 Mayıs 1983

Cumhuriyet Gazetesi,15 Mayıs 1983

Cumhuriyet Gazetesi,17 Mayıs 1983

Cumhuriyet Gazetesi,1 Haziran 1983

Cumhuriyet Gazetesi,25 Ağustos 1983

İNTERNET KAYNAKLARI

A.Asaf, Savaş, “*24 Ocak İstikrar Programı*”

www.akat.bilgi.edu.tr (13.12.2007)

Anavatan Parti Programı

<http://www.belgenet.com/parti/program/anap.html> (11.01.2008)

Bakır, Eşref, “*Planlı Kalkınma Yılları*”

www.ebnet.sitemynet.com (13.12.2007)

C.Can, Aktan, *Turgut Özal’ın Değişim Modeli ve Değişime Karşı Direnen Güçlerin Tahlili*

http://www.canaktan.org/canaktan_personal/canaktan-arastirmalari/degisim/aktan-ozalin-degisim-modeli.pdf (29.12.2007)

C.Can, Aktan, *Turgut Özal: Liberal Reformist mi, Yoksa Liberal Deformist mi?*

http://www.canaktan.org/canaktan_personal/canaktan-arastirmalari/degisim/aktan-ozal-liberal-reformist.pdf (26.01.2008)

Devlet Planlama Teşkilatı

<http://www.dpt.gov.tr> (02.01.2008)

<http://ekutup.dpt.gov.tr/kit/kilcim/ozel.html> (05.01.2008)

Dilek Dileyici, Özlem Özkıvrak, *Demokrasi, Siyasal Özgürlükler ve Türkiye*

http://www.canaktan.org/politika/liberal_demokrasi/diger-yazilar/dileyici-demokrasi-siyasal.ozgurlukler.pdf (25.01.2008)

1939–1982 Son Kırk Yılın Değerlendirilmesi

<http://www.vehbikoc.gen.tr/arasayfalar/diyorki/.html> (11.03.2007)

1983 Yılı Genel Seçim Sonuçları

<http://www.belgenet.net/ayrinti> (1.10.2007)

1987 Yılı Genel Seçim Sonuçları

<http://www.belgenet.net/ayrinti> (22.10.2007)

Korkut Özal, *Bir Güzel İnsan: Turgut Özal I*

<http://www.lightmillennium.org> (09.01.2008)

II. Menderes Hükümeti Programı

<http://www.tbmm.gov.tr/hukümetler.htm> (17.09.2007)

Milliyetçi Demokrasi Partisi

http://tr.wikipedia.org/wiki/Milliyet_Demokrasi_Partisi" (14.04.2007)

12 Eylül Darbesi

http://tr.wikipedia.org/wiki/12_Eylul_Darbesi (11.03.2007)

Ömer Çaha, Son Kalenin Çırpınışı

<http://www.fatih.edu.tr/omercaha/Makaleler/TurkceMakaleler/Kamusalalanlailgilimakaleler/SonKale.DOC> (25.01.2008)

Radikal Gazetesi

<http://www.radikal.com.tr/haber> (22.01.2008)

Takvim Gazetesi

<http://www.takvim.com.tr/2007/07/11/.html> (28.12.2007)

TC Özelleştirme İdaresi Başkanlığı

www.oib.gov.tr (03.01.2008)

http://www.oib.gov.tr/baskanlik/yasal_cerceve.htm (29.12.2007)

Turgut Özal Ne Dedi, Ne Oldu?

<http://makale.turkcebilgi.com/kose-yazisi-sami-uslu-turgut-ozal-ne-dedi-ne-oldu.html>
(28.12.2007)

Türkiye İstatistik Kurumu

www.tuik.gov.tr (29.12.2007)

27 Mayıs İhtilali

<http://tr.wikipedia.org> (11.03.2007)

Yayınlanan Başlıca İnsan Hakları Bildirgeleri

http://www.canaktan.org/hukuk/insan_haklari/magnacharta.htm (19.09.2007)

<http://kitap.antoloji.com/liberal-demokrasiyi-anlamak-kitabi/> (06.03.2008)

<http://www.turkcebilgi.net> (14.04.2007)

<http://www.belgenet.com> (14.04.2007)

http://www.forumgazetesi.com/yazar_detay.yazar (29.12.2007)

<http://ansiklopedi.turkcebilgi.com/Muhafazakarlık> (09.01.2008)

<http://www.iusozluk.net/fakir.fukara.fonu.iu> (09.01.2008)

<http://www.turkishweekly.net/turkce/makale> (25.01.2008)

http://tr.wikipedia.org/wiki/Liberal_demokrasi (06.03.2008)

<http://arsiv.sabah.com.tr/2006/11/02.html> (06.03.2008)

<http://www.akdeniz.edu.tr/iibf/dergi/Sayi01/Uysal.pdf> (06.03.2008)

<http://www.yenisafak.com.tr/arsiv/2006/mart/03.html> (06.03.2008)